

**TC
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK DİLİ PROGRAMI**

DOKTORA TEZİ

BÂBÜRNÂME'DE FİİLİMSİLER

ARZU YIKILMAZ

087225202

**TEZ DANIŞMANI:
PROF. DR. CLAUD SCHÖNIG**

İSTANBUL

2014

ÖZ

BÂBÜRNÂME'DE FİİLİMSİLER

Hazırlayan Arzu Yıkılmaz

Nisan, 2014

“Bâbürnâme’de Fiilimsiler” başlıklı bu çalışma, Bâbü’ün, genellikle tercih edilen ve bilinen adı ile, Bâbürnâme (*Vekayî, Vekayînâme, Hâtırat vs.*) adlı eserinde geçen fiilimsiler üzerine bir incelemedir. Aslında, *Yan Cümle Kuran Fiilimsiler* tam olarak anlatmak istediğimizi ifade etse de, çok uzun olmasından dolayı *Fiilimsiler* terimini başlığımızda tercih ettik. Bu çalışmada Bâbürnâme adlı eserde geçen ve yan cümlelerin yüklemi olarak kullanılan fiilimsilerin kullanılışları, kurdukları birliktelikleri ve işlevleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla fiilimsiler, üstlendikleri görevlere göre değil, kurdukları birlikteliklere göre sınıflandırılmıştır. Çalışma hazırlanırken Beveridge’in tıpkıbasımı ile karşılaştırmalı olarak Bâbürnâme’nin Thackston tarafından neşredilen Haydarâbad nüshası esas alınmıştır. Bu metinde bulunan isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil biçimleri tespit edilerek kurdukları birlikteliklerle hem yan hem de ana cümle içinde hangi cümle unsurunu (özne, nesne, tümleç, vs.) oluşturdukları, bu yapı ve birlikteliklerin hangi zaman(ları) ifade ettikleri, vb. konular üzerinde durulmuştur. Çalışma esas itibarıyla, şimdiye kadar ele alındığı gibi, isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil olmak üzere üç ana bölümden meydana gelmektedir. Her bölüm kendi içinde alt başlıklara ayrılmış, bu alt bölümlemeler yapılırken fiilimsilerin aldıkları çokluk, iyelik, durum ekleri ve edatlı kullanımları gösterilmiştir. Çalışmada ele alınan fiilimsiler açıklandıktan sonra bu yapılar ve birliktelikler metinde geçtiği cümlede altı çizilerek gösterilmiştir. Örnek cümleler, Arat tarafından yapılan çeviriden faydalanılarak kendi çevirimizle de sadeleştirilerek günümüz Türkçesine aktarılmıştır. Öncesinde verilen Giriş bölümünde ise çalışma hazırlanırken izlenen yöntem, çalışma hazırlanırken karşılaşılan sorunlar, farklı değerlendirme ve eleştirilere yer verilmiş, Çağatayca ve Çağatay Edebiyatı, Bâbü ve Bâbürnâme üzerine ayrıntılı açıklamalar yer almıştır. Türkologlarca verilmiş açıklamalardan yararlanılarak fiilimsiler, isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiiler üzerine yapılan açıklamalar da bu başlık altındaki incelememizde yer bulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Bâbü, Bâbürnâme, Çağatayca, Fiilimsiler

ABSTRACT

NONFINITE VERBAL FORMS IN THE BABURNAMA

Prepared by **Arzu Yıkılmaz**

April, 2014

Named as “Nonfinite verbal forms in the Baburnama” research, is about verbals in - with known name, Baburnama (Vekai, Vekainama, Hatırat etc.) We prefer to say verbals creates sentences with mean as nonfinite verbal forms cause its too long to state it. In this study, worked for to explain how verbals- which is used for consequent verbs- made togetherness mean and their functions in Baburnama. Verbals classified as what made their togetherness not with function they assumed. When the study was preparing, its compared with Beveridge’s facsimile edition and Haydarâbâd copy from Baburnama by the Thackston. In this text type of noun-verb, adjective-verb, adverb-verb, was identified with their togetherness ingredient of both subordinate and basic sentences (subject, object, complement, etc.) and their times about this togetherness and made. Study is come about 3 basic chapter which is explained before, noun-verb,- adjective-verb, adverb-verb. Each chapters splits with own their heads to subheads, at this subheads shows multiplicity, preposition, ownership which is taken by verbals. In this study after the verbals explained, sentences underlined which insides verbal structures and their togetherness mean. Example sentences, translated with arat and with our simplified studies its transferred to present-day Turkish language. Stated before in Chapter of Enterance, there is also detailed explanations on Babur and Baburnama, way of we followed, difficulties of preparing, difference rating and reviews details. Also mentioned about, general explanations about verbals from the Turcologists under the noun/ adjectives/ adverb-verbs headline.

Key Words: Babur, Baburnama, Chagatai, Nonfinite verbal forms

ÖNSÖZ

Bu tez, Orta Asya siyasî tarihinde büyük rol oynamış Gazi Zahîrûddîn Muhammed Bâbü'r'ün 1494-1530 (Hicrî 899-936) yılları arasında yaşadıklarını kaleme aldığı Orta Asya Türk Edebiyatının en önemli eserlerinden biri olan Bâbü'r'ün Bâbü'rname (*Vekayî, Vekayînâme, Hatırat* vs.) adlı eserinde geçen fiilimsiler üzerinedir. Bâbü'rname adlı eserde geçen ve yan cümlelerin yüklemi olarak kullanılan fiilimsilerin kullanılışları, kurdukları birliktelikleri ve işlevleri ortaya konulmaya çalışılmıştır; kurdukları birlikteliklere göre de sınıflandırılmıştır. Bu amaca yönelik öncelikle, Bâbü'rname'de, Thackston tarafından neşredilen Haydarâbâd nüshasını esas aldık, geçen isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil biçimleri taranarak kurdukları birlikteliklerin tespit edilmesi işine girilmiş; bu yapıların geçtiği cümleler, sayfa numaraları ait olduğu cümlelerin başında belirtilmek suretiyle, toplanarak tezin temeli atılmıştır. Örnek cümlelerin günümüz Türkçesine çevirisi, Arat tarafından yapılan çevirinin yetersiz kaldığı noktada Thackston'ın İngilizce çevirisi ve Çağatayca sözlüklerden de yararlanılarak kendi çevirimizle sadeleştirilerek sunulmuştur.

Çalışma esas itibarıyla şimdiye kadar ele alındığı gibi, *İsim-fiil, Sıfat-fiil ve Zarf-fiil* olmak üzere üç ana bölümden meydana gelmektedir. Her bölüm kendi içinde alt başlıklara ayrılmış, bu alt bölümler yapılarken fiilimsilerin aldıkları çokluk, iyelik, durum ekleri ve edatlı kullanımları gösterilmiştir. Kurdukları bu birlikteliklerle hem yan hem de ana cümle içinde hangi cümle unsurunu (özne, nesne, tümleç, vs.) oluşturdıkları, bu yapı ve birlikteliklerin anlam bazında hangi zaman(ları) ifade ettikleri, vb. konular üzerinde durulmuştur. Öncesinde verilen Giriş bölümünde ise çalışma hazırlanırken izlenen yöntem, karşılaşılan sorunlar, farklı değerlendirme ve eleştirilere yer verilmiş, Çağatayca ve Çağatay Edebiyatı, Bâbü'r ve Bâbü'rname üzerine ayrıntılı açıklamalar yer almıştır. Türkologlarca verilmiş açıklamalardan yararlanılarak fiilimsiler, isim / sıfat / zarf-fiiller üzerine etraflı açıklamalar bu bölümdeki incelememizde yer bulmuştur.

Bana bu çalışmayı öneren ve birlikte çalışma fırsatı tanıyan, ayrıca Bâbü'rname üzerine bambaşka ve sıra dışı bakış açısı geliştirerek çalışmalarını sürdüren tez danışmanım Prof. Dr. Claus Schönig'e, yine tezin hazırlanışında danışma fırsatı bulduğum Prof. Dr. Zühal Ölmez'e ve Prof. Dr. Mustafa S. Kaçalin'e minnettarım ve teşekkürlerimi sunarım.

İstanbul; Nisan, 2014

Arzu Yıkılmaz

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
KISALTMALAR	xiii
1. GİRİŞ	1
1.1 Çağatayca ve Çağatay Edebiyatı	5
1.2 Bâbü (1483-1530)	10
1.3 Bâbü'nün Edebî Yönü.....	15
1.4 Bâbü'nâme.....	17
1.5 Fiilimsilerin Tanımı ve Özellikleri.....	18
1.5.1 İsim-fiiller	23
1.5.2 Sıfat-fiiller.....	24
1.5.3 Zarf-fiiller	28
1.6 Bâbü'nâme'de Fiilimsiler ve Birliktelikleri	30
2. -mAK İSİM-FİİLİ VE BİRLİKTELİKLERİ	32
2.1 -mAK İsim-fiilinin Bâbü'nâme'de Kullanımı ve İşlevleri.....	32
2.2. -mAK İsim-fiili ile Kurulan Birlikteliklerin Görünümleri	33
2.2.1 -mAK + Durum Eksiz Birliktelikler	34
2.2.1.1 -mAK +IAr +I mümkün emes e-.....	34
2.2.2 -mAK + (İyelik +) Durum Ekli Birliktelikler	34
2.2.2.1 -mAK +(-I)nIng İlgi Durumu Ekli Birliktelikler	34
2.2.2.1.1 -mAK + I + nIng ğarazı	35
2.2.2.1.2 -mAK + I + nIng ihtimālî bar.....	35
2.2.2.1.3 -mAK + nIng hiç lufî yoq e-	35
2.2.2.1.4 -mAK + nIng maşlahatı... tapma-.....	36
2.2.2.1.5 -mAK + nIng şalāhın tapma-	36
2.2.2.1.6 -mAK +nIng sababı qıl-	36
2.2.2.2 -mAK +(iyelik +) Belirtme Durumu Ekli Birliktelikler	37
2.2.2.2.1. -mAK +nI cazm qıl-.....	37
2.2.2.2.2 -mAK + nI dè- /dème-	37

2.2.2.2.3 -mAK + nI qoy-	38
2.2.2.2.4 -mAK + nI maşlaḥat kōrme-	38
2.2.2.2.5 -mAK + nI (...) sa'y qıl-	38
2.2.2.2.6 -mAK + nI şalāḥ kōrme-	38
2.2.2.3 -mAK + (iyelik +) -KA Yönelme Durumu Ekli Birliktelikler	39
2.2.2.3.1 -mAK + KA 'azm qıl-	39
2.2.2.3.2 -mAK + KA ba'is (...) è-	40
2.2.2.3.3. -mAK + KA (... /-çA) er- / bol-	40
2.2.2.3.4 -mAK + KA qarār tap-	40
2.2.2.3.5 -mAK + KA kēlip tüş-	41
2.2.2.3.6 -mAK + KA (kōngül) tart-	41
2.2.2.3.7 -mAK + KA maşgūl bol-	41
2.2.2.3.8 -mAK + KA maşğūl u maş'ūf bol-	42
2.2.2.3.9 -mAK + KA sabab bol-	43
2.2.2.3.10 -mAK + KA vāsiṭa u sā'ī bol-	44
2.2.2.3.11 -mAK + KA yēt-	44
2.2.2.3.12 -mAK + KA yiber-	45
2.2.2.3.13 -mAK + KA yüz qoy-	45
2.2.2.4. -mAK + tA Bulunma Durumu Ekli Birliktelikler	45
2.2.2.4.1 -mAK + tA	45
2.2.2.4.2 -mAK + tA qarārı bar è-	46
2.2.2.4.3 -mAK + tA taqşır qıl-	47
2.2.2.4.4 -mAK + tA bol-	47
2.2.2.5 -mAK + dIn Ayrılma Durumu Ekli Birliktelikler	48
2.2.2.5.1 -mAK + lAr + I + dIn (...) bol-	48

2.2.2.5.2 - <i>mAK</i> + <i>dIn</i> (...) <i>öt-</i>	48
2.2.2.5.3 - <i>mAK</i> + <i>dIn</i> <i>ma'yūs bol-</i>	49
2.2.2.5.4 - <i>mAK</i> + <i>Im</i> + <i>dIn</i> <i>ma'yūs bol-</i>	49
2.2.2.5.5 - <i>mAK</i> + <i>dIn</i> <i>özge</i>	49
2.2.2.5.6 - <i>mAK</i> + <i>dIn</i> <i>zarar u āsībî yêt-</i>	50
2.2.2.6 - <i>mAK</i> (+ <i>çI</i>) <i>bol-</i>	50
2.2.2.7 - <i>mAK</i> + <i>IIK</i>	51
2.2.2.7.1 - <i>mAK</i> + <i>IIK</i> + <i>ning imkānı yoq è-</i>	52
2.2.2.7.2 - <i>mAK</i> + <i>IIK</i> +(I) - <i>nI</i>	52
2.2.2.7.3 - <i>mAK</i> + <i>IIk</i> +(I) <i>KA</i>	53
2.2.2.8 - <i>mAK</i> <i>kerek</i>	53
2.2.2.8.1 - <i>mAK</i> <i>kerek</i>	53
2.2.2.8.2 - <i>mAK</i> <i>kèrek è-</i>	54
2.2.2.8.3 - <i>mAK</i> <i>kerek kim ... -(mA)gAy</i>	54
2.2.2.8.4 (<i>Agar ... -sA</i>) ... - <i>mAK</i> <i>kerek</i>	55
2.2.3 - <i>mAK</i> + <i>Edatlı Birliktelikler</i>	55
2.2.3.1 - <i>mAK</i> + ' <i>azimatı</i>	55
2.2.3.2 - <i>mAK</i> + <i>bahānası bile</i>	55
2.2.3.3 - <i>mAK</i> + <i>dā'iyası bile</i>	56
2.2.3.4. - <i>mAK</i> + <i>xayali (bile) qıl-</i>	57
2.2.3.5 - <i>mAK</i> + <i>maqāmıda</i>	58
2.2.3.6 - <i>mAK</i> + <i>maşlaḥatı üçün</i>	58
2.2.3.7 - <i>mAK</i> + <i>talāşı</i>	58
2.2.3.8 - <i>mAK</i> + <i>üçün</i>	59
3 -<i>GAn</i>, <i>AdUrGAn</i>, -(X)<i>r</i> /-<i>mAs</i> SIFAT-FİİLLERİ	60
3.1 - <i>GAn</i> Sıfat-fiili ve Birliktelikleri	67

3.1.1 -GAn Sıfat-fiilinin Bâbürnâme’de Kullanımı ve İşlevleri	67
3.1.2 -GAn Sıfat-fiilli ile Kurulan Birlikteliklerin Bâbürnâme’de Görünümleri	69
3.1.2.1. -GAn + Durum Eksiz Birliktelikler	69
3.1.2.2 -GAn + İyelik ve Durum Ekli Birliktelikler.....	76
3.1.2.2.1 -GAn + İyelik Ekli Birliktelikler	76
3.1.2.2.2 -GAn + (İyelik) + -nIng İlgi Durumu Ekli Birliktelikler	77
3.1.2.2.3. -GAn + (İyelik) + -nI / -n Belirtme Durumu Ekli Birliktelikler	77
3.1.2.2.4. -GAn + (İyelik) + -GA Yönelme Durumu Ekli Birliktelikler	81
3.1.2.2.5. -GAn + (İyelik) + -dA Bulunma Durumu Ekli Birliktelikler	82
3.1.2.2.5.1 -GAn(I)dA.....	82
3.1.2.2.5.2 -GAn + <i>furşatta, furşatlar, furşatlarda</i>	85
3.1.2.2.5.3. -GAn <i>çağda</i>	86
3.1.2.2.5.4. -GAn <i>mağallda</i>	86
3.1.2.2.6 -GAn + (İyelik) + dIn Ayrılma Durumu Ekli Birliktelikler.....	87
3.1.2.2.6.1. -GAn(I)dIn.....	87
3.1.2.2.6.2. -GAndIn <i>ğaraz, maqsūd</i>	88
3.1.2.2.6.3 -GAn(I)dIn (...) <i>song(ra)</i>	89
3.1.2.2.6.4 -GAndIn <i>keyin</i>	90
3.1.2.2.6.5 -GAndIn <i>burunraq</i>	90
3.1.2.2.7 -GAn + <i>çA</i> Eşitlik Durumu Ekli Birliktelikler	91
3.1.3. -GAn + Edatlı Birliktelikler	91
3.1.3.1 -GAn <i>bile</i>	91
3.1.3.2 -GAn <i>dék</i>	92
3.1.3.3 -GAn <i>üçün</i>	93
3.1.3.4 -GAn <i>cihatıdın</i>	93
3.1.3.5 -GAn <i>yosunluğ</i>	94
3.1.3.6. -GAn <i>sayı</i>	94
3.2 -AdUrGAn Sıfat-fiili ve Birliktelikleri	95
3.2.1 -AdUrGAn Sıfat-fiilinin Bâbürnâme’de Kullanımı ve İşlevleri	95
3.2.2 -AdUrGAn Sıfat-fiiliyle Kurulan Birlikteliklerin Görünümleri.....	96
3.2.2.1 -AdUrGAn + Durum Eksiz Birliktelikler	96

3.2.2.2 -AdUrGAn + İyelik ve Durum Ekli Birliktelikler	100
3.2.2.2.1 -AdUrGAn + (İyelik) + Belirtme Durumu Ekli Birliktelikler...	100
3.2.2.3 -AdUrGAn + (İyelik) + Bulunma Durumu Ekli Birliktelikler	100
3.2.3 -AdUrGAn + Edatlı Birliktelikler	103
3.2.3.1 -AdUrGAn mahallda	103
3.2.3.2 -AdUrGAn cihatıdın	103
3.3 -(X)r / -mAs Sıfat-fiili ve Birliktelikleri	104
3.3.1 -(X)r / -mAs Sıfat-fiilinin Bâbürnâme’de Kullanımı ve İşlevleri.....	104
3.3.2 -(X)r / -mAs Sıfat-fiiliyle Kurulan Birlikteliklerin Görünümleri	106
3.3.2.1 -(X)r / -mAs + Durum Eksiz Birliktelikler	107
3.3.2.2 -(X)r + İyelik ve Durum Ekli Birliktelikler.....	121
3.3.2.2.1 -(X)r + İyelik Ekli Birliktelikler.....	121
3.3.2.2.2 -(X)r + -nIng İlgi Durumu Ekli Birliktelikler	122
3.3.2.2.3 -(X)r + (İyelik) + -n / -nI Belirtme Durumu Ekli Birliktelikler	123
3.3.2.2.4 -(X)r + (İyelik) + -GA Yönelme Durumu Ekli Birliktelikler.....	125
3.3.2.2.5 -(X)r + (İyelik) + -dA Bulunma Durumu Ekli Birliktelikler	126
3.3.2.2.5.1 -(X)r + I + dA.....	126
3.3.2.2.5.2. -(X)r / -mAs + fursatta	128
3.3.2.2.5.3 -(X)r çağ(da)	129
3.3.2.2.5.4 -(X)r mahall(da).....	130
3.3.2.2.6 -(X)r + (İyelik) + -dIn Ayrılma Durumu Ekli Birliktelikler	131
3.3.2.2.6.1 -(X)r + -dIn burun(raq).....	132
3.3.2.2.7 -(X)r + I + -çA İyelik + Eşitlik Durumu Ekli Birliktelik.....	132
3.3.3 -(X)r + Edatlı Birliktelikler	133
3.3.3.1 -(X)r + ihtimalı.....	133
3.3.3.2 -(X)r + maslahatı	133
3.3.3.3. -(X)r + cihatıdın.....	133
3.3.3.4. -(X)r için	134
4 ZARF-FİİLLER.....	135
4.1 Bâbürnâme’de Zarf-fiil Yapıları ve Birliktelikleri	135

4.3. Zarf-fiilin Bâbürnâme’de Görünümleri	139
4.3.1 -GAç	139
4.3.1.1 -GAç oq	152
4.3.2 -GAII	154
4.3.2.1 -GAII yiber-	163
4.3.2.2 -GAII + qoy(ma)-	165
4.3.2.3 -GAII + kël-	167
4.3.2.4 -GAII + kël(tür-).....	167
4.3.2.5 -GAII + bar-	168
4.3.2.6 -GAII oltur-	168
4.3.2.7 -GAII + yaxşı bol-/ tur-	169
4.3.3 -GUnça	169
4.3.3.1 -GUnça bol-	188
4.3.4. -(X)p	189
4.3.4.1 -(X)p bol(ma)-	204
4.3.5 -A / -y	205
4.3.5.1 -A bar-	212
4.3.5.2 -A başla-	212
4.3.5.3 -A bër-	212
4.3.5.4 -A bol- (-ebil-)	213
4.3.5.5 -A qal-	213
4.3.5.6 -A kël-	214
4.3.5.7 -A kırış- (başla-).....	215
4.3.5.8 -A tüş-	215
4.3.5.9 -A yavuş- (yaklaş-)	216
4.3.5.10 -A yaz-	216
4.3.6 -mAy.....	216
5. SONUÇ.....	229

KAYNAKÇA.....	231
ÖZGEÇMİŞ.....	241

KISALTMALAR

a.g.e.	adı geçen eser
Abuş.	<i>Abuşka Lûgati veya Çağatay Sözlüğü.</i>
AH	<i>Atabetü'l-Hakayık.</i>
Ar.	Arapça
Az.	Azerice
Bk.	bakınız
c.	cilt
CC	<i>Codex Cumanicus.</i>
Çağ.	Çağatayca
çev.	Çeviren
DanKelly	Mahmud al-Kaşğari, <i>Compendium of the Turkic Dialects (Dīwan Luḡat at-Turk)</i> . I-III.
DLT	<i>Divanü Lûgat-it Türk Tercümesi.</i>
EDPT	<i>An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth-Century Turkish.</i>
ET	Eski Türkçe
Far.	Farsça
HarT	Harezm Türkçesi
KB	<i>Kutadgu Bilig.</i>
LÇ	<i>Lugat-i Çağatay ve Türkî-i Osmanî.</i>
ME	Mukaddimetü'l-Edeb. Zamahşeri
Nu.	Numara
S.	sayı
TDA	Türk Dilleri Araştırmaları
TDAY	Türk Dilleri Araştırmaları Yıllığı
TDK	Türk Dil Kurumu
TS	<i>TDK Türkçe Sözlük.</i>
TTK	Türk Tarih Kurumu
TT	Türkiye Türkçesi
Uyg.	Uygurca

vol.	volume
YUyg.	Yeni Uygurca
?	şüphe belirtir
<	gelişim, köken işareti
()	eksik ek ve sözcük(ler)

1. GİRİŞ

Bâbürnâme’de Fiilimsiler adını taşıyan bu tez Orta Asya siyasî tarihinde büyük rol oynamış Gazi Zahîrüdîn Muhammed Bâbü’ün 1494-1530 (Hicrî 899-936) yılları arasında yaşadıklarını kaleme aldığı Orta Asya Türk Edebiyatının önemli eserlerinden biri olan Bâbü’ün Vekayînâme (Vekayî, Hatırat, vs.) adlı eserinde geçen fiilimsileri ortaya koymak amacıyla seçilmiştir. Bu eserin genellikle tercih edilen ve bilinen adı ise Bâbürnâme’dir.

Bâbü’ün Çağatay Türkçesiyle kaleme aldığı ve yaptıklarını kronolojik olarak anlattığı Bâbürnâme’si, Türk edebiyatı tarihinin nesir türünde verilmiş başyapıtlarından biri kabul edilir.

Hatt-ı Baburî denilen yazı şeklini geliştirmiş olan Bâbü Şah, aynı zamanda Çağatay edebiyatının Ali Şir Nevâyî’den sonraki en büyük şairi olarak kabul edilir (Köprülü, 1945: 315).

Bâbü’ün bu önemli eserinde geçen fiilimsiler üzerine çalışmak istedik. Çünkü fiilimsiler, cümle yapısı içinde çok önemli bir rol üstlenmektedirler. Fiilimsiler, Arapça ve Farsça etkileriyle birlikte Çağatay Türkçesinde de anlatım gücünü artırmıştır. Bir başka ifadeyle, Türk dilleri sistemindeki bir zenginliktir. “Fiilin fiil ifadeli hususî şekli” olarak da tanımlanan fiilimsiler çeşitli kullanılış ve işlevleri ile karşımıza çıkmaktadır. Uzun ve karmaşık cümleleri birbirine bağlayarak Türk dillerinin cümle yapısına sadelik, açıklık ve anlam zenginliği kazandırır; cümlede zaman kavramını ifade ederler, bir hareketin geçici özelliği üzerine bilgi vermek gibi önemli rolleri vardır.

Böylelikle, Bâbü’ün Bâbürnâme adlı eseri üzerinde de bu konuyu bütünlüklü olarak inceleme olanağını bulduk.

Fiilimsileri üç ana başlık altında inceledik: *İsim-fiiller*, *Sıfat-fiiller*, *Zarf-fiiller*. Her bir fiilimsiyi kendi ana başlığı altında; kurduğu birliktelikleri (aldığı *ek*, *edat*, *sözcük*) ve işlevleri ile daha ayrıntılı olarak çok çeşitli alt başlıklarda ele aldık. Bu yapıların Bâbürnâme’deki şekil, kullanılış ve işlevlerini gösterdik. Bunun için de metnimizdeki

cümlelerle bolca örneklendirdik. Özelliklerini, kullanılışlarını ve işlevlerini göstermek istediğimiz ekin, anlamının bütünlüklü olması amacıyla örnek cümlelerin uzun ya da kısa olmasına bakmaksızın, tam bir cümle olarak almaya gayret gösterdik. Bu cümlelerin Türkiye Türkçesine çevirilerini tırnak içinde verdik. Aldığımız cümle örneğinin sayfa numarasını da ait olduğu cümlelerin başında parantez içinde gösterdik. Metnimizdeki cümle örneklerini italik, çeviriyi düz olarak verdik. Ayrıca araştırmacıların verdiğimiz örnek cümlelerin içinde geçen fiilimsileri daha rahat gözlemleyebilmeleri için altlarını çizmenin kolaylık sağlayacağını düşündük; hem özgün metin, hem de Türkçeye aktarılmış bölümün açıklamalarında incelediğimiz fiilimsinin bulunduğu sözcüklerin altını çizerek gösterdik.

Esas aldığımız Haydarâbâd nüshası, Thackston'ın Çağatayca çevirisidir. Bunun üzerinde ses özelliklerinde (fonetik) herhangi bir değişikliğe gidilmeden doğrudan verilmiştir. Örneğin, Thackston metnindeki q= k (artdamaksıl, kalın ka), x= ħ (hırıltılı ha, gırtlak ha'sı), vb. gibi biçimde karşılık bulunmaktadır. Bu simgelerin bu biçimleriyle kalmasının yerinde olacağını düşündük. Devamında, daha önce de belirttiğimiz gibi, daha önceki yapılmış çalışmalara da bakarak yeniden anlamlandırmaya çalıştık. Bu sırada, ana metne olabildiğince sadık kalmaya çalıştık. Yorum getirmeden birebir çeviri yapmayı amaçladık. Elbetteki anlamın çıkmadığı ya da net olmadığı durumlarda metin çerçevesini esas alarak en düzgün ve anlaşılabilir şekliyle ifade etmeye gayret gösterdik. Anlamın tam oturması için, ek yahut sözcükler, cümle içine dâhil edilmiş ve bunlar, yay ayraçla gösterilmiştir. Çeviri esnasında çok zaman kayıpları yaşandığını da eklemek isterim. Çünkü yapmak istediğimiz ve yapmaya çalıştığımız şey, Bâbürnâme'deki fiilimsileri gösterebilmekken bir de çeviri işin içine girmişti. Bilindiği gibi Bâbür, Fars diline de hâkimdi ve buna bağlı olarak cümlelerini bağlaçlarla örerek uzun cümle yapılarıyla kurmuştu. Burada belirtmeden geçemeyeceğiz ki, Bâbürnâme'nin Türkiye Türkçesine en doğru ve anlaşılır şekliyle tekrar çevrilmesi elzemdir.

Çağatayca ile Türkçe ses, şekil, kelime, söz dizimi ve anlam düzeylerinde farklılıklar arz etmektedir. Bâbür'ün Fars diline hâkim biri olarak Hâtırat'ını, Çağatay Türkçesinin Farsî cümle kuruluşunda başarıyla kullanması, Türkiye Türkçesine çevirisi esnasında birtakım zorlukları da beraberinde getirmektedir.

Anlamsal boyutta baktığımızda ise Bâbür, tek bir hareketi ya da durumu farklı sözcüklerle; farklı hareketleri ya da durumları aynı sözcükle anlatabilmektedir,

diyebiliriz. Örneğin, *mağlûb bol-* / *şikest bol-* / *şikest tap-* “yenilmek” anlamıyla; *tüş-* : *in-*, *öl-*, *dağıl-*, *git-*, *gel-*, *bulun-*, *ele geç-*, *cariye ol-* anlamlarıyla kullanılmıştır (Karabeyoğlu, 2013).

Çalışmamızda esas aldığımız W. M. Thackston tarafından neşredilen Haydarâbâd nüshası ile birlikte Beveridge’in tıpkıbasımını karşılaştırmalı olarak inceledik. Burada bazı fonetik farkları tespit ettik: Örneğin, *gayın+he*, *gayın+elif*; *kef+he*, *kef+elif* ya da *-IIG* ile *-IIK*, vs. yazımlarındaki karışıklıklar, vs. İranist olan Thackston bu edisyonu ana metne bağlı olarak yer, kişi vs. adlarında klasik söyleyiş özellikleriyle sunuşu, günümüz Türkçe söyleyişinden farklılıkları da beraberinde getirmektedir (Thackston: Samarkant; TT: Semerkant vs.). Thackston’ın İngilizce tercümesi ve Arat’ın çevirisi tezin örnek cümlelerini ifade etmemizde kolaylık sağladı. Fakat şunu da belirtmeliyiz ki, Thackston İngilizce; Arat’ın dili ise günümüz Türçesinden biraz uzaktı. Örneğin Arat, (158b) *Kıçık Bâqi Dêvâna Şêr-* ‘*Ali bile kaçadurğanıda tuturulup êdi.* cümlesinin çevirisini “Kıçık Baki Divane, Şir ‘Ali ile kaçarken tevkif edilmişti.” şeklinde verir (Arat 1987, c.II, 171). Oysaki *tuturu-l* “durdurulmak” fiiliyle çevrilebilirdi. Bunun yanında hatalı çeviriler de söz konusuydu. Aslında bu da bize, Bâbürnâme’nin sadeleştirilerek tekrar ve birebir yeniden çeviriye ihtiyacı olduğunu göstermiştir.

Üç bölümde incelediğimiz fiilimsiler, isim-fiil, sıfat-fiil, zarf-fiil başlıkları altında yer almaktadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi, bizim çalışmamız, fiilimsilerin yan cümlelerin yüklemi olarak kullanılmaları üzerinedir.

Fiilimsilerin, *isim*, *sıfat*, *zarf* olmalarının yanında, bazı biçimlerinin bazı durumlarda, *kip* olarak da kullanıldığını söylemeliyiz. Fiilimsilerin bu görevleriyle ve bu kullanılışlarıyla, ana cümlede çekimli fiil durumunda farklı zamansal anlamlar kazandığını gördük. Fakat kip ekleri olarak kullanımı konusu, inceleme alanımızın dışında olduğundan çalışmamızda yer vermedik. Bu konunun ayrıntıları için bk. C. Schönig, 1997.

Biz, fiilimsilerin yan cümle kurma görevi üzerine bir inceleme yaptık. Buna göre:

Bâbürnâme’de ele aldığımız *-mAK*’lı birliktelikler *-mAK* isim-fiilinin, yan cümlelerin yüklemi olarak taşıdığı yapısal ve anlamsal özellikleriyle kazandığı işlevsel boyut ve bu yapının kullanımı üzerine oturmaktadır. Çalışmada *-mAK*’lı yapıların ana cümlelerin bir unsuru (özne, nesne, tümleç, vs.) olarak kullanışıyla birlikte daha çok *-mAK*’lı yapılarla kurulan birlikteliklerin incelemesi yapılmıştır. *-mAK* yüklemi, ana cümlede

özne, nesne, tümleç, vs. görevlerini de üstlenir. *-mAK*'ın bir diğer ele aldığımız işlevi ise, *-mAK* yüklemine, ana cümle ifadesi içindeki zamandaki yeri olacaktır.

İkinci inceleme alanımızın başlığı olan Bâbürnâme'de geçen sıfat-fiillerde, *-GAn*, *-AdUrGAn*, *-(X)r* / *-mAs* sıfat-fiillerinin, sıfat yan cümlesinin yüklemi olmaları; sıfat yan cümlelerinin başlı ve başsız özellikleriyle birlikte *özne, nesne, tümleç* ilişkileri ve bu sıfat-fiilin ana cümle içinde *özne, nesne ve tümleç* ilişkileri; aldıkları durum ekleri ve edatlı kullanımlarıyla zarf yan cümlesinin yüklemi olmaları geçtikleri cümleler ile örneklendirilecek ve bu cümlelerin açıklamaları verilecektir.

Bâbürnâme'de fiilimsileri incelediğimiz üçüncü aşamada ise, ana cümlede zarf yan cümlesini kuran *-GAç*, *-GAlI*, *-GUnçA*, *-(X)p*, *-A/ -y*; *-mAy* basit zarf-fiillerinin ana cümle yüklemine zamanıyla kurduğu zaman/tarz ilişkileri; ana cümle yüklemine öznesiyle kurduğu ilişkiler; bunun yanında başka bir fiille birliktelik kurdukları birleşik fiil yapıları gösterilecektir.

Yukarıda söylediklerimizi maddeler halinde toplamak gerekirse, çalışmamızda;

1. *-mAK* isim-fiilinin zaman işlevleri; ana cümle içindeki görevleri (*özne, nesne, tümleç*, vs.) yanında iyelik, durum ekli ve edatlı birliktelikleri çerçevesinde,
2. *GAn*, *-AdUrGAn*, *-(X)r* / *-mAs* sıfat-fiillerinin zaman işlevleri; başlı ya da başsız sıfat-fiillerin sıfat yan cümlesinin yüklemi olarak ana ve yan cümle içerisindeki işlev ve görevleri (*özne, nesne, tümleç*) yanında; durum ekli ve edatlı birlikteliklerle zarf yan cümlesini kurmaları bakımından,
3. *-GAç*, *-GAlI*, *-GUnçA*, *-(X)p*, *-A/ -y*; *-mAy* Basit zarf-fiilleri ise, zaman işlevleri ve ana cümle ile kurdukları *özne* ilişkileri açısından, bunun yanında başka bir fiille birliktelik kurdukları birleşik fiil yapıları çerçevesinde değerlendirilecektir. İsim ve sıfat-fiillerin durum ekli ve edatlı birliktelikleriyle *türemiş zarf-fiil* olarak zarf cümlesinin yüklemi olmaları bu başlık altında değil, kendi başlıkları altında verilecektir.

1.1 Çağatayca ve Çağatay Edebiyatı

Çağatay ve Çağatayca (Çağatay Dili ve Edebiyatı) terimleri çok çeşitli anlamlarda kullanılmış ve kullanılmaktadır. Öncelikle bu dönemi kronolojik olarak bir sıralamayla verelim:

Cengiz Han, topraklarını dört oğlu arasında paylaştırmıştır. İkinci oğlu Çağatay’a Isık Göl bölgesi, Balkaş gölünün güney-doğusundaki İli ırmağı havzası ile Çu ve Talaş bozkırları miras olarak bırakmıştır. Çağatay adı, işte Cengiz Han’ın bu ikinci oğlunun adından gelmektedir. Ancak Çağatay adının, hanlığın adı olarak kullanılması, ölümünden sonra gerçekleşmiştir. Çağatay, 1227’den 1242’ye kadar hanlığın başında Moğol temsilcisi gibi bulunmuş, ölümünün ardından tahtı, torunu Kara Hülügü (1242-1246)’ye bırakmıştır. Onun yerine ise, 1246’da küçük oğlu Yisü-Möngke geçmiştir. İç karışıklık dolayısıyla kısa bir süre sonra yerine Kara Hülügü, Hanlar tarafından tayin edilmiş ve yolda idareyi teslim alacakken vefat edince, tahta dul hanımı Oragana geçmiş ve dokuz yıl saltanat sürmüştür. 1261 yılında Çağatay’ın torunu Algu Kubilay Han ile Arikboğa arasındaki taht mücadelesinin yol açtığı iktidar boşluğundan yararlanarak Harezmi, Batı Türkistan ve Afganistan’ı da alarak iktidarı Organa’nın elinden almıştır. 1266’da Organa, Kara-Hülegü ile evliliğinden olan oğlu Mübarek Şah’ı tahta geçirmiştir. Mübarekşah, İslam dinini kabul eden ilk Çağatay Hanı olmuştur. Bu kısa süreli ve sık sık iktidarın el değiştirmesi sonucunda Çağatay devleti tam anlamıyla bağımsızlık elde edememiştir. Çağatay Hanlığının Çağatay yeniden toparlanması, eski sınırlarını elde etmesi, Çağatay soyundan olan Barak Han’ın oğlu Duva Han’ın (1247-1306) saltanatı sırasında gerçekleşmiştir. Dolayısıyla Çağatay Hanlığı’nın Duva Han ile başlayan parlak dönemi, Duva Han’ın saltanatından sonra tahta çıkan Kebek Han’ın (1318-1326) yönetiminde de devam etmiştir. Bu dönemde Çağatay ekonomisi gelişmiş ve ilk Çağatay parası *Kebeki* basılmıştır. Barthold’un belirttiğine göre, Kebek’in seleflerinden en büyük farkı Maverâünnehir’i tekrar eski medenî durumuna getirmesiydi. Kebek’in halefleri kardeşleri Elçigidey, Duva-Timur ve Tarmaşirin idi. İlk ikisinin saltanatları kısaca sürmüş, onlardan sonra tahta çıkan Tarmaşirin (1326-1333) döneminde Çağatay Hanlığı idarî bakımdan Maverâünnehir ve Isık Göl çevresinde yer alan Moğolistan (doğu-batı) olmak üzere ikiye bölünmüştür. Bundan memnun kalmayan Moğol unsurlar ayaklanıp Tarmaşirin’i tahttan indirerek öldürdüler. Bundan sonra Çağatay Hanlığı’nın idaresi Türk emirlerinin nüfuzu altında olan prenslerle yürütülmüştür. Çağatay birliği, Tuğluk Timur’un (1347-1363) doğuda

tahta çıkıp batı bölgesini de ele geçirip Çağatay topraklarını yeniden birleştirmesiyle gerçekleşmiştir. Tuğluk Timur'un ölümüyle, Çağatay Hanlığı'na bağlı Semerkant emirinin hizmetinde bulunan Timur, Çağatay ulusunun idaresini ele almıştır (Grousset, 1993, 313-331).

Timur, Semerkant'ı 1370 yılında ele geçirerek merkez yapmıştır. Çağatay topraklarında 35 yıl sürdürdüğü saltanatı sırasında Doğu Türkistan'dan Anadolu'ya kadar topraklarını genişletmiştir. Timur'un ölümünün sonra Timur'un oğlu Miranşah'ın oğlu Halil Sultan, Taşkent'teki beyler tarafından hükümdar ilan edilmiştir. Muhammed Sultan'ın küçük yaştaki oğlu Muhammed Cihangir de han ilan edilince, Herat'ta bulunan Şahruh da Semerkant üzerine Halil Mirza'nın üzerine yürümüş; fakat daha sonra aralarında anlaşma sağlanmış ve Şahruh, Herat'a geri dönmüş ve Semerkant idaresine oğlu Uluğ Bey'i bırakmıştır. Herat, Şahruh döneminde sanat, kültür ve edebiyatın merkezi haline gelmiştir. Uluğ Bey ise oğlu Abdüllatif (1449) tarafından öldürülmüş, Abdüllatif'in de öldürülmesiyle oğlu Abdullah (1450) tahta geçmiştir. Bu karmaşa Hüseyin Baykara dönemine kadar sürmüştür. Baykara döneminde toparlanmıştır. Çağatay Hanlığı'na Özbek hükümdarı Muhammed Şiban Han 1507 yılında son vermiştir. (Roux, 2001a; Roux, 2001b; Ölmez, Z., 2007, 173-220).

Çağatay adının, devletin resmî dili olarak kullanılmaya başlanması, Barak Han'ın oğlu Duva Han'ın saltanatı sırasında gerçekleşmiştir. Ek olarak, Çağatay ulusunun askerî gücünü oluşturan Maverâünnehir'in Türk ve Türkleşmiş göçebelerine de *Çağatay* adı verilmiş, devletin doğusunda yaşayan göçebelere ise *Moğol* denmiştir. (Eckmann, 1958, 116).

Çağatay hanedanlık olarak sonlanmasına rağmen göçebe Çağataylar 15. yüzyıla kadar adını ve varlıklarını korumuşlardır. 16. yüzyılda Timurlular devleti yıkıldıktan sonra göçebe Özbeklerle karışmışlardır. H. Vámbéry'ye göre, Kırgız (=Kazak), Karakalpak ve Özbekler arasında Özbek kabilelerinin bulunması Çağatay adının Timurlular devleti yıkıldıktan sonra bile kaybolmadığını göstermektedir. (Vámbéry, 1867, 1). Bunun yanı sıra, Çağatay adının bazı yer adlarında yaşamaya devam ettiği görülür. İran'da Çağatay adlı bir yer ve dağ adı, Taşkent'in bazı mahallelerinin adında Çağatay adı geçmiştir. *Çağatay kapkası* "Çağatay kapısı", *Çağatay tepa* "Çağatay tepesi", *Çağatay yangi şahar* "Çağatay yeni şehri", vb. (Borovkov, 1954, 96). Hive ve

Zereşan vadisi Özbekleri arasında Çağatay adı 19. yüzyıl sonlarında bile kabile adı olarak varlığını devam ettirmiştir (Eckmann, 1966, 3).

Çağatay adı, asıl olarak “Çağatay İli” ve “Çağatay halkı”, Timurlular devletindeki Türk halkını ifade etmektedir. Başlangıçta “Çağatay” adı ile *Çağatay Hanlığı ve bu hanlığın kurmuş olduğu devlet* ifade edilse de, sonraları Maverâünnehir’den başlayarak Çağatay Hanlığı’nın hâkim olduğu topraklardaki Türk ve Türkleşmiş göçebe unsurlar; Timurlular zamanında gelişen edebî Türk lehçesi ve bu lehçeyle meydana getirilen Orta Asya Türk edebiyatını ifade etmiştir (Barthold, 1945, 265).

Çağatay edebî dili ile Timurlular zamanındaki Türk yazı dili anlamına gelmektedir. “Çağatay tili veya Çağatay türkîsi terimleri ile ifade edilen bu dil, 15-16. yüzyıl yazar ve şairleri Çağatay teriminin bu manalarda kullanmamışlar, bunun yerine, Türkî, türk(î) tili, türkî lafzı, türkî elfâzı, Türkçe, Türkçe til vb. terimleri tercih etmişlerdir. Dönemin ünlü şair ve yazarı Ali Şir Nevâyî, *Muhakemetü’l-lugateyn* adlı eserinde *Türkî, Türkçe ve Türk dili* genel ifadelerini kullanmıştır: *Sart ulusının erzâlidin eşrafığaça ve ‘âmisidin danışmedığaça hiç kaysı Türk tili bile tekellüm kıla almaslar*. “Sart halkının en aşağısından, en ileri gelenine; ümmisinden, bilginine kadar hiçbir Türk diliyle konuşamaz.” (Özönder, 1996, 169). *Mizânü’l-evzân* adlı eserinde ise *Çağatay lafzı* terimini kullanmıştır (Eraslan, 1993, 11 ve 67).

17. yüzyılın önde gelen yazarlarından Ebu’l-gâzi Bahadır Han, *Şecere-i Terakime ve Şecere-i Türk* adlı eserinde bu dönemin dili için *Türkâne, Türkî ve Türk tili* terimlerini kullanmıştır (Ölmez, Z., 1996, 32). *Şecere-i Türk* adlı eserinde Çağatay Türkîsi terimini kullanmıştır (Ölmez, Z., 2003, 30).

Çağatayca yazılmış sözlüklerde ise, *Çağatay Türkçesi*, sıklıkla tercih edilmiştir. Örneğin, Mirza Mehdi Han’ın hazırladığı Çağatayca-Farsça sözlüğü *Senglâh*’ın “Mebâni’l-lugat” başlıklı önsözünde Çağatayca için *luğat-i turk, luğat-turkî* bazen de *luğat-i çağatay* (Çağatay dili) terimleri kullanılmıştır. Bir başka sözlük *Abuşka* sözlüğü (*al-lugat an-nava’iya va’l-istişadat al-çagata’iya*) için de Çağatay teriminin varlığından söz edebiliriz. Burada *Çağatay* ile, “Nevayî ve çağdaşlarının dili” kastedilmektedir (Eckmann, 1966,5; Eren, 1950, 145-163; Ölmez, Z., 1998, 137-144).

Doğu’da durum böyle iken, Batı’da 19. yüzyılda Vámbéry sayesinde dikkatler Çağatayca üzerine çekilmiştir. H. Vámbéry, 1867’de yayımladığı *Çagataische Sprachstudien* adlı eserinde bahsetmektedir (Vámbéry, 1867). Vámbéry’den sonra

Jósef Thury, Martin Hartmann gibi birçok Alman ve Macar Türkolog Vámbéry'yi takip ederek Çağatay sözcüğünü yalnız 14-19. yüzyıllarındaki yazı dilini değil, geniş mânâda Batı ve Doğu Türkistan'ın yazı dili haline gelmiş lehçelerini ve bilhassa Özbekçe'yi içine alan yazı dili için kullanmışlardır. Örneğin, Şeyh Süleyman Efendi *Lûgat-i Çağatay ve Türkî-yi Osmanî* adlı meşhur sözlüğünde, Çağatayca yanında Özbekçe sözcükleri de alarak bu görüşte olduğunu göstermiştir (Şeyh Süleyman, 1298). Buna karşın Fransız doğubilimcileri E. Marc Quatremere (Quatremere, 1841), A. Pavet Courteille (Courteille, 1870) ve Alman lügatçisi J. Thedor Zenker (Zenker, 1862-67), Çağatayca için “Doğu Türkçesi” tabirini kullanmışlardır (Eckmann, 1966, 6).

Yukarıda bahsettiğimiz görüşlerin yanında 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başında Rus Türkologlar ve bu ekolü takip edenler, Çağatayca sözcüğünün anlamını daraltmışlardır. W. Radloff, F. E. Korş, Çağatayca terimi ile Uygurca sonrası Orta Asya edebiyatının malzemelerini işaret etmektedirler ve bu şekilde “Doğu Türkçesi” terimini daha geniş anlamda kullanmışlardır. Radloff, Doğu Türkçesi terimini, yaşayan Sibiryâ lehçelerine bağlamış; Korş ise, Orhon Türkçesi, Uygurca, Çağatayca ve Kumancayı içine alan lehçe grubuyla Karagas, Koybal, Sagay ve Salırcayı da katmıştır (Eckmann, 1959, 118). İkinci Dünya Savaşından sonra özellikle Sovyet Türkologları, Çağatayca teriminin yerine Orta Asya İslâmî Türk yazı dilinin Çağatayca döneminden öncesini de içine aldıkları dönem için “Özbekçe” ve “Eski Özbekçe” tabirlerini kullanmışlardır. A. M. Şçerbak da bu görüştedir. Eski Özbekçe'yi üç döneme ayırmıştır:

1. Eski Özbekçeye Batı Türkçesi (“Kıpçak”) ve Güney Türkçesi unsurlarının girmesi. Bu gelişme Moğol istilasıyla son bulur. (10-13. yüzyıllar),
2. Yapay yazı dili. Çağatay terimi bu döneme aittir. (14-17. yüzyıllar),
3. Mahallî dil unsurlarının yazı diline girmesi (17-18. yüzyıllar) (Eckmann, 1966, 8).

Ancak, şunu söylemeliyiz ki, bu ayrım çok da kabul görmemiştir.

N. Samoyloviç ve Fuat Köprülü'nün tasnifleri daha etkili olmuştur. Samoyloviç, 15 ve 20. yüzyıllar arasında Orta Asya'da konuşulan edebi Türk dili için, Çağatayca terimini kullanmış ve bu dönemi dört aşamada incelemiştir:

1. Karahanlı Türkçesi ya da Kaşgar Türkçesi devri (11-13. yüzyıllar),

2. Kıpçak-Oğuz Türkçesi devri (13-14. yüzyıllar),
3. Çağatayca devri (15-19. yüzyıllar),
4. Özbekçe devri (20. yüzyıl)

Samoyloviç, üçüncü evrede ele aldığı Çağataycayı da dört devrede ele alır:

1. İlk Çağatayca ya da Nevâyî'den önceki Çağatayca devri (15. yüzyılın başlarından Nevâyî'nin ilk eserini verdiği 1465 yılına kadar),
2. Klasik Çağatayca devri (1465-16. yüzyılın ortaları),
3. Klasik devirden sonraki Çağatayca devri (17. yüzyılın sonuna kadar),
4. Son Çağatayca devri (18 ve 20. yüzyıllar) (Samoyloviç, 1928, 23).

Bu dönemi farklı bir bakış açısıyla değerlendiren diğer bir Türkolog F. Köprülü, 13-19. yüzyıllar arasında kabul ettiği “Çağatay” teriminin daha geniş anlamıyla ele alarak şu şekilde beş devreye ayırır:

1. Erken Devir Çağataycası (13-14. yüzyıllar),
2. Klasik öncesi Çağatayca (15. yüzyılın ilk yarısı),
3. Klasik Çağatayca (15. yüzyılın ikinci yarısı),
4. Klasik Çağataycanın devamı (16. yüzyıl),
5. Gerileme ve Çöküş Devri (17-19. yüzyıllar) (Köprülü, 1945, 270-323).

Çağatayca üzerine yaptığı önemli çalışma ve yayımlarıyla Macar Türkoloğu János Eckmann da İslâmî Orta Asya Türk edebî dilini üç devreye ayırmıştır:

1. Karahanlıca ya da Hakaniye Türkçesi (11-13. yüzyıllar),
2. Harezmi Türkçesi (14. yüzyıl),
3. Çağatayca (15. Yüzyıl- 20. Yüzyılın başı)

Eckmann İslâmî Orta Asya Türk edebî dilinin üçüncü devresi olarak belirlediği Çağataycayı da üç döneme ayırmıştır:

1. Klasik Öncesi Devir (15. yüzyılın başlarından Nevâyî'nin ilk eserini verdiği 1465 yılına kadar),
2. Klasik Devir (1465-1600),

3. Klasik Sonrası Devir (1600-192) (Eckmann, 1966, 9; Eckmann, 1958, 119).

1.2 Bâbü (1483-1530)

Gâzi Zahîrüddîn Muhammed Bâbü (1483-1530), Timur'un torunlarından Fergana padişahı Ömer Şeyh Mirza'nın büyük oğludur. Hicrî 889 (1483)'da Muharrem ayında Fergana'da doğmuştur. Babasının ölümü üzerine on iki yaşında iken tahta geçmiş, padişah olmuştur. İlk hükümdarlık yıllarında amcası Semerkant padişahı Mirza Sultan Ahmet ve dayısı Moğol hanı Mahmut Han ile çarpışmış ve barışmış; fakat Özbek hükümdarı Şibânî Han'a mağlup olmuş ve Taşkent'e gidip dayısının yanına sığınmıştır. Kuvvetli bir karaktere sahip genç hükümdar olan Bâbü, muvaffakiyetsizliklerine rağmen yılmadan mücadelesine devam etmiştir. 1504'te Kabil'i zaptederek oraya yerleşmiştir. Böylece Hindistan'da kuracağı devletin temelini burada atmıştır. 1507'de "padişah" ünvanını almıştır. 1519-26 yılları arasında Kabil padişahı olarak Bâbü, büyük mücadelelerle Kuzey Hindistan'ın işgaliyle meşgul olmuş ve 1526'dan ölümüne kadar Kabil ve Kuzey Hindistan padişahlığına yükselmiş, bununla büyük bir imparatorluğu kurmaya muvaffak olmuştur (Çağatay, 1963, 212-214).

Bâbü'nün siyâsî arenadaki mücadeleleri üç ana bölümde değerlendirilebilir:

1. Fergana hâkimiyeti (1494-1504),
2. Kabil hâkimiyeti (1504-1526),
3. Hindistan hâkimiyeti (1526-1530).

R. R. Arat, Bâbü'nün *Vekâyî*'inde anlatılan olayları dört bölümde inceler:

1. Bâbü kâh Fergana, kâh Semerkant padişahı (899-909; 1494-1504)
2. Bâbü'nün Kabil padişahı olarak Türkistan'ı geri almak için uğraşmaları (910-920; 1504-1514)
3. Bâbü'nün Kabil padişahı olarak Hindistan'ı ele geçirmek için uğraşmaları (920-932; 1514-1526)
4. Bâbü, Kabil ve kuzey Hindistan padişahı (932-937; 1526-1530) (Arat, 1943-1987, 072-073).

Bâbü'r'ün asıl amacı hep ama hep Semerkant'ı ele geçirmek olmuştur. Padişah olunca amcası Sultan Ahmet Mirza ve dayısı Sultan Mahmut Han'a karşı tahtını korumak zorunda kalmış; 1497 ve 1501 yıllarında kısa sürelerle üç defa Semerkant'a hâkim olmuştur. 1497 sonbaharında Bâbü'r, Semerkant'ı kuşatmışsa da parasızlık yüzünden sıkıntıya düşer, beylerinden ve askerlerinden birçoğu kaçıp Fergana'ya döner. Bu arada dayısı Moğol Han'ı Sultan Mahmut Han, Endican'ın kendisine verilmesini ister; bir yandan Uzun Hasan ve Sultan Ahmet Tembel adlı iki beyi, Endican ve Ahsi bölgelerini onun küçük kardeşi Cihangir Mirza'ya verilmesini isterler ve ayaklanırlar. Bâbü'r bu duruma karşı Semerkant'ı bırakır. Bu sırada burayı Buhara padişahı Sultan Ali Mirza alır. Endican ve Ahsi de beylerinin eline geçince Bâbü'r her şeyi kaybetmiş olarak Hocent'te kalır. Aynı yıl içinde dayısı Sultan Mahmut Han'ın yardımıyla Semerkant taraflarını ele geçirmeye çalışsa da bir sonuç elde edemez. Bu arada Timur soyunun en güçlü padişahlarından Hüseyin Baykara, oğlu Bediü'z-zamân ile ardı arkası kesilmeyen mücadele içindedir. Fergana Uzun Hasan ve Sultan Ahmet Tembel elinde kukla olmuş küçük kardeş Cihangir tarafından; Buhara, Semerkant, Tarhanların elinde kukla olmuş Sultan Ali Mirza tarafından; Hisar ise, Hüsrev Şah'ın elinde kukla olan Baysungur tarafından yönetilmektedir.

Bâbü'r 904 (1498-9) yılının bir kısmını kazaklık (başiboş) ile geçirdikten sonra asker ve halkın yardımı sayesinde Fergana'yı yeniden ele geçirir. Fakat Tembel tekrardan güçlenerek Cihangir ile anlaşma yapmasını ister. Anlaşma sonucunda Ahsi tarafı (Hocent (Fergana içinde iken Seyhun'a verilen ad) suyunun kuzeyi) Cihangir'e; Endican tarafı (Hocent suyunun güneyi) Bâbü'r'ün olacaktı. Semerkant alındığında Bâbü'r buraya geçecekti. Bu arada Bâbü'r haber alır ki, Mehmet Şaybak, Buhara'yı almış; Semerkant üzerine yürümektedir. Bu sırada burada kukla olan Sultan Ali Mirza kandırılarak, bir anlaşma ile Semerkant'ı Şaybak'a teslim eder. Bu arada başka taraflarda, başka işlerle uğraşan Şaybak'ın elinden Semerkant'ı bir baskınla hicrî 906 (1500-1501)'da alır. Ancak bu arada Mehmet Şaybak bozkır Özbeklerini etrafına toplar ve diğer beyleri de sıraları geldikçe bozguna uğratar. Bu arada Bâbü'r de 906 (Nisan-Mayıs 1501)'da bir meydan savaşında yenilince Semerkant'a kaçır. Şaybak onu kuşatır ve açlık sebebiyle 907 (1501 Yazı)'da Semerkant Şaybak'ın eline geçer. Buradan "sulha benzer bir şey" ile çarçabuk ayrılır (sulha benzer şeyin ne olduğunu söylememektedir). Mehmet Şaybak, Timur soyunu Seyhun-Ceyhun arasından söküp atmak için uğraşırken, burada yaşayan beyler kendi aralarında boğuşmakta ve

Şaybak'a karşı birleşememektedirler. Hatta Hüseyin Baykara, Bâbü'r'e ne elçi ne de yardım göndermiş; fakat Şaybak'a elçi göndermişti.

Semerkant'tan kaçtıktan sonra Bâbü'r yine açıkta kalmıştır. Uratepe taraflarında bir müddet kazaklık ettikten sonra Taşkent'e dayısı Sultan Mahmut Han'ın yanına sığınır. Sultan Ahmet Han da gelir ve Şaybak'a karşı birleşirler. Burada Bâbü'r'ün tek gayesi, çok sevdiği Semerkant'ı almaktır. Ancak şunu da belirtmeliyiz ki, bu olayların anlatıldığı kısımlarda boşluklar vardır, bu da hatıratın kaybolmuş kısımları olduğuna dair bir göstergedir. Vekayî'de eksik olan 908 yılı olaylarının bir kısmı ile 909 olayları, Bâbü'r'ün teyzesini oğlu Mirza Mehmet Haydar'a ait *Tarihi Reşidî*'den (bk. Denison Ross) ve Bâbü'r'ün kızı Gülbeden'in yazdığı *Hümâyunnâme*'den tamamlanabilir. Mehmet Şaybak, Sultan Ahmet Han ile Sultan Mahmut Han'ı eline geçirir, fakat onları öldürmez. Amacı Moğolları ordusunda kullanmaktır. Daha sonra da yavaş yavaş Moğolları başından atar. Sultan Mahmut Han'ı ve çocuklarını öldürtür. Moğol erlerini ordusuna katar. Bâbü'r yukarda bahsettiğimiz zaman içinde Fergana'nın güneyindeki dağlara kaçabilmiştir. Bu sırada Şaybak, Moğol hanlarını, ardından Tembel'i altederken, Timur soyundan Mirzalar ve onların beyleri hala birbirleriyle uğraşmaktadırlar.

Bâbü'rname'de, 120a'dan sonra anlatılan olaylar 910 (1504-1505) yılına aittir. Vekayî'inde anlattığına göre, Şaybak, Fergana'yı almıştır, artık kendisinin umudu da tükenmiştir. 910 Muharrem'inde (Haziran-Temmuz 1504) Horosan'a, Hüseyin Baykara'nın yanına gitmeye karar verir. Badahşan dağlarını tutar. Bu sırada Hüsrev Şah'ın hizmetinde bulunan bütün Moğollar Bâbü'r'ün hizmetine girer. Bâbü'r, gücü artınca Hindikuş'un güneyine inip Kabil'i eniştesi Mukim Argun'dan alır ve Rebiü'l-âhir sonu 910 (1504)'da Kabil padişahı olur. 912 Kış'ında (1506 sonu) Herat'tan çıkar ve binbir zorlukla Kabil'e döner. 913 başlarında (1507 ilkbaharı) Şaybak çarpışmadan Herat'ı alır. (Bâbü'r'ün Vekayî'inin bu tarihten, yani 914-925 (Mayıs 1508-Mart 1519) arasında geçen 11 yılı kayıptır.) Böylelikle Timur oğullarının son büyük devletini sona erdirir. Ancak 916 (1510)'da Şah İsmail tarafından öldürülür. Bunun haberini alan Bâbü'r, Atalar Yurdu'nu almak umuduyla kış ortasında Hindikuş'un karla örtülü olmasına bakmaksızın yola çıkar ve Kunduz'a varır. Moğollar onunla birlik olup Hisar üzerine yürüse de, başarılı olamaz. Bu bölgede varlık gösteren Şah İsmail'e itaat etmeyi bile kabul eder. Bununla birlikte 917 (1511)'de Bâbü'r Hisar, Buhara, Semerkant ve Taşkent'i alacaktır. Fakat gelin görün ki Bâbü'r burada ne Şiilere, ne de

Sünnîlere yaranabilir. İsmail de, Bâbü'ü kullanarak Fergana ve Taşkent'e kadar olan yerleri ele geçirir. Bâbü, Buhara'ya doğru yürürken Kulmalık'ta 918 (Nisan 1512)'de Özbeklere yenilir. Artık Semerkant'ta tutunamayıp Hisar'a çekilir. Burada kendi ordusundaki Moğollar'ın saldırısına uğrar. Bâbü, iki yıl kadar Kunduz'da kalır. Çaldıran'da Şah İsmail'in 920 (1514)'de Yavuz Sultan Selim'e ağır yenilgisi sonucunda Bâbü, Kunduz'dan ayrılıp Hindikuş'un güneyinden Kabil'e döner. Burada kardeşi Nasir Mirza devleti sadakatle ona teslim eder. Bundan sonra Atalar diyarında tekrar yer edinemeyeceğine emin olur ve yüzünü Hindistan'a çevirir.

Kuzey Hindistan'ın büyük bölümünü elinde tutan Afgan padişahı İskender Lodi 923 (1517)'te ölür ve yerine beceriksiz oğlu İbrahim Lodi geçer. Bu durum, Bâbü'ü ümitlendirir ve 925 (1519)'te Kuzey Hindistan'ın hemen bütünü alır. Bu tarihten itibaren Bâbü'nün Hatırat'ı günü gününe yazılmış benzer.

Hatırat, 926 (1519) ile 932 (1525) yılları arasındaki altı yıl yine kayıptır.

Bâbü 932 başında (1525 Sonbahar'ı) Hindistan'a beşinci ve son seferini düzenler. Lahor ve Pencap'ın bir kısmı elindedir. Bâbü'nün oğlu Hümâyün, Afgan kolunu bozguna uğratar. Orada Sultan İbrahim Lodi ölür. Bâbü, 1526'da Panipat'a varır. Böylelikle Delhi ve Agra, Bâbü'nün eline geçer. Fakat Hindistan'a girmiş olan Türk ordusu bir sürü kurgan ve beyle uğraşmak zorundaydı. Bir de Hindistan'ın sıcaklığı eklenince, beyler ve askerlerin çoğu Kabil'e ve dağlık bölgeye geri dönmek istediler. Bâbü bu isteklere güçlükle karşı koyar. Hindistan'da iki büyük düşmanı vardır: Doğu'da Genge ovasında çok kalabalık Afganlılar; Batı'da Çitor racası Rana Sanka. Bâbü, bunlarla başarılı bir şekilde baş eder.

Bâbü, 933 rebiülevvelinde (1526 sonbaharı) Sultan İbrahim Lodi'nin annesi tarafından zehirlenir; Bâbü ölmez.

1527 Martı'nda düşmanı Rana Sanka'yı Kanvan'da yener. Bu savaş öncesinde oradaki Müslüman halka iki sözü vardır: İçkiden vazgeçecek, damga vergisini Müslümanlardan almayacak. Genge ovasını da aldıktan sonra, artık yerli halk Bâbü'ü kabullendi.

Bâbü, 935 (1528) yılında Atalar yurdunu tekrar ele geçirmek üzere harekete geçmeyi düşünse de, bu, istekten öte geçemez. Anlaşılabacağı üzere, başarısızlıklar Bâbü'ü hiçbir zaman yıldırılmamış, kısa zamanda toparlanıp Afganistan ve Hindistan'ın önemli bölümünü içinde büyük bir imparatorluk kurmuştur.

1529'da Bengal meselesi ortaya çıktı. Bihar'da bağımsızlığını ilan eden Mahmud Şah, Afganlılar'ı çevresine toplayarak bölgedeki Bâbürlü nüfuzuna son verdi. Bâbür, 6 Mayıs 1529'da Bihar seferine çıktı ve Mahmut Şah'ı mağlup ederek doğuya ilerledi. Dönüşte Leknev'i tekrar hâkimiyeti altına aldı.

Bâbür'ün Hatırat'ı, 3 Muharrem 936 (7/9/1529) yılında durur. Bundan sonra yaşadığı 15,5 ay içinde ya bir şey yazmamıştır; ya da yazdıkları kaybolmuş, *Hümâyunnâme* ve *Tarihi Reşidî* adlı eserlerden tamamlanabilmiştir. (Arat, 1987, 086-0120).

1530'da hastalanan Bâbür, hastalığının giderek ağırlaşması üzerine bütün emirlerini huzuruna çağırarak oğlu Hümâyun'u hükümdar ilan etti ve onlardan bağlılık yemini aldı. Üç gün sonra 6 Cemaziyelevvel 937'de (26 Aralık 1530) Agra'da vefat etti. Naaşı Cemne nehri kenarındaki Nur-Efşan bahçesinde toprağa verildi. Vasiyeti gereğince de altı ay sonra Kabil'e taşınarak Bağ-ı Bâbür'de yakınlarının yanına gömüldü. Şah Cihan 1646'da Bâbür için muhteşem bir türbe inşa ettirdi. Bâbür'ün on sekiz çocuğu olmuş, öldüğünde dört oğlu ile üç kızı hayatta idi. Bunlar, Hümâyun, Kamran, Askeri, Hindal, Gülteng, Gülçehre ve Gülbeden'dir. (Konukçu, 1991, 395-396).

Bâbür'ün vefatının ardından kendisinin de isteği üzerine yerine, oğlu Hümâyun (1530-1556) Agra'da tahta geçmiştir. Kardeşleri Hindal ve Kamran Mirza'nın ayaklanmaları ile uğraştığı sırada, Şirşah, Çavsa'da Hümâyun'u beklenmedik şekilde mağlup etmiştir. Ölümünün ardından yerine, oğlu Ekber Şah (1556-1605) geçmiştir. Bu dönemde, sarayda Hint etkisi artmıştır. Güçlü yaşanan bu dönemin ardından Ekber'in vefatından sonra, Nureddin ünvanıyla anılan Cihangir (1605-1627) tahta çıkmıştır. Bâbürlülerin Ekber'den sonraki en güçlü şahsiyetidir. Saltanatı sırasında Portekiz, Hollanda, Fransa ve İngiltere, Hindistan'a karşı sömürge politikalarını geliştirmiştir. Cihangir ölünce, oğlu Şah Cihan (1628-1658) tahta geçmiştir. Bâbür İmparatorluğu'nun sanat ve mimari açıdan altın çağıdır. Agra'daki Şah Cihan'ın eşinin ölümünden sonra, eşinin anısına yaptırdığı Tac Mahal, yanı sıra birçok mükemmel eser bu dönemde yapılmıştır. Bu dönemde Avrupa ile ilişkiler artmıştır. Şah Cihan'ın ölümünün ardından oğlu Evrengzip (1658-1707) tahta geçmiştir. Bu esnada imparatorluk toprak genişlemesi doruk noktasına ulaştı. O ölünce taht kavgaları başlamıştır. Bâbür İmparatorluğu'nun 18. yy. ortalarından itibaren idari ve ekonomik açıdan zayıflaması sonucu, 1723'te Delhi ve Haydarâbâd Şahlığı olarak ikiye ayrılmıştır. 1739'da İran İmparatoru Delhi'yi zaptetmiş, 1748'de Afgan Hükümdarı,

Hindistan'a girmiştir. 1760'ta II. Alemgirşah'ın yerine II. Şah Alem geçmiştir. 1764 Baksar Savaşı'nda İngilizler burayı ele geçirmiştir.

Son Bâbüir hükümdarı II. Bahadır Şah (1837-1858) İngilizler tarafından tahttan indirilmiştir. Böylelikle Hindistan'daki Bâbüir İmparatorluğu'na son verilmiştir. Hindistan, İngilizlerin eline geçmiştir (Akün, 1991, 400-404).

Bâbüir'ün (1483-1530), 1526-1858 tarihleri arasında varlığını sürdüiren Bâbüir İmparatorluğu'nun tarihi çok fazla detaya girmesek de anlattığımız şekildedir.

1.3 Bâbüir'ün Edebî Yönü

Zahirü'd-din Muhammed Bâbüir (1483-1530), Klasik Çağatayca döneminin Nevaî (1441-1501)'den sonraki en önemli şahsiyetidir. Önemi, hem hükümdar hem de nazım ve nesir yazarı olarak gösterdiği başarıdan ileri gelmektedir. Çağataycanın Bâbüirlüler sarayında itibar kazanmasını sağlamış, Çağataycayı Nevâyî ile birlikte en üst noktaya çıkarmıştır (Konukçu, 1991, 395-396).

Saadet Çağatay'a göre, 16. yüzyıl Türk tarihinin en büyük şahsiyetlerinden biridir. Hükümdar olarak kendisinden sonra yüzyıllarca süren büyük bir devletin kurucusu, iyi devlet adamı, iyi idareci, yüksek ruhlu bir insandı. Bununla beraber Çağatay Edebiyatı da Bâbüir'e, Nevaî'den sonra birinci yeri vermektedir. Devrinin en tekamül etmiş şahsiyeti, yüksek bilgili, iktidarlı, sanat ve ilimle bizzat kendisi de geniş görüş ve tam salahiyetle meşgul olmuş bir hükümdardır (Çağatay, 1963, 212-124).

Bilal Yücel'in de belirttiği gibi, Hindistan'daki Çağatay şairleri arasında da, hiç şüphe yok ki, ilk akla gelen isim Bâbüir'dür. Sanat ve kültür yönü çok kuvvetli olan bu devlet adamının şiirleri Nevaî'den sonra Çağatay Edebiyatının en önemli edebî siması olarak değerlendirilecek niteliktedir. Daha 19 yaşında iken hükümdar şairler arasında yerini almıştır. Şiir yazmaya başladığı ilk yıllarda Farsça şiirler de yazmaya başlamıştır; ama bunlar Türkçe şiirleri kadar çok değildir. Klasik edebiyatın temalarını şiirlerinde başarıyla kullandığı gibi, aruzda da, bu konu üzerine eser yazacak kadar başarılıdır. En çok gazel, rubai ve tuyuğ türünde şiirler yazmıştır. Şiirlerinde özellikle rubâilerinde Nevaî etkisi sezilir. Şairliği çağdaşları tarafından da takdirle karşılanmış, onun şiirlerini ancak Nevaî'nin geçebileceği belirtilmiştir. Gerek Türk gerekse Acem şiiri ve şairleri hakkında da sağlam bilgilere sahipti.

Klasik edebiyatın belirleyici özelliği olan divan yazma geleneği görüldüğü gibi Çağatay edebiyatı şairleri tarafından da gelenekselleştirilmiştir. Bu geleneğe uyan Bâbü’ün de klasik tarzda düzenlenmemiş olsa da bir Divan’ı vardır. Bâbü’ Dîvânı’nda, Risale-i Validiyye Tercümesi, 119 gazel, 18 mesnevi, 210 rubai, 57 muamma, 19 kıta, 15 tuyug, 79 matla, 7 mensur şiir, 16 natamam gazel, 3 nazm, 16 musarra beyit, 5 müfred, 4 yerde de mensur parça bulunmaktadır. Ayrıca Farsça iki gazel, 12 rubâi, 8 kıta, 17 matla ve bir mensur parça vardır. (Yücel, 1995,)

Bâbü Divanında aşk, tabiat, güzellik, toplumsal hayat, ahlak ve tasavvufla ilgili şiirler yer alır. Şiirde Nevaî’nin takipçisi olsa da Bâbü’ün şiirleri, taşıdığı özgün niteliklerle güçlü bir şair olduğunu ortaya koymaktadır. Bâbü Dîvânı üzerine çalışmış olan Bilal Yücel, onun şiirleri hakkında şu bilgileri verir: “Bütün söz ve şekil sanatlarına hâkim olmasına rağmen, sanat endişesinden uzak, adeta konuşur gibi şiir yazmıştır. Bu şiirlerin pek çoğunda Bâbü’ün hayatını aksettiren izler bulunmaktadır. Vekâyinâme’deki sade ve samimi üslûbunu Divan’ında da devam ettirmiştir. Divan’ının İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Paris Biblotheque Nationale, Topkapı Sarayı Revan Kütüphanesi, İstanbul 100. Yıl Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet Yazmaları ve Rampur (Hindistan) Nevvab Kütüphanesi’nde olmak üzere beş nüshası bulunmaktadır (Yücel, 1995, 19).

İnan, “Ebulgazi Bahadır Han ve Türkçesi” başlıklı makalesinde Ebulgazi Bahadır Han ile, Klasik Devir yazarlarından Ali Şir Nevaî ve Bâbü Şah’ın eserlerini kelime hazinesi bakımından basit olarak karşılaştırmış ve Ebulgazi’nin % 9,5, Ali Şir Nevaî’nin % 46, Bâbü Şah’ın da % 20 civarında yabancı kelime kullandıkları sonucuna varmıştır. (İnan, 1988, 29-39)

Reşit R. Arat’ın da ifade ettiği kadarıyla, Bâbü, aruz konusunda bilgisini ortaya koyduğu eseri, *Aruz Risalesi*, Nevaî’nin bu konudaki eserini yeterli görmediği için yazılmış bir eserdir. *Mizanü’l-Evzan*’ı yeterli görmediğini Vekayînâme’de şöyle ifade eder: “*Mizânü’l-Evzân* adlı bir aruz risalesi yazmışsa da, tenkit edilecek tarafı çoktur. Yirmi dört rubai vezninden dört tanesinde yanılmıştır. Bazı bahirlerin vezinlerinde de yanılmıştır ve bunlar aruz ile uğraşanlarca malumdur.” (Arat, 1987, c II, 186).

Bâbü, Arap harfleri dışında değişik ve kullanılması kolay bir yazı şekli tasarlamış, 1504’te ülkesinden ayrılıp yeni bir devlet kurmaya Kâbil’e gittiğinde “hatt-ı Bâbü’î” adıyla yeni bir alfabe sistemi icat etmişti. Noktasız harflerden meydana gelen bu

sistem, ileri sürüldüğüne göre, Türkçe'nin bünyesine uygun gelecek bir yol arayışın ifadesiydi. Hatt-ı Bâbüri örneklerinden bazıları çok yakın zamanlarda ele geçmiştir (Akün, 1991, 400).

1.4 Bâbürnâme

Klasik Çağatayca döneminin Nevaî'den sonraki en önemli şahsiyeti Zahirü'd-din Muhammed Bâbür'dür. Hükümdarlığının yanı sıra şairlik ve yazarlık tarafı da başarılarının önemli bir parçasıdır. En önemli eseri *Bâbürnâme*'dir.

İslam dünyasında örneği olmayan *Bâbürnâme*, sadece büyük Türk hükümdarı Bâbür'ün hayatı, düşünce yapısı ve beklentilerini ortaya koymakla kalmaz; bundan daha önemli olarak, Modern Türk edebiyatının ilk hatıratıdır (Thackston, Part One, 1993, IV).

Bu eserin genellikle tercih edilen ve bilinen adı ise Bâbürnâme'dir. Fakat, elde bulunan eskiden kalma nüshalarda eserin adı yazılı olmadığı için Bâbür'e aidiyeti dolayısıyla Bâbürnâme denilmiştir (Arat, 1987, 08).

Bu esere verilmiş olan çeşitli adlar Haydarâbâd nüshasına A. S. Beveridge tarafından yazılmış olan önsözde sıralanmıştır: Bâbür adının yanlış okunmasıyla Babername, Vakıatı Baberi, Vakıaname, Tüzük-i Baberi (Beveridge, 1971, XII).

Bâbür, kendi eseri için iki yerde “Vekayi”, (252a)'da “Tarih” der. Tayzesinin oğlu Mirza Mehmet Haydar Duğlat, Tarih-i Reşidi'nde “Vekayi” ve “Türki Tarihi” adını kullanır. Bâbür'ün kızı Gülbenden Beyim'in Hümâyunnâme'sinde “Vakıaname”, torunu Ekber'in veziri ve tarihçilerinden Ebul-Fadl Allami Ekbernâme'sinde “Vakıat-ı Baburi” der. Sonuç itibarıyla biz çalışmamızda, Vekayînâme, Vekayî, Bâbür'ün Hatıratı, Bâbür'ün Hatıraları, en çok da teze başlık olarak adını vermiş olan Bâbürnâme adını kullanacağız.

Çağatay edebiyatı nesrinin güzel bir örneği olan *Bâbürnâme*, aynı zamanda Türk edebiyatı nesrinin de ilk ve en önemli hatıratıdır. Eser, 15. yüzyılın sonu ile 16. yüzyıl başlarındaki Orta Asya, Afganistan ve Hindistan'ın siyasî, sosyal ve kültürel durumu hakkında önemli bilgiler vermesi açısından tarihî ve otobiyografik bir eser olma özelliği de göstermektedir.

Bâbür, gezip gördüğü yerlerin sadece coğrafi özelliklerini değil; ekonomisini, insanlarını, onların yaşayışlarını, inançlarını, gelenek-göreneklerini de aktarır ve

okuyucuyu bu konularda aydınlatır. Kendisi hakkında bilgi verirken çok nesneldir; başarılarını anlatırken alçakgönüllü, yenilgilerini ve hatalarını anlatırken de gerçekçidir.

Zahirü'd-din Muhammed Bâbü, *Bâbürnâme*'de, uğradığı ihanetleri, savaş felaketlerini, yenilginin eziklerini, kazandığı parlak zaferlerin coşkusu bu muazzam eserinde bütün samimiyetiyle anlatmakla kalmıyor; aynı zamanda Timurîler devrinin sonunda bugünkü Özbekistan, Türkmenistan, Kazakistan ve Kırgızistan gibi Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin bulunduğu bölgeler ile Tacikistan, Afganistan ve Hindistan'ın siyasî tarihi hakkında şahsî tecrübelerine dayanan ve başka kaynaklarda bulunmayan çok değerli bilgiler anlatmaktadır.

Çağatayca ile yazılmış olan Bâbürnâme, İç Asya'da yaşayan Türklerin, 15. yüzyılın sonu ile 16. yüzyılın başlarında kullandıkları dilin bir örneğidir.

İlk olarak 1589'da Farsça'ya çevrilen eser, daha sonra Latince, Fransızca, Almanca, İngilizce ve Rusça'ya çevrilmiştir. Türkiye Türkçesine Reşit Rahmeti Arat tarafından çevrilmiştir. Eserin Kazan nüshası N. Ilminskiy, Haydarâbâd nüshası da A. S. Beveridge tarafından tıpkıbasım olarak yayımlanmıştır. Tahran kütüphanelerinde birçok yazma ve basma nüshaları bulunan eserin kaydadeğer ilk yayımı Beveridge tarafından yapılmıştır (Ilminskiy, 1857; Beveridge, 1905; Beveridge, 1922). Ayrıca W. M. Thackston, metnin Farsça çevirisi, Çağatayca metin ve İngilizce çevirisinin yer aldığı önemli bir çalışma yapmıştır (Thackston, 1993).

Türkiye'de Mesut Şen, Bâbürnâme üzerine doktora çalışması yapmıştır. Ancak bu çalışma Kabil ve Hindistan bölümlerini ele alır (Şen, 1993).

Bâbürnâme'nin farklı dillerde birçok tercümesi yapılmıştır. Bu alanda önemli bir çalışma da Eiji Mano'ya aittir. Bunun yanında Bâbü ve Bâbü'nün bütün eserleri üzerine daha kapsamlı bir çalışma ise H. F. Hofman tarafından bilim alemine sunulmuştur (Hofman, c. 1-3, 1969, 162-191).

1.5 Fiilimsilerin Tanımı ve Özellikleri

Fiilimsiler, fiil kök ya da gövdesine getirilen fiilimsi ekleri ile ortaya çıkarlar. Bir başka ifade ile fiiller, bazı *özel tip* ekler sayesinde fiilimsi olurlar. Yani, fiilimsiler, fiilden türetilir. Fiilden türeyip isim, sıfat, zarf olabilmelerine rağmen fiilin bazı özelliklerine sahiptirler. Örneğin, fiiller gibi *olumsuzluk eki*, *çatı eki*, vs. alabilirler ve

işte bu yönleriyle fiillere benzerler. Aslında fiilimsiler, tamamlanmamış bir yargıya yüklem olurlar. Bu da onları, kullanılışlarına göre çekimli fiillerden ayırır.

Hareket ve durum ifade eden fiiller, aldıkları *özel* ekler sayesinde cümle içinde *isim*, *sıfat*, *zarf* gibi isim soylu sözcüklerin görev ve özelliklerini kazanırlar ve biz bunlara fiilimsi diyoruz. Dolayısıyla, fiilimsiler, üçe ayrılmaktadır: *isim-fiil*, *sıfat-fiil (ortaç)* ve *zarf-fiil (ulaç, bağ-fiil)*. Her birinin kendine özel ekleri vardır.

Hareket ve durum ifade eden bir fiilin *fiilimsi* olabilmesi için, o fiilin kök ya da gövdesine *özel tip* eklerin getirilmesi gerektiğini belirtmiştik. İşte bu ekler sayesinde fiilimsiler, *isim*, *sıfat*, *zarf* işlevinde kullanılırlar.

Fiilimsiler Türkçenin söz diziminde önemli bir rol oynarlar. Bağlaç kullanmadan, anlatımı bölmeden ana cümlede *yan cümle* (birleşik ve girişik cümleler) kurarlar. Aynı zamanda bazıları *kip* olarak da kullanılır.

Fiilimsiler, tüm Türkologlar tarafından sadece başlık olarak değil; aynı zamanda içerik ve sınıflandırmada da farklı yaklaşımlarla ve farklı biçimlerde verilmiştir. Türkçenin incelendiği kimi kaynaklarda isim-fiil ekleri, fiilden isim yapma eki olarak da alınır. Bazen de isim-fiiller, fiilimsi eki olarak ele alınmasa da sıfat-fiiller ve zarf-fiiller tüm kitaplarda ayrı ayrı ele alınır.

Kaynaklarda fiilimsiler hakkında verilen bilgiler kimi noktalarda farklılıklar göstermektedir. Bu konuda söylenenler kısaca şöyledir:

“Olumsuzu yapılan ve tümleç olabilen mastar, sıfat-fiil, zarf-fiil gibi türleri bulunan türemiş şekillere verilen ad, eylemsi (TDK – TS, 2005).

Emre, fiil isimleri başlığı altında, “Bütün fiillerden zaman ve kişi kavramlarını içine almaksızın, eylem anlatan, türlü şekilde isim türetmektedir.” şeklinde açıklar (Emre, 1945, 16-a, 45).

M. Ergin, fiil kök ve gövdelerinin ifade ettiği mücerret hareketleri, fiil kök ve gövdeleri tek başlarına kullanılmadıkları için, hareket ve iş isimleri halinde kullanım sahasına çıkaran bu ekler, kök ve gövdenin manasında diğer yapım ekleri gibi büyük bir değişiklik yapmazlar, der (Ergin, 1993, 175-177).

J. Deny, *şahıssız fiil siygaları* başlığı altında inceler. “Kendiliklerinden şahıs bildirmezler, yalnız bunların bazılarında zaman fikri bulunur. Şu halde *fiilin isimcil siygalarının* rolü, alelade fiil fikirlerini ifade etmekten ziyade fiili bir isim kılığı altında

göstermekten, yani kelam içinde onun isim rolü oynamasına ve lüzumu halinde ismin aldığı aynı bükünleri (flexions) onun da almasına müsaade etmekten ibarettir. *Fiilin isimcil siygaları*, fiili bir isim gibi gösterir ve ismin görevini yaparlar.” (Deny, 1941, 417) der.

Kononov, ulaş ve ortaçların eylemin değişmez kısmını oluşturduğunu belirtir. (Kononov, 1956, 190).

Banguoğlu, *yatık fiil* olarak adlandırdığı fiilimsileri, fiilin isimleşmiş şekilleri sayar ve ancak tamamlanmamış bir yargıya yüklem olduklarını belirtir. Ad, sıfat, zarf işleyişinde görülür. Fiilimsilerin diğer fiillerden, söz dizimindeki bu özel işleyişiyle ayrıldığını ekler ve tamam olmasalar bile bir yargıya yüklem olabildiklerini söyler. Fiilimsilerin zaman ve kişi anlamı taşıyabilmelerine rağmen çekimli fiil sınıfına girmediklerini, söyler (Banguoğlu, 1990, 419).

Gencan, fiilden türediği halde isim, sıfat, bağ olan ve yan cümlecik kuran çifte görevli sözcük olduklarını belirtir (Gencan, 1979, 360).

Eraslan, fiilimsiler, fiilin özel şekilleridir, der. Kullanılışlarına göre fiiller ya *çekimli fiil*, ya da özel işlevleri olan bazı ekler alarak *fiilin özel şekilleri* olurlar. (Eraslan, 2012, 356). Bir başka çalışmasında ise, “Tarihî ve çağdaş Türk dillerinde fiilimsilerle ilgili pek çok çalışma yapılmıştır. Çünkü Türk dillerinin bünyesinde önemli bir yer tutar. Yine de, Türkçe ile ilgili gramer ve sentaks incelemelerinde bu konunun dar ölçüde ele alındığı görülmektedir.” şeklinde bir açıklama getirir (Eraslan, 1980, XXX).

Demircan, *sözdizimsel adlaştırma ekleri* başlığı altında inceler. “Eylemleri ada dönüştüren ve eylemler arasında ayrıcalık tanımayan eklerdir.” açıklamasında bulunur (Demircan, 1977, 112).

Topaloğlu, fiilden türetilen; ancak çekime girmeyip yalnız olumsuz yapılabilen fiil ismi, isim-fiil ve zarf-fiilin ortak adıdır, açıklamasında bulunur. (Topaloğlu, 1989, 72).

Ediskun, *fiilimsiler* başlığı altında inceler. Bir eylem adı olukları için isim; bir ismi niteledikleri için sıfat; iki cümleciği bağladıkları için bağlaç olan; özne, nesne, tümleç aldıkları için de cümlede yüklem görevinde bulunan kelimelere *fiilimsi* dendiğini, belirtir (Ediskun, 1989, 283).

Hatipoğlu, *eylemsi* başlığı altında verir. Olumsuz yapılan, tümleç alan; fakat eylem çekimine girmemiş bulunan sözcüktür, der (Hatipoğlu, 1978, 54).

Çağatay’a göre, “Bu üç şeklin en bariz noktası, hem isim hem fiil olabilmelerindendir. Mastarlarla partisipler belki birbirlerine daha yakındırlar. Bunların her ikisi de tasrif edilirler, her ikisi de isim gibi subjekt ve objekt olabilirler, her ikisi de pradikatif kullanılırlar, bazen küçük edatlar olarak zarf da olurlar. Gerundifler bunlara rağmen zarf olarak (isimleşmeleri hariç) hiçbir zaman tasrif edilmezler, mülkiyet ekleri almazlar ve subjekt ve objekt olamazlar. Daima fiili tayin eden ve pek elastiki manalar verebilen isimlerdir. Yahut daha kısa bir hülasası: Mastarlar ve partisipler, daha fazla tasrifli isim ve tasrifli fiillerdir. Zarflar tasrifsiz, şeklini değiştirmeden kalan verb finitumlardır. İsim oldukları halde daha fazla bir fiil karakterini arz ederler (Çağatay, 1947, 361).

Aydıncızı, fiilimsilerin hareket ismi olarak bir kılışın, bir durumun ismi olarak kullanıldığı isim-fiiller; ismin önünde ismin hareketle ilgili bir niteliğini bildirmek üzere kullanılan sıfat-fiiller; durum ve zaman ifade eden, fiillerin zarf şekli de denilen zarf-fiiller (bağ-fiil) olarak üçe ayrıldığını belirtir. Başka bir görüş ise, Fiilimsilerin Türk dillerinde yan cümle oluşturmaları konusunda belli bir sonuca varılamadığı noktasındadır. Hatta yan cümle, dilcilik terimi olarak çeşitli yönlerden açıklanamamıştır. Ortadaki gerçek, mastar, ortaç, ulaç olarak gruplanan fiilimsiler, çeşitli kelimelerle anlamsal bir bağ kurarak bir bütün haline gelip cümlelerin çeşitli iyesi görevini yapabilir; fakat bu kelime grubu cümle olamaz (Aydıncızı, 2004, 179-185).

Lars Johanson fiilimsiler için “Yüklemi fiilimsi (isim-fiil, sıfat-fiil, zarf-fiil) olan Türkçe önermeler, Hint-Avrupa dillerindeki yardımcı cümlelerin yakın karşılıklarıdır.” der. Ona göre, fiilimsi önermelerinin cümle içindeki dağılımı, bir metnin anlatımsal örgüsünde tipolojik söz dizimini bile hükümsüz bırakabilecek kadar önemli bir rol oynamaktadır (Johanson, 1972, 525-529).

Özbekistan gramerciliğinde isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil, *kelime grubu (söz birikmesi)* olarak değil; *bağlı cümle (ërgeş gep)* şeklinde değerlendirilir. Ancak bu terime, bu üç grup yanında, şartlı yan cümleler de dahil edilmektedir. Ancak, bu tür bağlı cümlelerin kelime grubuna benzer olduğu da tartışma konusudur. Kelime gruplarına yakınlığı dikkate alınarak *birikmeli bölekler (kelime gruplu cümle unsurları)* gibi bir terim kullanılmaktadır (Yaman, 2000, 40-41).

Özbekistan gramerciliğinde sıfat-fiil (sıfetaş); zarf-fiil (revişaş) ve isim-fiil (infinitiv forma, hareket namı)lerde oluşturulan gruplar bağlı cümle (ërgeş gep) kabul

edildiği için, içerisinde bu tür bağlı cümleler bulunan cümleler tabii olarak birer birleşik cümle “qoşma gep” (mürekkab gep) şeklinde değerlendirilmektedir (Yaman, 2000, 83).

Bu konuda yapılan çalışmaları incelediğimizde dönem ya da kişisel görüşten kaynaklı olduğunu düşündüğümüz farklılıklar da gördüğümüzü eklemeliyiz. Örneğin, N. Bayraktar, “Türkçede Fiilimsiler” adlı çalışmasında *-(I)g* ekini isim-fiiller başlığı altında alır ve inceler. Yine, sıfat-fiiller başlığı altında *-dl* ekini, emin olmamakla birlikte, kaynak kişilere gönderme yaparak verir. *-GICI*, *-mAIU* eklerini de aynı başlık altında kaynaklara gönderme yaparak yorumlar. *-(y)In* ekinin bugün, genellikle kullanılmadığını belirtmesine rağmen başlık yapar ve bu konudaki görüşleri sunar (Bayraktar, 2000, vii (62), viii (63- 78), xii (126)). Örneğin, *-Ig* için, *bitig* (Kıpçak Türkçesi) (Bayraktar, s. 43); *akındı suw* (DLT) (Bayraktar, s.86).

Bütün bu açıklamalardan yola çıkarak şunu sorabiliriz: Fiilimsiler neye göre ve nasıl belirlenir? Biz çalışmamızda bu konuya hiç girmeyeceğiz. Çünkü bu konu bizim inceleme alanımızın dışındadır. Fakat inceleyeceğimiz eklerin, dilin gelişim ve değişim sürecinde bazı ses, biçim, anlam vs. farklılıkları göstermiş olduklarını söyleyebiliriz.

Bizim çalışma sahamız sadece, Bâbürnâme adlı eserde geçen fiilimsiler, olduğundan “incelediğimiz ekleri ‘neye göre’ fiilimsi eki olarak belirleyip ele alıyoruz?” noktasında uzun bir tartışmayı burada yapmayacağız. Bizim için, *fiilimsi* başlığı altında incelediğimiz eklerin *yan cümle kurma* özelliği taşımaları esastır.

Fiilimsilerin Çeşitleri ve Özellikleri:

İsim-fiiller, ismin üstlenebileceği her türlü görevi yapabilir. İsim tamlamaları içinde yer alarak isimler gibi kullanılır; cümlede özne, nesne, tümleç, vs.; ek-fiil yardımıyla yüklem olarak kullanılır.

Sıfat-fiiller, sıfat yan cümlesini kurarlar: *gel-en adam*, *gör-dük-üm adam*. İsimleşmiş biçimiyle öznenin, nesnenin ya da tümlecin niteliğini belirtir. İsimleşerek isim gibi kullanılabilir. Bazı sıfat-fiiller, yönelme, bulunma, ayrılma ekleriyle ya da edatlarla birlikte kullanıldıkları durumda zarf yan cümlesinin yüklemi olur.

Zarf-fiiller cümlede zarf tümleci görevindedir. Zarf yan cümlesinin yüklemi olurlar. Ek-fiil yardımıyla ana cümlenin yüklemi olarak kullanılabilir. Zarf-fiiller, yan cümle

kurarak birleşik (sadece -p) ve girişik cümleler kurar. Yardımcı fiillerin önüne gelerek tezlik, yeterlik, sürerlik, yaklaşıma anlamı veren birleşik fiiller yaparlar.

1.5.1 İsim-fiiller

Fiilin anlamında hareket ve durum ifade eden -mAK isim-fiilinin Bâbürnâme'deki kullanılışı üzerine vereceğimiz bilgilere geçmeden önce, türkologlarca bu konu hakkında söylenenlere kısaca değinmek istiyoruz:

-mAK isim-fiilinin Orhon Türkçesinde fiillerin anlamında hareket ve durum ifade etmemesini, bu dönemde başka bir ekin kullanıldığına yorar (DanKelly, 1985, 67). Gabain, bu ekin Uygurcada sıkça rastlanmasa da kalıcı isimler yapan fiilden isim yapma eki görevinde bulunduğunu, soyut isimler teşkil ettiğini söyler (Gabain, 2000, 53). Eckmann'ın Chagatay Manuel'de -mAK için *verbal noun* (action noun, infinitive) terimi kullanılır. Yani, hareket ismi, mastardır. Çokluk, iyelik, hal ekleri alabildiklerini, söyler. Genellikle +*Ilk* eki ile ya da Harezmi Türkçesinde olduğu gibi -*çI* ekiyle birlikte; -mAK(*çI*) *bol-* / *ër-* biçimiyle genişletildiğine işaret eder (Eckmann 1966, 104). Bodrogligeti, -mAK'ın hareket isimleri ifade ettiğini belirtir; iyelik eki; yönelme, bulunma ve ayrılma durumu ekleriyle; edatlarla ve +*IIK* ekiyle kullanımlarını örneklendirir (Bodrogligeti, 2001, 251-253). T. Tekin, -mAk isim-fiil ekinin Eski Türkçe dönemine ait eserlerden beri takip edilebildiğini, bu ekin, bu dönem için isim-fiil olarak kullanıldığını söylemenin zor olduğunu, ancak Orhon Yazıtlarında tek bir örnekte kalıcı isim olarak (*armak+çi*) görüldüğünü, ifade etmiştir. (Tekin, 2000, 167). Eraslan, -mAK isim-fiilinin, bugünkü görev ve işlevinde kullanımının Uygurcadan itibaren görüldüğünü belirtir (Eraslan, 2012, 357). Korkmaz, fiilin isim şekli olan mastarlar, normal yapıları ile fiildeki hareketi de gösterdiklerinden, hareket ismi sayılırlar, açıklamasını verir (Korkmaz, 2009, 55). Ediskun, “İsimlik görevleri az, fiillik görevleri fazla olan kelimelerdir. -mAK yapılı isim-fiiller, ismin durum eklerini alabilirler; çokluk eki alamazlar; fakat isim-fiil aşırılık anlamında ise çokluk eki olabilir. Belirtisiz isim tamlamasında tamlayan olabilir.” biçiminde bir açıklamada bulunur (Ediskun, 1993, 246). Koç, isim-fiilleri “eylemlikler” başlığı altında inceler (Koç, 1990, 306). Yılmaz da eylemlik (fiilin isimli şekli) başlığıyla inceler (Yılmaz, 2009, 53). Eylemlik (eylem ismi, fiilin isimli şekli, ad-fiil, isim-fiil, mastar), geleneksel olarak, hem isim, hem fiil görevinde bulunan sözcük (Çağatay, 1947a, 361; Gencan, 2007, 171); Vardar, fiilin karşıladığı oluş, kılış ve durumu gösteren isim

özellikli eylemsi olduğunu söyler (Vardar, 1980, 102). Banguoğlu, fiilin isim şekli, fiil kök ve gövdelerinin temsil ettiği oluş, kılış ve durumu şahıs ve zamana bağlı olmadan gösteren fiil ismi, olarak tanımlar (Banguoğlu, 1974, 420). Özbekçe’de *-moq* şeklinde, *harakat nomi* başlığı altında incelenir (Merhan, 2012, 113).

1.5.2 Sıfat-fiiller

Türk dilinin yapısal olarak incelendiği Türkiye Türkçesine ait eserlerin genelinde sıfat-fiil terimi ile karşılaşmaktayız. Biz de çalışmamızın ilk aşamasında bu durumun çözümünü, kişisel tercihimiz ve Türkiye’de yaygın olarak kullanılan ve alışılmış söylenişle sıfat-fiil başlığı altında incelemekte bulduk. Çalışmamızda ön bilgi vermesi ve var olan bilginin tazelenmesi bakımından sıfat-fiiller üzerine yapılmış tanımlama ve açıklamalara kısaca değinmenin yararlı ve yerinde olacağı düşüncesindeyiz.

Fer’i fiil terimiyle karşıladığı sıfat-fiilleri, fiiller gibi mef’ul oldukları için, bunlarda fiilin mahiyeti değişmemekte ve aynı zamanda sıfat gibi ismin medlulünü tayin etmekte olduğunu söyler. (Emre, 1330, 99). Fiilden türeme isimlerden, cümle içinde, eylemin zamanını belirterek fiillere daha ziyade yaklaşanlar vardır: bunlar ortaçlar (participes) adını alırlar. Ortaçlar, fiillerin çatı (voix) denilen anlam deyrisini de gösterirler. (Emre, 1945, 46).

Dil bilimi sözlüğünde, ortaç (participle) başlığında şöyle bir tanımlama yapılır: “Köküne veya gövdesine eklenen bir ekle bir adı niteleyen sıfata dönüştürülmüş eylem biçimleri, eylemlerin ortaç biçimleridir (İmer, Kocaman, Özsoy, 2011, 198).”

T. Banguoğlu, “Sıfat-fiil, fiilin zamana bağlı olarak kavramını sıfatlaştıran bir şeklidir. Zaman anlatımı taşımaları yönüyle isim-fiillerden ayrılırlar, şeklinde açıklamaktadır (Banguoğlu, 1986, 422).”

Eckmann, İsim-fiiller başlığı altında, fiillerin kip ve şahıs göstermeyen isim şekilleri olduklarını iletir ve görevleri üzerine açıklamalarına devam eder. Bu eklerin, isimler gibi çokluk, iyelik ve çekim ekleri ile çekim edatları aldıklarını; cümlede özne, nesne, vasıflayıcı, tümleç ve yüklem ismi görevlerinde kullanıldığını açıklar. (Eckmann, 2011, 145-154).

T. Tekin, sıfat-fiilleri de “eylem adları” başlığı altında toplar ve bu eklerin, adların tüm özelliklerine sahip olduğundan, adlar gibi çekimlendiği halde eylem biçimleri

olduğunu söyler. Ya eylem (hareket) sürecini (eylem adları) ya da eylemi yapanı (eyleyici adları) ifade eder (Tekin, 2000, 166).”

Gabain, İsim-fiiller başlığı altında verir. İş ve hareket bildiren fiilden yapılmış isimler, olduklarını söyler. (Gabain, 2000, 224).

Mansuroğlu ise, sıfat-fiiller üzerine “Sıfat olarak daha çok şimdiki zamanda olan niteliği anlatır, ad olarak zaman kavramı yoktur.” şeklinde açıklama yapar (Mansuroğlu, 1960, 20-21).

N. Hacıeminoğlu da, isim-fiiller (ad-fiiler) başlığı altında inceler ve fiilin zamana bağlı olarak kavramını sıfatlaştıran bir şekil olduğunu söyler (Hacıeminoğlu, 1996, 163).

Eraslan, “İsim-fiillerin sıfat olmaları, onların çeşitli fonksiyonlarından biridir.” şeklindeki açıklamasıyla, bizim “Sıfat-fiiller” başlığı altında incelediğimiz birçok sıfat-fiil eki için, “İsim-Fiiller” başlığını tercih etmiştir (Eraslan, 1980, 12).

T. N. Gencan, “Varlıkları niteledikleri ya da belirttikleri için sıfat; özne, nesne, tümleşik olarak yan önerme kurdukları için de eylem gibi sayılan sözcüklere Sıfateylem denir (Gencan, 2007, 434).”

M. Ergin, Partisipler (İsim-fiiller) olarak ele alıp inceler ve bunların nesnelerin hareket vasıflarını karşılayan fiil şekilleri olduğunu ifade eder. Hareket ve zaman ifade etmeleri ise en önemli iki özelliği olarak sayar. İsimlerden farkı da budur, der. (Ergin, 1993, 315).

S. Çağatay, “Partisipler, mastar gibi tasrif edilen, mülkiyet ekleri alan isimler-sıfatlardır (Çağatay, 1947, 525).” şeklinde izah eder.

Bir başka tanılama da şöyledir: Ortaçlar başlığı altında işlenir ve “Ortaçlar, eylemsilerin, ad ve çoğunlukla sıfat olarak kullanılan bölüğüdür. Tümce içinde sıfat görevi yapmaları, sıfat tamlamalarına tamlayan olmaları bakımından sıfat, kimi zaman da ad görevi yapmaları nedeniyle ad olurlar (Atabey, Kutluk, Özel, 1983, 266-277).”

V. Hatipoğlu, sıfat-fiil yerine ortaç terimini tercih eder (Hatipoğlu, 1983,).

Ö. D. Yılmaz, Guzev’in *Oçerki po teori tyurskogo slovoizmeneniya: glogol (na materiale staroanatoliysko-tyurkskogo yazıka)* kaynağına dayanarak şu bilgileri verir: “Ortaç, fiil gövdesince iletilen eylemi geçici olarak nitelik imgesinde temsil eden fiil ad şeklidir. Diğer bir deyişle ortaç, içeriği eylem olan nitelik anlamına sahip fiil şekilleridir (Yılmaz, 2009, 82).”

Z. Korkmaz, “Sayı ve şahsa bağılı olarak taşıdığı kavramı sıfatlaştırdığından kendisinde sıfat ve fiil nitelikleri birleştiren fiil şeklidir.”der (Korkmaz, 1992, 132).

K. Bilgegil de, “Eylem kavramı taşıdıkları halde, çekilme kabiliyetinden mahrum olan, yan cümleciklerde yüklem görevi alabilen niteleyici sözcüklere sıfat-fiil denir.” açıklamasıyla katkıda bulunur (Bilgegil, 1982, 143).

Kemal Eraslan bu konuyu, Türkiye’de ilk ve en önemli çalışmalardan biri olarak kabul gören çalışmasında, *İsim-fiiller* başlığı altında inceler. Çalışmasını, Türk tarihinin büyük bir önem taşıyan ve Göktürk ve Uygur devrini kapsayan Eski Türkçe dönemi çerçevesinde ele alır. Ekleri, morfolojik bir unsur olarak ele alır ve öge olarak cümle içindeki görevleri üzerinde ayrıntılı olarak durduğu sıfat-fiili, fiilden isim yapan eklerle türediği için isim-fiil olarak değerlendirir (Eraslan, 1980).

N. Bayraktar, “Sıfat-fiiller, isim-fiiller gibi fiilden türerler, der. Tarihî ve çağdaş Türk lehçelerini fiilimsiler konusunda inceleyen Bayraktar, artzamanlı ve eşzamanlı karşılaştırmalı bir çalışma yapmıştır. Sıfat-fiil eklerinin hem zaman işlevi yüklenmeleri hem de isim yapma özellikleri üzerinde ayrıntılı olarak durmuştur. Sıfat-fiili yapısal (sözdizimsel) bağlamda da değerlendiren Bayraktar, karşılaştırmalı bir yöntemle çalışmış, Eraslan’a yakın önermelerde bulunmuştur (Bayraktar, 2004).

Gökdağ doktora çalışmasında, Oğuz Türkçesindeki sıfat-fiilleri morfolojik bir unsur olarak değerlendirir. Bu ekleri, cümle içindeki işlevlerine göre incelemiş, aldıkları ekler ve taşıdıkları zaman bağlamında bir sınıflama yapmıştır (Gökdağ, 1993).

Görüldüğü gibi, terim olarak yapılan tercihlerde Türkiye’de bir kararlılık yoktur. Diğer taraftan, verilen tanım ve açıklamalar sıfat-fiillerin genel özelliklerini belirtmektedir. Özünde birbirine benzer.

Sıfat-fiil, sıfata ait tüm görevlerde bulunur. İsmi önüne gelirler ve onları nitelerler. Eğer bu sıfat-fiilin arkasından gelen isimler kullanımdan düşerse, sıfat-fiil isimleşirler. Bu durumda da ismin aldığı iyelik, durum, çokluk eklerini alabilir.

Sıfat-fiiller, cümle içinde sıfat ve isim olarak kullanılan, kalıplaşma yoluyla yeni kelimeler türeten, edatlarla birlikte kullanılarak zarf görevinde bulunabilir; eklendikleri fiile geçmiş, şimdiki, gelecek vs. zaman anlamlarından herhangi birini verebilirler.

Ergin, uzun ve etraflı açıklamalarından sonra partisibi şöyle tarif eder: Partisip zaman ve hareket mefhumunu muhafaza eden, fakat isim gibi kullanılan, isim gibi çekilen fiil şeklindedir. Bir başka ifade ile, isim fiili yapan, fiilin fiil ifadeli hususi bir isim şeklini meydana getiren ektir. Fiil ifadeli isim fiilden yapılan, zaman ve hareket ifade eden; fakat isim gibi kullanılan kelimelerdir. Bu fiil şeklini yapmak için, fiil kök ve gövdelerine partisip ekleri denen fiil işletme ekleri getirilir (Ergin, 1993:316).

Partisipler, nesnelerin hareket vasıflarını karşılayan fiil şekilleridir. Hareket vasıflarını belirtmek suretiyle nesneleri karşıladıklarına göre nesne karşılayan kelimeler olarak partişipler mana bakımından isim cinsinden kelimeler arasına girer. Partisiplerin asıl isimlerden farkı nesneyi hareketine göre adlandırması, onu asıl varlığı ile, şu veya bu kalıcı vasfı ile değil, hareketi ile ifade etmesidir. Yani partisip, hareket halinde bulunan nesneler için kullanılan, hareket halindeki nesneyi ifade eden kelimelerdir. Bu kelimeler dediğimiz gibi, fiil şekilleridir. Fiil kök veya gövdeleri bu şekillere girerek nesneleri hareketleri ile ifade ederler. Partisipler, fiillerin isim şekilleridir. Onun için bunlara isim-fiil diyebiliriz (Ergin, 1993:315).

Türkçedeki sıfat-fiilli yan cümleleri dil bilimsel metotlarla ele alan önemli bir çalışma da Erkman-Akerson ve Ozil tarafından yapılmıştır. Sıfat-fiilli yapının yan cümle olarak kabul edildiği bu çalışmada, İşlevsel Dil bilgisi Kuramı verilerinden de faydalanılarak özgün bir bakış açısı getirilmiştir. Alman dili ve edebiyatı alanında çalışmalar yapan Erkman-Akerson ve Ozil, Türkçenin sıfat-fiili üzerinde yapılan geleneksel, yapısalci, işlevselci ve karşılaştırmalı çalışmalar hakkında özet niteliğinde bilgiler verirler. Böylelikler, klasik ve kuramsal bakış arasındaki farkı da ortaya koymuş olurlar (Akerson, Ozil, 1998).

Schönig, sıfat-fiili sadece morfoloji bir kavram olarak ele almaz, diğer öğelerle kurduğu ilişki ve bu ilişkinin cümle boyutundaki durumunu değerlendirir. (Schönig, 1992/93).

Sıfat-fiil, fiillerin üzerine birtakım eklerin getirilmesiyle fiilin sıfatlaşmasıdır. Bu haliyle bir ismi niteler ve sıfat tamlaması oluşturur. Bu sıfat tamlamasının “sıfat” unsurunu oluştururlar. Sıfatlaşması, isim soylu bir sözcük olduğunu gösterir. Bazı sıfat-fiiller, temel olarak sıfat özelliklerini taşımalarının yanı sıra, zaman kavramını da içerir. Örneğin, -GAn sıfat-fiil ekinin, kullanımına göre geçmiş zaman (-miş olan),

şimdiki zaman (-mekte olan), geniş zaman (her daim -en) ifadesi taşıdığını söyleyebiliriz.

Sıfat-fiilli yapıların Türk dilindeki oluşumlarını genel olarak verdikten sonra, Çağataycadaki, bilhassa incelediğimiz Bâbürnâme adlı eserdeki, yapılanışı üzerinde durabiliriz. Bu durum, eklerimizin incelendiği bölümde, metnimizde geçen cümlelerle ayrıntılı olarak örneklendirilecektir.

Türkçe terminolojisinde sıfat, hem morfolojik hem de sentaktik işlev bakımından aynı adla adlandırılır *sıfat* denilir. Uluslararası terminolojide iki farklı kavramla karşılık bulur. Sıfat, morfolojik açıdan *adjective*; sentaktik işlevi açısından ise, *attribute* terimleriyle karşılaşılır.

1.5.3 Zarf-fiiller

Kaynakların zarf-fiiller üzerine söylediklerine bir göz atalım: gerundif (Çağatay, 1945), *ulak* (Deny, 1941, 451), *ulaç*, *gerondifler*, *ulaç-fiiller* (Emre, 1945, 383), , *şahıssız kip* (TDK-TS, 1940), *gerundium* (Ergin, 1993, 319; Gülsevin, 2011, 125), *ulaç* (Vardar, 1980, 148; Hatipoğlu, 1982; Hengirmen, 1999, 370; Koç, 1992, 273), *bağeylem* = *ulaç* (Gencan, 2007, 443), *ulaç* = *filin zarfsı şekli* (Yılmaz, 2009, 88), *bağ-fiil ve ulaç* (Ediskun, 1985,), *ulaç* (Korkmaz, 1992, 178), *zaffiil* (Banguoğlu, 1986, 427), *zarf-fiil ve gerundium* (Naskali, 1997, 86), *bağ-fiil* (Bilgegil, 1982, 283), *eylem zarfları* (Tekin, 2000, 173), *zarf-fiil* (TDK-TS, 2005, 2225).

Dil bilgisi terimlerinde karşılaştığımız karmaşa zarf-fiil için de geçerlidir. Ortak ve kesin bir karar henüz alınamamıştır. Bunun neticesinde, Türkçe dil bilgisi kitapları, dil bilgisi ve dil bilimi sözlüklerinde farklı karşılıklar yer almıştır. Görülen o ki, zarf-fiil, terim olarak hem tarihsel süreç içinde hem de aynı dönem içinde farklılıklar göstermiştir; bundan sonra da göstermeye devam edecektir. Biz bu çalışmamızda isim-fiil, sıfat-fiil teriminden sonra burada, *zarf-fiil* terimini kullanacağız.

Terimin adlandırılmasında görülen bu farklılık; tanım, yapı ve işlev bakımından değerlendirilme noktasında da kendini gösterir. Zarf-fiillerin ele alınış ve değerlendirilişi her ne kadar farklı olsa da, sonuç aynı noktaya varmaktadır. Bu başlık altında yapı ve işlevleri yönünden alt başlıklarını verirken açıklamalarımız yerini bulacaktır diye düşünüyoruz.

Zarf-fiil terimi ve tanımı kaynaklarda nasıl verilmiş bir göz atalım:

Türkçe Sözlük “Zarf olarak kullanılan fiil soyundan kelime.” (TDK-TS, 2225). Emre, tümleçler gibi anlatımın önemli üyelerinden olduğunu; bu tümleçlerin kurallı bükünlerle, belirli morphemlerle oluştuğunu, belirtir (Emre, 1945,359). Gabain, “diğer fiil şekilleri” olarak tanımlar ve hiçbir zaman çekimli fiil durumunda (Verbform) olamayacağını söyler. Gerçek isim olmadığını, isim gibi iyelik, çokluk eki alamadığını; Subjekt (özne), akuzatif Objekt (nesne) olmadıklarını, vs. söyler. (Gabain, 2000, 229). Deny, zarf-fiiller üzerine şöyle bir açıklama getirir: “Ulaklar hal ve kâra ait uymuk (subordenees circonstanciellles) hadesleri, yani aslî (principale) hades için zaman, sebep, hal vs. gibi haller ve kârlar vazifesini yapan ikinci derecedeki hadesleri bildirir.” (Deny, 1941, 779). Ergin, zarf-fiiller için, “Gerundiumlar hareket hali ifade eden fiil şekilleridir. Fiilin hal kipleridir. Bunlar ne fiil çekimi gibi şekle, zamana ve şahsa bağlanmış bir hareket, ne de partisipler gibi nesne ifade ederler, açıklamasında bulunur (Ergin, 1993, 582). Korkmaz, cümlede yüklem anlamını çeşitli yönlerden etkileyen, fiilden belirli bazı eklerle, kişi ve zaman belirtmeden soyut bir hareket kavramı anlatan, esas fiilden sonra gelerek yardımcı fiillerle birleşik fiil kuran ve zarf olarak fiilin anlamını zaman ve yer bakımından tamamlayan kelime.” biçiminde tanımlamakta (Korkmaz, 2003, 251). Korkmaz, ek kalıplaşmalarının en ilgi çekici örneklerini zarf-fiillerin oluşturduğunu söyler. Zarf-fiiller, şahsa ve zamana bağlı olmayan soyut birer hareket ifade eden ve zarf olarak kullanılan birer fiil şekilleridir. Kalıplaşma sırasında zarf-fiiller de, öteki kalıplaşmış kelimelerde görüldüğü gibi, esas fiillerdeki anlamlarını kaybedip özgür birer anlam kazanmışlardır. (Korkmaz, 1994, 57). Banguoğlu, *Yatık fiil* olarak değerlendirip incelediği zarf-fiilleri, fiilin zarf işleyişine göre sınıflandırır (Banguğlu, 1986, 427). N. Kononov, zarf-fiillerin zamanlara göre değişmesi prensibini değil, onları şekillerine göre tasnif etmenin daha doğru olacağını belirtmiştir. Çünkü zarf-fiiller tek başlarına hiçbir zaman ifadesi taşımaz. Onların zaman manaları müstakil bir fiille karşılaştığı zaman ortaya çıkar (Kononov, 1956, 27). Çağatay, fiile bağlandığını ve fiili tayin eden zarf unsurları olduklarını ifade eder (Çağatay, 1947, 27). Bilgegil, *bağ-fiiller*, der ve fiil kök ya da gövdesinden teşkil olunduğu halde bağlaç niteliği taşıdığını ve eylem kavramını bünyelerinde barındırdıklarından yan cümleciklerde yüklem görevi üstlendiklerini belirtir (Bilgegil, 1982, 283). Hatipoğlu, Eylemsi başlığı altında inceler (Hatipoğlu, 1983, 95). Koç, *ulaç* der ve girişik cümle kurar ve eylemin nasıl olduğunu, durumunu, yerini ve zamanını da belirttiğini söyler (Koç, 1992, 273). Vardar, *ulaç* terimini kullanır ve eylemden türediğini, çoğunlukla belirteç işlevi yerine getiren eylemsi,

açıklamasını getirir (Vardar, 1980, 148). Gülsevin, zarf-fiiller için, fiilleri başka fiillerle bağlamak üzere zarflaştırıcı ekler, olduğunu söyler. (Gülsevin, 1997, 125). Grønbech'e göre ise, zaman bildiren zarf-fiiller, iş ve oluşun süresini gösterir (Grønbech, 2011, 117).

Zarf-fiil yapıları tüm Dil bilgisi kitaplarında değerlendirilmiştir. Daha önce de belirttiğimiz gibi, açıklamalar aşağı yukarı benzer olsa da tür ve sınıflandırılma noktasında değişiklikler gösterdiğini tespit ettik.

1.6 Bâbürnâme'de Fiilimsiler ve Birliktelikleri

Bâbürnâme'de inceleyeceğimiz fiilimsiler ve alt başlıklardaki biçimleri şöyledir:

1. İsim-fiil: *-mAK*
2. Sıfat-fiiller: *-GAn, -AdUrGAn, -(X)r / -mAs,*
3. Zarf-fiiller: *-GAç, -GAlI, -GUnçA, -A / -y, -(X)p, -mAy*

Bâbürnâme'de bu başlık altında *yan cümle* kurabilen fiilimsiler üç tipte incelenmeye çalışılacaktır. İncelememizdeki bu üç tip, isim-fiil, sıfat-fiil, zarf-fiil başlıkları altında ele alınacaktır. Yan cümle kuran fiilimsi yapıları, taşıdıkları *yapısal* ve *anlamsal* özellikleri dolayısıyla farklı bakış açılarıyla değerlendirilmiştir. Amacımız, bu yapıların hangi birlikteliklerle oluştuğunu kendi başlığı altında göstermektir. Yani, bu yapıların birlikteliklerini aynı yerde göstermek yoluyla her yapı kendi ana başlığı altında incelenmiştir. İşlevlerine de yine burada açıklama getirilmiştir. Bu yüzden Bâbürnâme'de geçen fiilimsilerle ilgili bu yapıların görünümelerini burada sergilemeyi amaçladık ve fiilimsileri üstlendikleri görevlere göre sınıflandırmak yerine, kurdukları birlikteliklere göre sınıflandırmayı uygun gördük.

Bunlardan birincisi *-mAk* isim-fiillidir. *-mAk*'lı yapıların cümlelerin unsurları olarak kullanışlarından çok, *-mAK*'lı yapılarla kurulan birlikteliklerin incelemesi yapılmıştır. Ancak, bunun yanında, örneklerin açıklamaları verilirken, ilgili örnekte verilen *-mAK*'lı yapının cümledeki görevine de işaret edilmiştir.

İkincisi *-GAn, -AdUrGAn* ve *-(X)r / -mAs* sıfat-fiilleri ise, eklendikleri fiille birlikte içerisinde yer aldıkları ana cümlelerin bir unsuru yahut unsurunun niteleyicisi konumunda bulunabildikleri için cümledeki görevleri (özne, nesne, tümleç) açısından ele alınmıştır. Sıfat-fiilli yapılar, cümle içindeki görevleri bakımından incelenmiştir.

Bunun yanında bu sıfat-fiilli yapılarla oluşan birlikteliklerin işlevleri ister sıfat yan cümlesini kursun, ister bu sıfat-fiillerinin aldıkları durum ekleri ve edatlarla birlikte zarf yan cümlesini kursun, bu birlikteliklerin rahatlıkla görülebilmesi açısından kendi ana başlıkları içinde ele alınmıştır. Yani, bu tür birlikteliklerin zarf işlevleri de burada gösterilmiş ve açıklanmıştır.

Üçüncüsü *-GAç*, *-GAII*, *-GUnçA*, *-A / -y*, *-(X)p*, *-mAy* basit zarf-fiilleri ele alırken temelde iki nokta üzerinde durduk: Zarf yan cümlesi ile ana cümlelerin zaman ilişkileri ve zarf yan cümlesi ile ana cümlelerin özne ilişkileri. Zaman ilişkilerini incelediğimiz basit zarf-fiillerin en temel işlevi bir cümle içinde *zaman* ifade etmektir. Bir başka deyişle, *olayların oluş sıralamasını* vermektir. İkincisi işlevi ise, ifade edilen olay, ana cümlede ifade edilen olayın *nasıl*, *hangi tarzda*, *vs.* gerçekleştiği üzerine bilgi verir. Zarf yan cümlesi ile ana cümlelerin özne ilişkileri açısından değerlendirdiğimiz basit zarf-fiiller için iki şey söylenebilir: Birincisi, zarf-fiille kurulan zarf yan cümlesinin öznesi, ana cümle öznesi ile ortak olabilir. İkincisi, zarf-fiille kurulan zarf yan cümlesinin öznesi, ana cümle öznesi ile farklı bir özne taşıyabilir. Ayrıca basit zarf-fiiller bir başka fiille birleşik fiil kurmaktadır. Türemiş zarf-fiiller bölümünde de verdiğimiz bilgiler ışığında şunları söyleyebiliriz: İsim-fiillerin durum ekleriyle (*-mAKdIn*, *-mAKtA*, *vs.*) ve edatlarla (*-mAK için*, *mAK da 'ıyası bile* *vs.*) birliktelik kurmaları ile ve sıfat-fiillerin durum ekleriyle (*-GAndA*, *-GAndIn*, *vs.*) ve edatlarla (*-GAn için*, *-GAn mahallde*, *vs.*) birliktelik kurmaları ile *türemiş zarf-fiil* biçimleri (geçici zarf) oluşturulur.

Çalışmamızda daha önce de belirttiğimiz gibi, isim-fiil ve sıfat-fiillerin durum ekleri ve edatlarla kurdukları birliktelikler sonucunda oluşturdukları *türemiş zarf-fiil* (geçici zarf) biçimlerini kendi ana başlıkları altında göstereceğiz.

2. -mAK İSİM-FİİLİ VE BİRLİKTELİKLERİ

Giriş bölümünde -mAK isim-fiili üzerine söylenenlere yer vermiştik. Burada ise, metnimizdeki incelememizden yola çıkarak -mAK isim-fiili için biz de şunları söyleyebiliriz:

Fiil kök ya da gövdesine eklenen -mAK, hareket ve durum ifade eder. İsimler gibi, çokluk, iyelik ve durum eklerini alabilirler Ana cümle içerisinde yan cümle kurar; cümlede özne, nesne, tümleç, vs. görevinde kullanılırlar; ek-fiil yardımıyla ana cümlelerin yüklemi olurlar. Ayrıca ana cümlelerin zamanına bağlı olarak bir zaman ifadesi de taşıyabilir. Fiil kökenli olmakla birlikte, tamamen isimleşerek nesne, eşya, yemek, vs.'ye kalıcı isim olabilirler. İsim-fiilden ifade edilen hareket ve durum -mA- eki getirilerek olumsuz yapılır.

-mAK isim-fiili, isimlere getirilen *çokluk*, *iyelik*, *durum* eklerini almalarının yanı sıra isim türetme eklerinden -*LIK* ve -*ÇI* ekleri ve edatlarla; yardımcı fiiller getirilerek -*mAKımdın*, -*mAKtA*, -*mAKLIK*, -*mAK(ÇI) bol-*, *mak için*, *vb.* şekillerle genişletilebilirler. Böylece kurduğu bu birlikteliklerle farklı kullanım ve işlevler kazanabilirler.

2.1 -mAK İsim-fiilinin Bâbürnâme’de Kullanımı ve İşlevleri

Bâbürnâme’de ele aldığımız -mAK’lı birliktelikler -mAK isim-fiilinin, yan cümlelerin yüklemi olarak taşıdığı yapısal ve anlamsal özellikleriyle kazandığı işlevsel boyut ve bu yapının kullanımı üzerine oturmaktadır. Çalışmada -mAK’lı yapıların ana cümlelerin bir unsuru (özne, nesne, tümleç, vs.) olarak kullanışıyla birlikte daha çok -mAK’lı yapılarla kurulan birlikteliklerin incelemesi yapılmıştır. -mAK yüklemi, ana cümlede *özne*, *nesne*, *tümleç*, vs. görevlerini de üstlenir. -mAK’ın burada bir diğer ele aldığımız işlevi ise, -mAK yüklemine, ana cümlelerin ifade ettiği zamandaki yeri olacaktır. Böylece bu bahis de bizim değerlendirmemizin konusuna dahildir.

-mAk; üzerine eklendiği fiilin anlamında hareket ve durum ifade eder. Ancak, bugüne kadar ifade edildiği gibi -mAK fiil kök ya da gövdesinden ifade edilen hareket ve durumu *zamana bağlı olmadan* gösteren *fiil* ismidir önermesi kanaatimizce çok doğru değildir. Çünkü incelememizden ve aşağıdaki örneklerin açıklamasında görüleceği gibi, -mAK zaman ifadesi taşımaktadır. Şöyle ki, ana cümlelerin gösterdiği zamanda -mAK yüklemine gösterdiği hareket ve durum *gerçek değildir*.

Yani, -mAK ile kurulmuş yan cümle yüklemine ifade ettiği hareket ve durum, ana cümlelerin ifade ettiği zamanda aslında *gerçekleşmemişliği* ve *geleceği* ifade etmektedir.

İncelenmemizde -mAK isim-fiilinin zamansal boyuttaki kazandığı ve taşıdığı anlam açısından yaptığımız bu değerlendirmenin yanında yapısal (morfolojik açıdan) olarak da değerlendirmekteyiz. Aşağıda, (Bk. 1.2.) -mAK isim-fiili ile kurulan birlikteliklerin görünümlerinin önizlemesi sunulmaktadır. Verilen bu birlikteliklerin herbiri ayrı birer başlık altında ele alınmış ve örneklendirilerek önemli noktalarda gerekli açıklamalar yapılmıştır. Bütün bunların yanı sıra, ilgili örnekte verilen -mAK'lı yapının ana cümledeki özne, nesne, tümleç olarak görevlerine de işaret edilmiştir.

2.2. -mAK İsim-fiili ile Kurulan Birlikteliklerin Görünümleri

Bu başlık altında Bâbürnâme'de -mAK isim-fiilinin çokluk, iyelik, durum ekleriyle, isim türetme eklerinden -lIK, -çI ve edatlarla ve yardımcı fillerle kurduğu birlikteliklerle genişlediği görünümleri inceleyeceğiz. Aşağıda maddeler halinde verilen bu görünümler şöyledir:

-mAk isim-fiilinin, yalın durumdaki görünümünde: -makları mümkün emes, iyelik ve durum ekli birlikteliklerindeki görünümünde: -makning lutfi yok, -makımdın ma'yus bol-, -makning salahın tapma-, -makıning ihtimalı bar, -makıning garazı; -makning maslahatı tapma-, -makning sababı kıl-; -maknı salah körme-, -maknı maslahat körme-, -maknı her nece sa'y kıl-, -maknı de-/deme-, -maknı ko-, -maknı cazm kıl-; -makka azm kıl-, -makka maşgul bol-, -makka maşgul u maş'uf bol-, -makka yüz koy-, -makka karar tap-, -makka (köngül) tart-, -makka sabab bol-, -makka ba'is bol-, -makka vasıta u sa'y bol-, -makka yiber-, -makka (...) kelip tüş-, -makka yet-, -makka er- / bol-, -makka (...) er- / bol-; -makta (...) acizrak, -makta kararı bar, -makta taksir kıl-; -maktın (...) yet-, -maktın ma'yus bol-, -maktın (...) öt-, -maktın özge; -maklıkning imkanı, -maklıkını, -maklıkka, -mak(çı) bol- / er-; -mak kerek (e-), edatlarla

birlikteliklerindeki görünümünde, -mak için, -mak da 'ıyası bile, -mak makamıda, -mak azimatı, -mak talaşı, -mak hayalı (bile), -mak bahanası bile, -mak maslahatı için.

Bâbürnâme'de görülen bu birliktelikleri analiz ederken bunların kullanım ve işlevleri gösterilecektir.

2.2.1 -mAK + Durum Eksiz Birliktelikler

2.2.1.1 -mAK +lAr +I mümkün emes e-

-mAk isim-fiilinin -lAr çokluk ekiyle birlikteliğine çok az örnek vardır. Aşağıdaki bunlardan biridir:

(155a) *Mirzanı körmekleri mümkün emes edi.* “Mirza'yı görmeleri mümkün değildi.”

Yukarıdaki örnekte, -mAK isim-fiili birliktelik, ana cümle yüklemine öznesidir. Ana cümle zamanı içerisinde gerçekleşmemişliği ve geleceği bildirir. Bu gerçekleşmemişliği ve geleceği bildirmeyi *mümkün emes edi* şeklindeki ana cümle yüklemine bakarak anlıyoruz. Burada, ana cümle öznesi olan körmekleri ile ifade edilen hareket kavramı, zaman bakımından gelecekte gerçekleştirilmek istenen bir durumu anlatır. Ana cümle yüklemine zamanı ise, bildirdiği zaman dilimi açısından tasarlanan bu hareketin gelecekte gerçekleşmesinin imkansızlığını anlatır.

2.2.2 -mAK + (İyelik +) Durum Ekli Birliktelikler

2.2.2.1 -mAK +(-I)nIng İlgi Durumu Ekli Birliktelikler

Aşağıda -mAK üzerine gelen -nIng ilgi durumu ekinin -mAK ile kurduğu birlikteliklerdeki görevi, -mAK'ı gelecek, ihtimal, vs. anlamlarında kullanılan kavramlarla bağlantısını sağlamaktır. Ana cümle yüklemi içinde özne veya nesne görevinde olan -mAK yapısı, ana cümle yüklemine gerçekleşme zamanına göre sonralık, yani henüz gerçekleşmemişlik ve gelecek bildirir. Ana cümle yüklemi ise, özne veya nesnesi konumundaki -mAK'lı yapının gerçekleşebilirliğini kendi zamanı içinde olumlar ya da olumsuzlar. Henüz gerçekleşmemişlik ve gelecek kavramı, -mAK'lı birliktelikteki *ğaraz, ihtimāl, vs.* kelimelerin anlamlarından da anlaşılabilir.

2.2.2.1.1 -mAK + I + nIng ğarazı

Aşağıdaki örnekte, ana cümle yüklemine öznesini oluşturan birliktelikte -mAK'ın bildirdiği hareketin zamanı, ana cümle yüklemine bildirdiği zamandan sonrasını anlatmaktadır. Bu durum, birliktelikteki ğaraz “amaç” kelimesinden de anlaşılmaktadır. Benzer durumlar, bu örnek yanında aşağıdaki ihtimāl, luḡfi, maşlahatı, şalāhı, sababı kelimelerinin yer aldığı örnekler için de geçerlidir. Bütün bunlar da -mAK'lı birliktelikli yan cümlelerin (ister özne, ister nesne görevinde olsun) zamanı ana cümle yüklemine zamanından sonraki geleceğe atıfla verilir.

(110a) Bu tilemekin[ing] ğarazı bu edi kim har hıla bile meni xanlardan ayırğay. “Bu isteğinin amacı, her türlü hile ile beni hanlardan ayırmaktı.”

2.2.2.1.2 -mAK + I + nIng ihtimāl bar

Aşağıdaki örnekte de, ana cümle yüklemine öznesini oluşturan birliktelikte -mAK'ın bildirdiği hareketin zamanı, ana cümle yüklemine bildirdiği zamandan sonrasını anlatmaktadır. -mAK'lı yapının üzerine getirilen iyelik ve ilgi durumu eki ihtimāl birlikteliğiyle tamlama kurmuştur. İyelik, özneyi göstermektedir. Zaman açısından değerlendirecek, burada da ile geleceğe atıfta bulunulmuştur. Bunu ihtimāl kelimesiyle de destekleyebiliriz. Aynı zamanda gerçekleşmemişlik söz konusu olsa da gerçekleşebilirlik durumu olumlanmıştır. Olumlu beklenti ifade edilmektedir.

(70b) Balk ‘oğurluq va qazaqlıq bile küçletmekining ihtimāl bar dur. “Oysaki hırsızlık ve kazaklıkla (vur-kaç taktiğiyle) güç kazanmalarının ihtimali vardı.”

2.2.2.1.3 -mAK + nIng hiç luḡfi yoq è-

Yukarıdaki örneğe bakarak, aşağıdaki örnekte de benzer bir görünüm söz konusudur. Ana cümle yüklemine öznesini oluşturan birliktelikte -mAK'ın bildirdiği hareketin zamanı, ana cümle yüklemine bildirdiği zamandan sonrasını anlatmaktadır. -mAK'lı yapının üzerine getirilen ilgi durumu eki luḡfi birlikteliğiyle tamlama kurmuştur. Araya girmiş olan **hiç** olumsuzluk ifade eden zaman zarfı gelecekteki gerçekleşme durumunu

olumsuzlamaktadır. Yukarıdaki örnekten farklı olarak, olumsuz bir beklenti ifade edilmektedir.

(102a) *Alarğa ham mundaq sözlerni aytmaqning hiç lufi yoq édi.* “Onlara da böyle sözler söylemenin hiçbir anlamı yoktu.”

2.2.2.1.4 -mAK + nIng maslahatı... tapma-

Metindeki örneklerle göre, -mAK + nIng maslahatı birlikteliği “-manın yararı” anlamındaki kalıp bir ifadedir.

(77b) *Bu xabar bizge kélgeç turmaqning va yana bular bile çıрмаşmaqning maslahatını nêçe cihattın tapmay Samarqand sarı oq mutavaccih bolduq.* “Bu haber bize gelince, durmanın ve yine bunlar ile uğraşmanın yararını birkaç sebepten doğru bulmayıp Semerkant’a doğru hareket ettik.”

(33b) *Sultan-Mas‘ud Mirza Hisarda turmaqning maslahatını tapmay Kumrud rudi yoqqarı Sara Tağ yolu bile inisi Baysunğur Mirza qaşığa Samarqandğa bardı.* “Sultan Mes‘ut Mirza, Hisar’da kalmanın yararını görmeyip Kumrud nehri yukarısında Sara Dağ yolu üzerinden kardeşi Baysungur Mirza’nın huzuruna Semarkant’a vardı.”

2.2.2.1.5 -mAK + nIng şalāhın tapma-

(73a) *Értesige ğanimning üstige yürüp tapmay songıça kélip Arxiyan Qorğanını yavuq qapamaqning şalāhın tapmay bir şar‘ısıda Gazna Namanğanğa tüşüldi.* “Ertesi gün, düşmanın üstüne yürüyüp (onları) bulamayınca (takibin) sonuna kadar gidip Erhiyan Kalesini yakından kuşatmanın uygun olmadığını düşünüp bir şer’i (1 şer’i 2 mil) mesafedeki Gazne Namangan’a geldik.”

2.2.2.1.6 -mAK + nIng sababı qıl-

Metnimizde bir örnekte, *sabab* kelimesini *qıl-* yardımcı fiiliyle birlikte buluyoruz. Bu şekilde de -mAK isim-fiili ilgi durumu eki yardımıyla *sabab* kelimesine bağlantı kurar.

(162b) *Songra eşitildi kim bu sözni kétmekining sababı qılmış.* “Sonra işitildi, bu sözü gitmek için bahane etmiş.”

Metnimizde başka bir örnekte, *sabab* kelimesinin yerinde, ona anlamca yakın olan *ba'is* ve *vasita u sa'i* kelimelerinin kullanıldığını tespit ettik. Bu durumda da *-mAK*, yönelme durumu ekini ister. Bunun örnekleri için bk. *-mAKKA*

2.2.2.2 *-mAK* +(iyelik +) *-nı* Belirtme Durumu Ekli Birliktelikler

-mAk isim-fiilinin üzerine getirilen *-nI* belirtme durumu ekiyle kurulur. Bazen bu yapının arasında iyelik eki de bulunabilir. *-mAK* isim-fiiline gelen *iyelik eki*, yan cümlelerin *öznesini* ifade eder.

-mAK(I)nI yan cümle yüklemi, ana cümlelerin nesnesi durumundadır. Bazen başka bir yan cümlelerin nesnesi de olabilir. Dolayısıyla *-mAK + nI / -mAK + I + nI* biçimi nesne cümlesinin yüklemidir.

Bazen ana cümlelerin, bazen de başka bir yan cümlelerin nesnesi olabilir.

Burada, *-mAK + nI / -mAK + I + nI* ile kurulmuş yan cümle yüklemine ifade ettiği hareket ve durumun zamanını, ana cümlelerin yüklemine ifade ettiği zaman içinde (*gerçekleşmemişliği* ve *geleceği*) değerlendirdik. Cümleye bir diğer bakış açımız da, *-mAK + nI / -mAK + I + nI* ile kurulmuş yan cümlelerin, ana ya da başka bir yan cümlelerin nesnesi olma göreviyle kullanılması durumu üzerinedir.

2.2.2.2.1. *-mAK + nI cazm qıl-*

Aşağıdaki cümledeki *bar-maq*, *-nI* belirtme durumu eki aldığı anda, yukarıdaki örneklerden farklı olarak, Türkiye Türkçesine çevirisinde de gördüğümüz gibi, yönelme durumu anlamı ifade etmektedir.

(101b) *Xatayğa barmaqñı cazm qılıp baş alıp kètmekke 'azm qıldım. "Hıta'y'a gitmeye niyet edip başımı alıp gitmeye karar verdim."*

2.2.2.2.2 *-mAK + nI dè- /dème-*

Aşağıdaki örnekte *-mAKnI*, sırasıyla, *-mAy* olumsuz zarf yan cümlesi ve *-sA* şart yan cümlesinin nesnesi durumundadır. Ayrıca, *-mAKnI* nesne cümlesinin yüklemine fiilinden ifade edilen *gerçekleşmemişlik*, bağlı olduğu diğer yan cümlelerdeki olumsuz *-mAy* ve şart *-sA* anlamlarından kaynaklanmaktadır.

(122b) *Sultan-Husayn Mirza dèk Tèmir Bèg ornığa olturğan uluğ padişah ğanimning üstige yürümekni dèmey yèr bèrkitektèni dèse èl u ulusqa nè umèdvarlıq qalğay?*

“Timur Bey’in yerine oturan Sultan Hüseyin Mirza gibi büyük bir padişah, düşmanın üzerine yürümeyi düşünmeden sadece bulunduğu yeri güçlendirmeyi düşünse, ahali ve halkta hangi ümit kalacaktı?”

2.2.2.2.3 -*mAK +nI qoy-*

Aşağıdaki cümlede de -*mAKnI* ana cümlenin nesnesi değildir; -(X)p zarf yan cümlesinin nesnesidir.

(89b) *Uruşmaqnı qoyup bizning êlni oq talap attın tüşüre kiriştiler.* “Vuruşmayı bırakıp bizim askerlerimizi yağma edip, attan düşürmeye başladılar.”

2.2.2.2.4 -*mAK + nI maşlaḫat körmə-*

Aşağıdaki cümlede, önceden gerçekleşmiş bir hareketin *o anda* bitip geleceğe ertelendiği ifadesi vardır. Gelecek zaman açık olarak ifade edilmemiş; gizli olarak verilmiştir. -*mAKnI*, ana cümlenin değil, -*mAy* olumsuz zarf yan cümlesinin nesnesidir.

(79b) *Ol navahida bolmaqnı maşlaḫat körmey Kiş sarı ‘azimat qılduk.* “Bu civarda olmayı akıllıca görmeyip Kiş’e doğru yola çıktık.”

2.2.2.2.5 -*mAK +nI (...) sa’y qıl-*

(33a) *Bu xabar Sultan-Mas ‘ud Mirzağa kélgeç Vali Xusrawşah, kim bu kēçken kişining üstige barmaqnı har nēçe sa’y qıldı.* “Bu haber Sultan Mesut Mirza’ya gelince, (Hüsrevşah’ın kardeşi) Vali, bu geçen adamların üzerine saldırı başlatmak için elinden geleni yaptı.”

2.2.2.2.6 -*mAK +nI şalāḫ körmə-*

Aşağıdaki örneğimizde *êlig qoşmaq-nı* ana cümlenin nesnesidir. -*mAKnI* nesne cümlesinin yüklemine gösterdiği hareket ve durum *gerçekleşmemişliği* ifade etmektedir. Bunu da, ana cümlenin yüklemine *şalāḫ körmey [ê]diler* “uygun görmeme-” zaman ve anlamına bağlı olarak söyleyebiliyoruz.

(73a) *Sabah har qanda bolsa uçratur biz dēp fi’l-hal êlig qoşmaqnı şalāḫ körmey [ê]diler.* “Sabahleyin her nerede olsa karşılaşırız, deyip hemen hücum etmeyi uygun görmediler.”

2.2.2.3 -*mAK* + (*iyelik* +) -*KA* Yönelme Durumu Ekli Birliktelikler

-*mAk* isim-fiilinin üzerine getirilen -*KA* yönelme durumu ekiyle kurulur. Bazen bu yapının arasında *iyelik* eki de bulunabilir. -*mAK* isim-fiiline gelen *iyelik eki*, yan cümlelerin *öznesini* ifade eder.

-*mAK(I)KA* yan cümle yüklemi, ana cümlelerin tümleci durumundadır. Bazen başka bir yan cümlelerin tümleci de olabilir. Dolayısıyla, *mAK* + *KA*/ -*mAK* + *I* + *KA* biçimi tümleş cümlesinin yüklemidir.

-*mAKKA* biçimi, bazen ana cümlelerin, bazen de başka bir yan cümlelerin tümleci olabilir.

Burada, -*mAK* + *KA* / -*mAK* + *I* + *KA* ile kurulmuş yan cümle yüklemine ifade ettiği hareket ve durumun zamanını, ana cümlelerin yüklemine ifade ettiği zaman içinde (*gerçekleşmemişliği* ve *geleceği*) değerlendirdik. Cümleye bir diğer bakış açımız da, -*mAK* + *KA* / -*mAK* + *I* + *KA* ile kurulmuş yan cümlelerin, ana ya da başka bir yan cümle içindeki tümleş göreviyle kullanılması durumu üzerinedir.

-*mAK* birlikteliğinin ana cümle yüklemine öznesi veya nesnesi olduğu durumlarda -*mAK*'lı birliktelikte ifade edilen hareketin zamanı, ya gerçekleşmemişlik ve geleceği ifade eder ya da içinde bulunulan durum içinde gerçekleşmekte olan hareketin ana cümlelerin zamanı ile sınırlı olarak o anda bitirildiği, sonlandırıldığı yahut geleceğe ertelendiği görülür. Birincisi için, aşağıdaki (101b) örneğindeki *barmaqı cazm qıl-* ta karşımıza çıkmakta; ikinci durum ise, (22a)'daki örnekte geçen -*mAk* birlikteliğinin anlattığı hareket kavramı için geçerlidir. Bunun yanında, -*mAK* birlikteliğinde anlatılan hareket kavramının ana cümle yüklemine zamanının sınırları içerisindeki halde ve bu zaman sınırından sonra var olduğu örnekler ise, -*mAK* birlikteliğinin ana cümle yüklemine tümleci olduğu aşağıdaki metinlerin bağlamında karşımıza çıkar.

2.2.2.3.1 -*mAK* + *KA* '*azm qıl-*

(101b) *Xatayğa barmaqı cazm qılıp baş alıp kətməkke 'azm qıldım. "Hıtay'a gitmeye niyet edip başımı alıp gitmeye karar verdim."*

2.2.2.3.2 -*mAK + KA ba'is (...)* é-

(29b) *Sultan-Mas'ud Mirzaning közige mil tartmaqığa va Baysunğur Mirzaning öltürmekige ba'is ol edi.* “Sultan Mesud Mirza’nın közüne mil çekilmesine ve Baysungur Mirza’nın öldürülmesine sebep O idi.”

2.2.2.3.3. -*mAK + KA (... /-çA) er- / bol-*

Metnimizdeki kullanımlardan yola çıkarak -*mAKKA + er-/ bol-* birlikteliğinin Türkiye Türkçesinde “-e hazır ol-, uygun ol-, müsait ol-, için, vs.” anlamlarına geldiğini söyleyebiliriz.

(111b) *Maqbaraning canub ayvanida olturup maşvarat qilmaqqa edük.* “Türbenin güneyindeki eyvanda oturup (karşılıklı) danışma için hazır idik.”

(49b) *Çun Kişning qabiliyyatı şahr bolmaqqa Samarqandça émes edi.* “Kiş’in özellikleri şehir olmak için Semerkand gibi (uygun) değildi.”

(202b) *Fi'l-vaqi' baharlar sayr qilmaqqa va quş salmaqqa va quş atmaqqa bu yerlerçe yer kam oq bolğay* “Hakikaten baharları gezmek, kuş salmak ve kuş avlamak için bu yerler kadar iyi yerler azdı.”

Şiirde -*mAKKA*’nın yanında *bol-* düşebilir; kullanılmayabilir.

(60a) *Barmaqqa nè maskanî <muyassar>; / turmaqqa nè dèwlet <muqarrar>.* “Gitmek için ne müsait bir mesken; kalmak için ne de güvenli bir devlet (var).”

2.2.2.3.4 -*mAK + KA qarār tap-*

-*mAK* üzerine gelen yönelme durumu eki -*KA, qarār tap-* fiilinden kaynaklanmaktadır. Diğer bir ifadeyle, *qarār tap-* fiili, yönelme durumu ekini ister. Burada -*mAKKA* biçiminin *maşgūl bol-* fiilindeki gibi bağımsız bir anlamı ve işlevi yoktur. Bk. -*mAKKA maşgūl bol-*

(158a) *Söz Qalatning üstige barmaqqa qarār taptı.* “Qalat’ın üzerine yürümeye karar verildi.”

-mAKKA *qarār tap-* birlikteliği için yukarıda söylediklerimizi aşağıdaki örneklerde doğrulamak istiyoruz. Ve, -mAK'sız yapıların *qarār tap-* fiiline bağlı ve bağımlı olarak -KA yönelme durumu ekine ihtiyaç duyduklarını görüyoruz.

* (18a) *Oş Qasim Qauçingā qarār taptı.* “Uş('un), Kasım Koçın'a (verilmesine) karar verildi.”

* (43b) *munga qarār taptı kim ...* “şuna karar verildi.”

2.2.2.3.5 -mAK + KA *kêlip tüş-*

(111b) *Uruşqa ta 'yin bolğanlarnı yêrlig yêrige turğurup maşvarat qılmaqqa atamning gorxanasığa kêlip tüşüp Cahangir Mirzanı ham tiledim.* “Vuruşmak için tayin edilenleri yerlerinde bırakıp danışmak için babamın türbesine inip Cihangir Mirza'yı çağırttım.”

2.2.2.3.6 -mAK + KA (*köngül*) *tart-*

Büyük bir ihtimalle aşağıdaki örnekte de yönelme durumu eki -KA, ana cümle yüklemine fiilinden kaynaklanmaktadır. Aşağıdaki örnekte gördüğümüz gibi, *tart-* fiili yönelme durumu istemektedir.

(189a) *Valî çağır içmekke maylım bar êdi va bu vadını tay qılmaqqa könglüm tartar êdi.* “Sadece şarap içmeye isteğim vardı ve (fakat) bu vadiden geçmeyi gönlüm isterdi.”

2.2.2.3.7 -mAK + KA *maşgûl bol-*

Metnimizde *maşgûl bol-* örneklerine sıkça rastladık. Türkiye Türkçesinde bu yapıyı “-mAyA başlamak, bir şey ile meşgul olmak, bir şey ile çalışmak, bir şey ile oyalanmak, bir şeye başlamak” şeklinde tercüme edebiliriz.

-mAK üzerine gelen yönelme durumu eki -KA, *maşgûl bol-* fiilinden kaynaklanmaktadır. Yönelme durumunun özel bir anlamı ve işlevi yoktur. *Tüşürmek* devam eden süren bir olay ana cümlede ifade edilen zaman içinde var ve gelecekte de devam eder. Halde mevcudiyeti hareketin ana cümle yüklemine bildirilen zaman sınırları içinde başladığını gösterir.

(105a) *Çun bir-iki nawbat kördiler, biz üç-tört kişi beş émes biz, yana élni qavla<maq>qa va tüşürmekke maşgûl boldılar.* “Bir-iki defa baktılar, bizim üç-dört kişi olduğumuzu, beş değildik; tekrar askeri takip etmeye ve attan düşürmeye başladılar.”

(217b) *Qorğanning şarq-şimali burcının tüpige Dost Bêg kişisi kirip qazmaqqa va y[ıq]maqqa maşgûl boldılar. Ustad ‘Ali-Qulı ham anda édi.* “Kalenin kuzey-doğudaki burcunun dibine Dost Bey’in adamları girip kazmaya ve yıkmaya başladılar. Üstad Ali Qulı da orada idi.”

(231b) *Bi-cidd su ötmekke maşgûl boldılar.* “Ciddiyetsizce suyu geçmekle meşgul oldular.”

(344b) *Atrafını su bile tarazu qılıp hamvar qılmaqqa maşgûl boldılar.* “Kenarlarını su ile ölçüp düzeltilmekle meşgul oldular.”

(247b) *İkewdin ikew içmekke maşgûl bolduk.* “(Sadece) İkimiz içmeye başladık.”

(370b) *Asbab u masalih tapmaqqa va yığmaqqa maşgûl boldılar.* “Eşya ve malzemeleri almak ve toplamak ile meşgul oldular.”

2.2.2.3.8 -mAK + KA maşgûl u maş‘ûf bol-

Metnimizde -mAKKA yapısının *maşgûl u maş‘ûf* ile birlikte sadece bir örnekte kullanıldığını gördük.

(218a) *Yana ba‘zı yigitler yağının harb u darbıdın hêç parvay qılma<y> oqı bile taşını zarra közge ılmay qorğan teşmek bile buzmaqqa maşgûl u maş‘ûf édiler.* “Bazı yiğitler de, düşmanın harp ve darbına (taş atmasına) hiç aldırmadan, ok ve yayına bakmadan, kurganı delmek ve gedik açmakla meşguldüler.”

-mAK üzerine gelen yönelme durumu eki -KA, *maşgûl bol-* fiilinden kaynaklanmaktadır. Diğer bir ifadeyle, *maşgûl bol-* fiili, -KA yönelme durumuna ihtiyaç duymaktadır. Burada, yönelme durumunun özel bir anlamı ve işlevi yoktur. Aşağıdaki örneklerde -mAK’sız yapıların *maşgûl bol-* fiiline bağlı olarak kullanıldığında da, yönelme durumu ekine ihtiyaç duyduklarını görüyoruz. Örneğin,

aşağıda verdiğimiz cümlelerde de görüleceği gibi, *uruş-qa maşğul bol-*, *ğuslı-ğa maşğul bol-*, *mutala'ağa maşğul bol-*.

- (92b) *Tamam bu taraf uruşqa maşğul bolup bolcar xali bolğan mahallda busqan yêrdin çıqıp (93a) ıldam kèlip bu şatularnı iki darvazanın aralıqı Muhammad Mazid Tarxanning havilisining <toğrisıdın bir yolı oq fasılğa qoyarlar. “(Bizim adamlarımızın) tamamı bu tarafta muharebe ile meşgul olup karargah boş kaldığı sırada pusuda bulunanlar saklandıkları yerden çıkıp (93a) koşarak bu merdivenleri iki kapı arasındaki Muhammed Mezid Tarhan’ın avlusu karşısındaki duvara inşa ettiler.”*
- (150a) *Mèn ‘id ğuslığa maşğul boldum. “Ben bayram guslü ile meşgul oldum.”*
- (164a) *Songra sipahilıqnı tark qılıp mutala'ağa maşğul boldı. “Sonra sipahiliği bırakıp çalışma ile meşgul oldu.”*
- (266b) *Farman boldı kim tolğamağa ta'yin bolğan kişi ong qoldın sol qoldın ğanimning arqasığa évrülüp oq qoyup uruşqa maşğul bolğaylar. “Pusuya konulan adam(lar) sağ koldan, sol koldan düşmanın arkasına çevrilip ok koyup muharebeye başladılar.”*

2.2.2.3.9 -mAK + KA sabab bol-

Aşağıdaki örneklerde göreceğimiz gibi, ana cümlede bulunan ve Türkiye Türkçesinde “sebeup olmak, kaynaklanmak, vasıta olmak, vs.” anlamlarıyla karşılık bulan *sabab bol-* fiilinin kullanımı -mAKIKA yan cümlesiyle birliktelik kurmuştur. -mAK isim-fiilinin üzerindeki iyelik eki, yan cümle yüklemine öznesini ifade etmektedir. Bu iyelik eki, ilgi durumu ekli bir isme bağlanmıştır.

(62b) *Aksar kèmedekilerning ölümge barmaqığa bu harakat sabab boldı. “Gemidekilerin hepsinin ölümüne gitmelerine (onun) bu hareketi sebeup oldu.”*

(22a) *Şaybani Xanning munça taraqqi tapmaqıǵa va munça qadim xanavadalar buzulmaqıǵa ‘Abdul-‘Ali Tarxan sabab boldı. “Şeybani Han’ın bu kadar ilerlemesine ve bu kadar eski sülalelerin yok olmasına ‘Abdul-Ali Tarhan sebeb oldu.”*

Metnimizdeki *sabab* kelimesi tek başına kullanıldığında, *maşğul bol-* ve *qarar tap-* örneklerindeki gibi farklı olarak, yönelme durumuna ihtiyaç duymaz. Yönelme durumunun yerini, *ilgi durumu, izafet ya da ilgi durumu* ekinin kullanılmadığı *isim tamlaması* alır.

- (36a) *Munça yıl yağılıqlar va fitnalarning sababı ol edi. “Bunca yıl düşmanlık ve fitnelerin sebebi o (olay) idi.”*
- (162b) *Tengrige rawşan dur kim mēndin va mēnge ta ‘alluq eldin hēç iş va sözi vaqi’ bolmadı kim sabab-i munça kudurat u niqar bolğay “ Allah biliyor, benden ve bana bağlı adamlarımdan böyle gam ve kin doğuracak ne bir iş ne bir söz vaki olmadı.”*
- (195a) *vali axir oşbu uluğ qar sababıdın özümüzni manzilğa yetkürdük. “Fakat sonra bu kadar karın çokluğudan (sayesinde) kendimizi bir menzile eriştirebildik.”*

2.2.2.3.10 -*mA*K + *KA vāsiṭa u sā’ī bol-*

(101b) *Bola alğay mu kim mēn barsam ham Kiçik Xan dedemni körsem ham mulaqat qılmaqqa vāsiṭa u sā’ī bolsam? “Ben gitsem de, hem Küçük Han dayımı görsem, hem toplantı yapmak için aracı olsam, (mümkün) olabilir mi acaba?”*

2.2.2.3.11 -*mA*KK + *KA yēt-*

Metnimizde, -*mA*KK + *yēt-* birlikteliğinin deyim gibi kullanıldığını gördük. Türkiye Türkçesine “-maya yüz tutmak, -maya başlamak” anlamıyla karşılık bulur.

(105b) *Tambalning işi buzulmaqqa yetiptür.* “Tembel’in işi bozulmaya başlamıştı.”

2.2.2.3.12 -*mAK + KA yiber-*

Metnimizde *yêt-*, *yiber-*, *kêlip tüş-* geçişli ve geçişsiz hareket ifade eden filler -*mAK*’a bağlı olarak -*KA* yönelme durumu ile bağlantı kurar. Bu biçim, cümleye amaç ve maksat anlamı katar. *Yiber-* ve *kêlip tüş-* maksat ve amaca yönelik bir ifade taşır.

(57a) *İnisi Valiğa qalın çêrig qoşup Şuburgannı qapamaqqa va ol navahını talan u tarac qılmaqqa yiberdi.* “Küçük kardeşi Vali’ye birçok asker verip Şuburgan’ı kuşatmak ve çevresini yağma etmek için gönderdi.”

2.2.2.3.13 -*mAK + KA yüz qoy-*

-*mAKKA maşğul bol-* için söylediklerimiz -*mAKKA yüz qoy-* için de geçerlidir. Bk. -*mAKKA maşğul bol-*

(51a) *Üyelerini ham saqındılar, birer ikirer qaçmaqqa yüz qoydılar.* “Evlerini de düşündüler, birer ikişer kaçmaya başladılar.”

2.2.2.4. -*mAK +tA* Bulunma Durumu Ekli Birliktelikler

mAk isim-fiilinin üzerine getirilen -*tA* bulunma durumu ekiyle kurulur. -*mAKtA* yan cümle yüklemi, ana/yan cümlelerin tümleci durumundadır. Dolayısıyla, -*mAK + tA* tümleş cümlesinin yüklemidir.

-*mAKtA*, tümleş cümlesinin yüklemidir. Bazen ana cümlelerin, bazen de başka bir yan cümlelerin tümleci olabilir.

Burada, -*mAK +tA* ile kurulmuş yan cümle yüklemine “genellik” ifade ettiği hareket ve durumun zamanı, ana cümlelerin yüklemine ifade ettiği zaman içindeki geniş zamanı ifade eder. Cümleye bir diğer bakış açımız da, -*mAK + tA* ile kurulmuş yan cümlelerin, ana cümlelerin mi yoksa başka bir yan cümlelerin mi tümleci göreviyle kullanılıp kullanılmadığıdır.

2.2.2.4.1 -*mAK + tA*

-*mAK* isim-fiili genel bir şekilde hareket ya da durum anlatıyor. Bâbürnâme farklı bölümlerin farklı anlatım biçimleriyle yazılmış olduğu bir metindir. Örneğin, bazen insanlar, hayvanlar, memleketler, şehirler vs. tanımlanır, tasvir edilir; bazen savaşlar,

mağlubiyetler, kaçışlar, ihanetler, vs. anlatılır. Bâbü'r'ün hayatındaki olayların çok ve çeşitli olmasından dolayı anlatımlar böylesine zengindir. Yukarıda bahsettiğimiz gibi, bu iki farklı tip anlatım için, farklı zaman çerçeveleri verilir. Bunu kabaca, olay çerçevesi ve durum çerçevesi olarak adlandırıyoruz. Tanımlamalarda bu çerçeve normal olarak daha geniş; olaylarda daha dardır. -mAK isim-fiilinden verilen genel bilginin geçerli olma müddeti, metinden verilen çerçeveye bağlıdır. Demek ki, tanımlamalardan verilen geniş çerçevelerde -mAK isim-fiilinde verilen bilgi, uzun bir süre geçerliliğini korur. Olaylara bağlı çerçevelerde -mAK isim-fiilinde verilen bilgi, daha sınırlı ve kısa bir zaman için geçerlidir.

Geniş çerçevede -mAktA:

Tanımlamalarda ya da tasvirlerde verilen geniş çerçevelerde -mAK isim-fiilinde verilen bilgi, uzun bir süre geçerliliğini korur. Bir başka ifadeyle, *genel, değişmez, kesin*, vs. bilgisi verilirken kullanılır. Bugün, Türkiye Türkçesinde de bu kullanımın geçerli olduğunu söyleyebiliriz. Geniş çerçevede olan, yeterlilik ve kabiliyeti vurgular.

(277b) Uçmaқта qırğavuldın ham 'acizraq dur. Bir-iki qatladın artuq uça almas. Uçmaқта zabun cihatıdın ya tağda bolur ya cangalde. "Uçmada sülünden daha acizdir. Bir-iki defadan fazla uçamaz. Uçmakta zayıf olduğundan ya dağda ya ormanda (bulunur)."

2.2.2.4.2 -mAK + tA qarārı bar è-

Dar çerçevede -mAktA:

Olaylara bağlı çerçevelerde -mAK isim-fiilinde verilen bilgi, daha sınırlı ve kısa bir zaman için geçerlidir. O an için geçerlidir. Bunun sebebi de, zaman akışında gerçekleşen bir olay, o an için geçerlidir. Olayın tekrarı yoktur; olsa bile o hareket, gerçekleştiği an içinde geçerlidir. Başka bir ifadeyle, *genel-geçer, anlık*, vs. ifade eder. Bugün, Türkiye Türkçesinde de bu kullanımın geçerli olduğunu söyleyebiliriz. Genel bir yeterlikten bahsetmez, o an bağlamıyla sınırlı dar çerçevede geçici bir durumu anlatır.

(76a) *nə yürümekte ixtiyarım bar édi nə olturmaqta, nə barmaqta qarārım bar édi nə turmaqta* “Ne yürümeye ne de oturmaya isteğim var idi; ne gitmeye ne de kalmaya kararım var idi.”

2.2.2.4.3 -mAK + tA taqşır qıl-

(60a) *Ol musulmanlar ham bu muddatta imkanı bariça xarc tartmaqda va xizmat qılmaqta taqşır qılmadılar.* “Bu zaman zarfında o Müslümanlar, imkanları kadarıyla haraç vermekte ve hizmet etmekte kusur etmediler.”

-mAKtA’NIN ANA CÜMLEDE ÇEKİMLİ FİİL OLARAK KULLANIMI

-mAk isim-fiili, -tA durum ekiyle ve ek-fiil ile birlikte, çekimli fiil olarak, ana cümlelerin yüklemi olur. -mAKtA’nın bu özelliği bizim araştırmamızın dışında olduğu için üzerinde ayrıntılı olarak durmadık. Yine de bir örnek ile de olsa bu görevinden de bahsetmek istedik.

(104b) *Biz bu barğan bəglerning intizarıda at üstide oq turup edük—ba’zı ürgüdemekte.* “Biz bu gitmiş olan beyleri beklerken hep at üstünde oturuyorduk, bazıları uyuklamakta (idiler).”

2.2.2.4.4 -mAK + tA bol-

(77a) *Fi’l-hal Mir Muğulnı Axsığa Cahangir Mirza qaşığa* (77b) *bolcar bile yiberip Samarqand üstige atlanmaq<ta> bolduk.* “Derhal Mir Moğol’u Ahsi’ye Cihangir Mirza yanına (77b) gönderip Semerkant üzerine yürümeye hazırlandık.”

2.2.2.5 -mAK +dIn Ayrılma Durumu Ekli Birliktelikler

-mAk isim-fiilinin üzerine getirilen -dIn ayrılma durumu ekiyle kurulur. -mAKdIn yan cümle yüklemi, ana/yan cümlelerin tümleci durumundadır. Dolayısıyla, -mAK + dIn tümleş cümlesinin yüklemidir.

-mAKdIn, tümleş cümlesinin yüklemidir. Bazen ana cümlelerin, bazen de başka bir yan cümlelerin tümleci olabilir.

Burada, -mAK +dIn ile kurulmuş yan cümle yüklemine fiilden ifade edilen hareket ya da durum, ana cümlelerin yüklemine fiilden ifade edilen hareket ya da durumun sebebinin anlatıyor. Cümleye bir diğer bakış açımız da, -mAK + dIn ile kurulmuş yan cümle, ana ya da başka bir yan cümle içinde tümleş göreviyle kullanılmasıdır.

(42a)'daki gibi, kimi örneklerde zaman bakımından da, geçmişte ve ana cümle yüklemi içindeki halde varlığı görülen olaylardır. (70b) ve (55a)'da da -mAKdIn'lı birlikteliklerde *qışlamaktın* ve *almaktın* hareketleri, var olmayan yani ana cümle zamanı içersinde gerçekleşmemiş, gelecekte gerçekleşmesi düşünülen ya da ihtimal dahilinde olan olaylardır.

2.2.2.5.1 -mAK + lAr + I + dIn (...) bol-

(42a) *Sultan-Mas'ud Mirza bile Xusrawşahning arasında aning bi-i 'tidallıqlaridin va muning ulğaymaqlaridin niqarlar kuduratlar bolup edi.* "Sultan Mesut Mirza ile Hüsrev Şah'ın arasında birinin ölçsüzlüğünden ve diğerinin büyüklenmesinden dolayı inatlaşma ve üzüntüler olmuştu."

2.2.2.5.2 -mAK +dIn (...) öt-

-mAK isim-fiilinde bulunan -dIn ayrılma durum ekinin varlığı, ana cümle yüklemine gerektirdiği şekildedir.

(89b) *'Yürümek kerek. Turmaqdin iş ötti.* "Yürümek gerek, durmanın zamanı geçti."

2.2.2.5.3 -mAK +dIn ma'yūs bol-

Bazen, ayrılma durumunun kullanılışı, fiilden kaynaklanır. Bu durumda -mAKdIn biçimi sebep anlatmıyor. Burada sebep, cümle başında bulununan *çün* kelimesiyle verilmektedir.

(55a) *Çun Andican almaqtın ma'yūs boldılar, bég u bégatdın va yigit yélengdin yétisekiz yüz kişi mēndin tamam ayrıldılar.* “Endican’ı almaktan ümitlerini kestikleri için bey ve yiğitlerden yedi-sekiz yüz kişi benden tamamen ayrıldı.”

2.2.2.5.4 -mAK + Im +dIn ma'yūs bol-

-mAk isim-fiilinin üzerine iyelik eki getirilebilir. -mAK’tan sonra iyelik eki kullanılırsa, yan cümle yüklemnin öznesini ifade etmektedir. İyelik eki almış olan -mAK için aşağıdaki örneğe bakalım. -mAK isim-fiilinin üzerine gelen iyelik eki, şahıs zamirine ilgi durumu ekiyle bağlanmıştır. -mAK isim-fiilinin kattığı anlam, *mēning tirilmekim* “benim iyileşmem” bir “üme” bağlıdır ve “geleceğe dair bir beklenti” söz konusudur.

(53a) *Mēning bile qalğan bég u bégat yéleng mēning tirilmekimdin ma'yūs bolup harkim öz fikride boldılar.* “Benim ile birlikte kalan bey ve yiğitler benim iyileşmemden ümitsiz olup, herkes kendini düşünmeye başladı.”

2.2.2.5.5 -mAK +dIn özge

Metnimizde, -mAK isim-fiilinin -dIn ayrılma durumu ekinin yanı sıra *özge* sonçekim edatı ile birlikte kullanımına da bir örnek verebiliriz. Burada -mAK ile birlikte kullanılan *özge* sonçekim edatı da ayrılma durumu ekini istiyor. Bu biçim, Türkiye Türkçesinde “-maktan başka, -manın dışında” anlamlarını katar.

(34b) *Bu iki ay yarım ayda ğayr-az siyasat va naqb salmaq sarkob qoparmaq va taş atmaqđın özge yaxşı uruş salmadı.* “Bu iki-iki buçuk ayda (süresince) bu cezalandırma (saldırıları) dışında, delik açmak, ? ve taş atmaktan başka iyi bir vuruşma olmadı.”

2.2.2.5.6 -mAK +dIn zarar u āsībî yêt-

(70b) *Nêçe kûndin song kêngeşip sözni munga qarar bërildi kim Andicanda qışlamaqdın ganim kişisige hiç zarar u āsībî yêtmes.* “Birkaç gün sonra, görüşüp şuna karar verdik, Endican’da kışlamamızdan düşmana hiçbir zarar ve bela gelmez.”

2.2.2.6 -mAK (+çI) bol-

Eski Türkçede sıfat-fiillerle *bol-* yardımcı fiilinin birleştiği şu yapılar mevcuttur: *ur-bol-*, *mış bol-*, *er bol-*, *taçı bol-*. Bu yapılar Gabain tarafından “bağlı fiiller” adı altında incelenmiştir (Gabain, 2000, 87; 238-248).

Çağatay Türkçesinde *bol-* fiili -mAK isim-fiiliyle birleşerek benzer yapılar oluşturmaktadır.

-mAK isim-fiilinin *bol-* / *êr-* yardımcı fiilleriyle birlikteliği cümleye “-mak istemek” anlamını katar.

(96b) *Mên Muhammad-Husayn Mirza bile sözleşip Ura Têpening [kênt]leridin Daxkat dëgen yërde qışlamaq boldum.* “Ben Muhammed Hüseyin Mirza ile konuşup Ura Tepe’nin köylerinden Dahkat denilen yerde kışlamak istedim.”

(126b) *Maxfî Şërim bile sözni bir yërge qoyup Xusrawşah va Ahmad Qasimnı tutmaq bolurlar.* “Mahfî Şirim ile gizlice kararlaştırarak Hüsrevşah ve Ahmed Kasım’ı yakalamak isterler

(206b) *Şıbaq Xanning üstige ulğamaq bolurlar.* “Şibak Han’ın üstüne süratle yürümek isterler.”

(338b) *Qaraçağa kişi yiberip darya keçmek bolurlar.* “Karaça’ya adam göndererek nehri geçmek isterler.”

-mAKçI bol-:

-mAK isim-fiilinin +çI isimden isim yapma eki ile genişletilmiş biçimidir. Bu yapı, *bol-* /*ër-* ile birlikteliği cümleye “-mek üzere olmak, -mek istemek; kararlaştırmak, belirlemek, vs.” anlamlarını katar.

13. yüzyıl öncesi Türkçesinin etimolojik sözlüğünde Clauson *bol-* fiilinin anlamını verirken “Oldukça eski devirlerden itibaren *bol-* (to become) ayırt edici karakter ve sınırını kaybetmeye başlayarak /.../ ‘mevcut bulunmak’ (to be) anlamına yönelir ve *er-*’in bazı zaman çekimleri kullanımdan düşerek yerlerini genellikle *bol-*’un zaman çekimleri alır.” şeklindeki izahıyla *bol-* fiilinin *er-* yerine kullanıldığını işaret etmektedir (Clauson 1972: 331). Bizim metnimizde -mAK + çI *bol-* /*ër-* dışında, sıfat-fiil ve zarf-fiillerin üzerine *bol-* /*ër-* yardımcı fiilinin dönüşümlü olarak gelebildiği örnekler vardır (bk. -GAn *bol-*, -(X)r *bol-*, (X)p *bol-*, -A /-y *bol-*).

(120b) Bizge qoşulmaqçı boldı. “Bize katılmaya karar verdi.”

(154b) Bular ham vilayatlardan birer neme alıp Nasir Mirza bile kêlmeqçı êdiler. “Bunlar da vilayetlerinden birkaç parça eşyalarını alıp Nasir Mirza ile gelmek istediler.”

(299a) Bu yağlarning üstige atlanmaqçı êdük “Bu düşmanların üstüne (hücum için) at binmeye karar vermiştik.”

2.2.2.7 -mAK +IİK

İlk olarak Karahanlıca dönemine ait eserlerde -mAK+IİK biçimiyle kullanılan bu ek, Harezm, Kıpçak, Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait eserlerde kullanılmaya devam edilmiştir. Bugün Türkçede kullanımdan düşmüştür.

Karahanlı Türkçesindeki kullanımına örnek verelim:

Ayıtmaklık erkek turur ay ilig / cevabı tişi ol yetürse bilig (KB-979)

Hüner birle devlet birikmekliki (AH-443)

Harezmi Türkçesi döneminde -mAKIIK biçimi daha sık görülür olmuştur:

Mevlî kudretin körmeklik için üze közin yaratdı (KE, 6v-12)

‘aziz hod kılıklı ruzi birgüçi / bir Allah öñdin yok timeklik bolur (MM, 2a-3)

Destur tiledi begge kirmeklikge (ME, 218-2)

Kıpçak Türkçesine ait eserlerde de -mAKIIK eki sıklıkla kullanılmıştır:

Yazuk için yuwık kötürmeklik turur (CC, 35v-20)

Körünmeklik kişiğe ‘ayb bolmas / veli ança degül kim diseler pes (GT, 133,8-9)

Eski Anadolu Türkçesine ait metinlerde de sıkça rastladığımız -mAKIIK biçiminin yanında, Kadı Burhaneddin Divanı’nda -mahlih biçimi tespit edilmiştir. Ayrıca, şunu eklemeliyiz ki, bu ek, durum ve iyelik ekleriyle birliktelik kurar.

Teni candan ayrımahlıh reva mı / canumdan irdim irince bu cana (KBD, 167-8)

Vardı Leyli Mecnunı görmeklige / ‘ışk elinden halini sormaklığa (MT, 1681)
(Bayraktar, 2000, 20).

-mAK isim-fiil ekinin, +IIK isimden isim yapma eki ile genişletilmiş biçimidir. Bâbürnâme’de -mAKIIK isim-fiilli biçimin isim durum eklerini almış şekilleri tespit edilmiştir.

-mAKIIK, fiilin hareketi ve durumundaki soyutluk ifadesini verir. Bu hareket ve durum, genel bir anlam ifade etmek için konuşurken kullanılır.

2.2.2.7.1 -mAK +IIK +ning imkânı yoq è-

(75b) Tüz baqmaqlıq ya söz qatmaqlıq- (76a) -ning xud imkânı yoq èdi. “(ona) doğru bakmak veya söz söyleme- (76a) nin imkanı yoktu.”

2.2.2.7.2 -mAK +IIK +(I) -nI

Aşağıdaki örnek cümlede -mAKIIK ekinin olumsuz karşılığı -mAsIIK biçimidir.

(26a) Çuhra saxlamaqlıqnı hunar bilürler èrdi. Çuhra saxlamaslıqnı ‘ayb qılurlar èdi.
“Çehre saklamayı hüner bilirdiler. Çehre saklamamayı ayıp sayarlardı.”

2.2.2.7.3 -mAK +IIk +(I)KA

Aşağıdaki cümlede askerlerin davranışları üzerine soyut bir şekilde bilgi veriyor.

(75b) *Mulāzamat taklīfī qılmaqlıqqa xud kimge taqat bar êdi?* “Bağlılık yemini etmeye kimde takat vardı?”

Aşağıdaki cümlede ise somut bir şekilde olayın yorumunu veriyor.

(110a) *Agarçi mundaq gâflat bile yatmaqlıq köp bi-sardarana êdi, valî az kişi bile mundaq yarağlıg abadan qalın yigitlerni darb-i rast urup çıqarmaqı xaylî mardana êdi.* “Gerçi bu kadar gâfletle yatmak çok serdara hiç yakışmazdı. Fakat az adam ile böyle silahlı birçok iyi yiğidi başarıyla vurup devirmesi oldukça mertçeydi.”

2.2.2.8 -mAK kerek

1.2.2.8.1 -mAK kerek

-mAk ekinin anlattığı genel ifadeli hareket ya da durum, *kerek* ile birlikte gereklilik ifade ediyor. Yan cümleye gelen -mak kerek biçimi Çağataycada *gereklilik kipi* gibi kullanılır. Türkiye Türkçesinde “-malı/-meli, -mak gerek” anlamlarını katar.

Bu kullanım, -mAKKA yêt-, -mAKKA êduk biçimlerindeki gibi bir gelişim göstermiştir. Daha sonra kalıplaşmış, *gramerselleşmiştir*.

(111a) *Şayx-Bayazidnı tutmaq kerek. Argni êliglemek kerek.* “Şeyh Bayazid’i yakalamak gerek. Arg’i ele geçirmek gerek.”

(61a) *Üç kêçe kûndüz tinmey tavaqquf qılmay yêgirme tört-yêgirme bês yığaç yolnı keldük. Nê attı macal qalıptur va nê kişide. Bu yêrdin nê naw‘ yanılğay? Yanıp ham qaysarığa çıqılğay? Çun munça keliptür biz, barmaq kerek.* “Üç gece gündüz durmadan dinlenmeden yirmi dört-yirmi beş fersah yol yürüdük. Ne atlarda ne de adamlarda mecal kalmıştı. Bu yerden nasıl dönülür? Dönüp de nereye gidilir? Madem bu kadar geldik, (gideceğimiz yere) ulaşmamız gerek.”

(43b) *Taşqarı savuqta taşviş tartqunça şahrning yavuqıdın qopup bir qorğanda qışlağ salmaq kerek.* “Dışarıda soğukta eziyet çekmektense, şehrin yakınından kalkıp bir kalede kışla yapmak lazımdır.”

2.2.2.8.2 -*mAK kerek ê-*

-*mAK kerek êdi* Gerekliliğin Geçmiş Zaman Çekimi

-*mAK kerek ê-* birlikteliğinin ek-fiil alarak kip görevini kazanır. Tekrar belirtmeliyiz ki, filimsilerin kip göreviyle kullanılmaları bizim inceleme sahamızın dışındadır. Kipler konusu üzerine Claus Schönig, derin bir araştırma yapmıştır. (bk. Schönig, 1997). Ancak, konumuzla bağlantılı olarak metindeki örnekler çerçevesinde ekin bu kullanımı üzerinde durduk.

(87b) ... *kim oşol qafiyada aytmaq kerek êdi.* “Şu kafiyede söylemek gerek idi.”

(51b) *Xan tilep turup Cahangir Mirzağa bérilse xan bile tamam yakru bolmaq kerek êdi.* “Han, istemeye devam edip (ettiği sürece) (orası) Cihangir Mirza’ya verilse (idi), Han ile tam bir anlaşmaya varmak gerekli idi.”

2.2.2.8.3 -*mAK kerek kim ... -(mA)gAy*

Gereklilik ifade eden -*mAK kerek* biçimi, *kim* bağlacıyla birlikte kullanılırsa devamında -(*mA*)*gAy* gelecek-istek zaman çekimi ile tamamlanır. Yani, *mAK kerek kim ... -(mA)gAy* biçimi “-malı ki ... olsun” anlamını katar. Şartları belirtilmiş bir durumun sonucu üzerine yapılan bir çıkarım cümlesidir. Başka bir deyişle *hedef cümlesi* (Eckmann, 2011, 171)dir. Yani bir hareketin neden istendiğini veya mecbur kalınma durumu üzerine haber verir. Buna göre hedef belirtir.

(70b) *Bir y rde qışlamaq k rek kim   rig  li aşlığsızlıqtın ‘aciz bolmağay va ganim kişisige ham qabal yosunluğ ‘acizlıqı bolęay.* “Askerin erzaksızlıktan aciz olmayacağı ve d şman kuşatması gibi acizlik yaşamayacakları bir yerde kışlamak gerek.”

2.2.2.8.4 (*Agar ... -sa*) ... -*mAK kerek*

Bu bi im, T rk e-Fars a karışık tipli şart c mlesidir. *Agar ... -sa ... -mAK kerek* (eğer ...-sa ... -malı) kalıbı c mleye “koşullu kesinlik” anlamı katar.

(118b) ... *kim kişi agar y z, agar ming yaşasa, axir  lmek k rek.* “Bir insan eğer y z, eğer bin sene yaşasa, sonunda  lecektir.”

Bu konuda daha ayrıntılı bilgi i in bk. *Sch nig*, 1997.

2.2.3 -*mAK* + *Edatlı Birliktelikler*

mAK isim-fiili, -*dIn* ayrılma durumu ekini almadan direkt olarak bir son ekim edatı ile birliktelik kurabilir. Aşağıdaki  rneklerimiz, metnimizde ge en -*mAK* isim-fiilinin son ekim edatı ile kurduğu birlikteliklerdir.

2.2.3.1 -*mAK* + ‘*azimatı*

Aşağıdaki  rnekte -*mAK* ‘*azimatı* birlikteliği, *qılęanda* yan c mlesinin nesnesidir.

(14a) *Qazaqlıqlarda Mas a* kohistanıdın Sultan-Mahmud Xan qaşığa barmaq ‘azimatı qılęanda Qasim B g ayrılıp Xusrawşah qaşığa bardı.* “Kazaklıklarda Mas a dağından Sultan Mahmut Han’ın huzuruna gitmeye karar verince, Kasım Bey (bizden) ayrılarak H srev şah’ın yanına gitti.”

2.2.3.2 -*mAK* + *bah nası bile*

Aşağıdaki  rneklerde g r leceği gibi, -*mAK bah nası bile* birlikteliğinde, -*mAk* yan c mle y kleminin fiilinden ifade edilen hareket, ana c mlenin zamanı i inde *bahanenin* ger ekleştiği bilgisini verir. Bu birliktelik, ana c mle y kleminin t mlecidir.

(77b) *Köç çıxarmaq bahānası bile barıp Uzkandge kirip bu kün çıqay, tangla çıqay dēp hiyal qılıp çıqmaydur edi.* “Ailesini çıkarmak bahanesi ile, gidip Özkend’e girip bugün çıkıyor, ertesi gün çıkıyor deyip çıkamıyordu.”

(36b) *Baysunğur Mirza taharat qılmaq bahānası bile Bustan Sarayning şarq-şimal tarafıdaqı ‘imaratlardın bir üyge kirdi.* “Baysungur Mirza, abdest almak bahanesi ile Bostan-Sarayının kuzey-doğu tarafındaki aş evlerinden bir eve girdi.”

2.2.3.3 -mAK + dā’iyası bile

-mAK dā’iyası bile birlikteliği, ana cümle yüklemine tümlecidir. Genel çerçeve ve dar çerçeve söz konusudur. Aşağıda (51a) örnekteki anlamdan da çıkardığımız gibi, Semerkant’ı almak dar çerçevede gerçekleşen bir olaydır. Bir yeri fethetmek işi gerçekleştiğinde, söz konusu olan şehir olduğu için, o olayın genelliği biter. Örneğin ülkeyi fethetmek daha geniş bir zaman ister. Belirli bir yeri işaret ettiği için dar çerçevelidir. Zaman bakımından ise, dā’iya kelimesi niyet, amaç, vs. bildirdiği için, hareketin ana cümle yüklemine gerçekleşmediğini ve gelecek için kullanılması söz konusu olduğunu gösterir.

-mAK dā’iyası bile kullanımı -mAK üçün ile benzer. Büyük bir ihtimalle küçük anlam farkı vardır. dā’iya “istek” manası taşır ve insana ait bir özelliği ifade eder. Türkiye Türkçesinde -mAK dā’iyası bile “-mak amacıyla, -mak maksadı ile, niyeti ile” anlamını katar.

(51b) *Samarqandnı almaq dā’iyası bile nēçe yıl kim bi-cidd çerig tartar edük.* “Semerkant’ı almak maksadı ile, birkaç yıl boyunca, düzensiz asker sevk ediyorduk.”

(57a) *Nēçe künden song Balxnu qapamaq dā’iyası bile atlandı.* “Birkaç gün sonra Belh’i ele geçirmek amacıyla atlandı.”

(68b) Samarqand almaq (69a) dā'iyası bile çerig tartıp Aq Kotaldın ötüp Ribat-ı Suğd va Kanbay navahısığa keldi. “Semerkant’ı almak (69a) amacı ile, askerlerini sevk ederek Ak-Kotal’dan geçip Ribat-ı Soğd ve Kanbay civarına geldi.”

(88a) Şavval ayı<da> Şıbaq Xan bile uruşmaq dā'iyası bile safar qılıp Bağ-i Nawğa çıqtım. “Şevval ayında, Şibak Han ile vuruşmak amacıyla sefer düzenleyip Bağ-ı Nev’e çıktım.”

da'iya tek başına istek bildiriyor. Bu ihtiyacın, isteğin içerisinde hareket ya da durum olursa bir isim-fiil kullanılmalıdır. Bu isteğin içeriğini vermek isteğinde başka bir bilgiye ihtiyaç duyar. Bu bilgi ilgi eksiz şeklinde verilir. Aşağıdaki örnekler böyle kullanımlar için geçerlidir.

- (30b) Samarqand *dā'iyası bile*... “Semerkant’ı alma isteği ile ...”
- (37a) Harkim taxt *dā'iyası bile* ... “Her kim taht isteği ile ...”
- (89a) *uruş dā'iyası bile* “vuruşmak isteği ile ...”

Bâbürnâme’de *da'iya* gibi kullanılmış başka kavramlar da vardır. Örneğin, *maqam* “durum; yer vs.”, *azîmat* “karar; düşünce vs.”, *talâş* “kavga, dövüş, vs.”, *xayal* “hayal; fikir, niyet, vs.”, *bahāna* “bahane, vs.” için de aynı durum geçerlidir.

2.2.3.4. -mAK + xayali (bile) qıl-

-mAK *xayali (bile)* birlikteliğinde, -mAk yan cümle yüklemine fiiliyle ifade edilen hareket ya da durum, ana cümle yüklemine fiilden ifade edilen hareket ya da durumun amacını anlatır.

(80b) *Ba'zı yavuqları kayfiyyatnı anglop mirzanı alıp qaçmaq xayalı qıldılar.* “Bazı yakınları durumunu anlayıp Mirza’yı alıp kaçma hayali kurdular.”

(70b) *Armiyan va Noşab navahi- (71a) -sıda qışlamaq xayalı bile Andicandın köçüp mazkur bolğan kèntlerning navahisığa kèlip qışlağ salduk.* “Armiyan ve Nuşab civarın- (71a) da kışlamak düşüncesiyle Endican’dan göçüp zikredilen köylerin civarına gelip kışla inşa ettik.”

2.2.3.5 -mAK + maqāmıda

Ana cümle yüklemine tümlecini oluşturan aşağıdaki örneklerde de yine ana cümle yüklemiyle ifade edilen hareketin gerçekleşmemişliği yahut o noktada başlayıp geleceğe sarkan bir olayı anlatır. Gerçekleşip gerçekleşmediğine dair bir bilgi vermez.

(30a) *Sipahi u ra'yyat Xusrawşahning üstige hucum qilmaq maqāmıda boldılar.* “Asker ve köylümüz Hüsrev Şah’ın üzerine hücum etmek durumunda kaldılar.”

2.2.3.6 -mAK + maslahatı üçün

-mAK maslahatı üçün birlikteliğinde, -mAk yan cümle yüklemine fiiliyle ifade edilen hareket ya da durum, ana cümle yüklemine fiiliyle ifade edilen hareket ya da durumun amacını anlatır. Ana cümle yüklemine sebep tümlecisi görevindedir.

(88a) *Bêş-altı kün Bağ-i Nawda çerig yığılmaq va isti'dad tayar bolmaq maslahatı üçün olturuldu.* “Beş-altı gün Bağ-ı Nev’de asker toplamak ve hazırlık yapmak için oturuldu.”

2.2.3.7 -mAK + talāşı

-mAK talāşı birlikteliğinde, -mAk yan cümle yüklemine fiiliyle ifade edilen hareket ya da durum, ana cümle yüklemine fiilden ifade edilen hareket ya da durumun amacını anlatır. Ana cümle yüklemine öznesi görevindedir.

(100b) *Baranğarda Çıras bile Bègçik uruqıning hamêşa ucqa çiqmaq talāşları bar.* “Sağ kolda Çıras ile Begçik kabilelerinin her zaman başa geçmek için kavgası vardır.”

2.2.3.8 -mAK + üçün

-mAK üçün birlikteliğinde, -mAk yan cümle yüklemine fiiliyle ifade edilen hareket ya da durum, ana cümle yüklemine fiilden ifade edilen hareket ya da durumun amacını anlatır. Ana cümle yüklemine tümleci görevindedir. -mAK da 'iyası bile' kullanımı -mAK üçün ile benzer (bk. -mAK da 'iyası bile'). Ayrıca, -mAKKA yiber-birlikteliği de aynı anlamda kullanılır.

(77b) *Bir bu kim bizing sipahi atağlığ tamam çerig yarağını qılmaq üçün üylüg üyge har sarığa tarqap edi.* “Bir sebebi de şudur: Bizim süvari askerlerimiz askerler silah ve teçhizatları elde etmek için tamamı evli evine, her tarafa dağılmış idi.”

(100b) *Ucqa cıqmaq üçün uruştılar.* “Başa geçmek için vuruştılar.”

(77b) *Tambal Xalilni Uzkaandeki köç va uruqnı cıqarmaq üçün yiberip edi.* “Tembel, Halil'i Özkend'teki aile ve akrabalarını çıkarmak için göndermişti.”

3 -GAn, AdUrGAn, -(X)r /-mAs SIFAT-FİİLLERİ

Kullanımı ve işlevleri:

Burada -GAn, AdUrGAn, -(X)r /-mAs sıfat-fiilleri üzerine söylenenler üzerine sırasıyla bir açıklama yaptıktan sonra Bâbürnâme'deki bu yapılarla kurulmuş sıfat-fiilli birlikteliklerin görünümelerini ve kullanımlarını sunacağız.

-GAn

Bu ek genellikle hem geçişli hem de geçişsiz eylemlerden fail adları türetir. Bang, bu ekin **a-ġan* biçiminde bir küçültme eki ya da eylemden ad yapan *-ig+an* biçiminde birleşik bir ek olduğunu belirtir (Räsänen, 1957, 126). Ramstedt ise ekin *ga + geçmiş zaman ortacı -n*'nin birleşiminden ortaya çıkmış olabileceğini ifade etmiştir (Ramstedt, 1952, 147).

Erdal, ekin birkaç istisna dışında geçişli ve geçişsiz eylemlerden fail adı türettiğini ve ortaç işlevine yakın bir işlevde kullanıldığını aktarmıştır (Erdal, 1991, 382).

Eski Türkçe ve Karahanlı Türkçesinde genelde karakter özelliğine ve alışkanlığa ya da tipik bir davranışa işaret eden fail adları türettiği görülür.

A. Von Gabain, “geç zamanlarda görülen nadir şekil” notunu düşmüştür (Gabain, 2000, 146).

-GAn sıfat-fiil ekinin eski dönem metinlerinde varlığına rastlayamamız, onun yerini tutacak başka eklerin varlığına gösterir¹ Bir başka deyişle, Eski Türkçe döneminde kullanılan birtakım ekler, -GAn ekinin görevini karşılamaktaydı. Bu ekler, -mXş, -duk, -(X)r, -gli, -gma, -maz ekleridir (Turganbayev, 2004, 25).

¹ Yazılı dilde gramer sahasında incelenen bazı eklerin, tarihsel seyri içinde yapısal, işlevsel ya da anlamsal değişimlere uğradığı; hatta bazen tamamen kaybolduğu örnekleri yaygın ve aşikardır. Bu da dilin “canlı” olması özelliğine bir ispattır. Örneğin, Orta Dönem Kıpçak metinlerinde -mİş sıfat-fiil eki, yerini -GAn sıfat-fiil ekine bırakmıştır. Eski Anadolu metinlerinde varlığına şahit olduğumuz -IsAr gelecek zaman eki, Türkçede -AcAk ile karşılanır olmuştur. Eski Türkçe’de yaygın ve kurallı olarak kullanılan -DaçI gelecek zaman anlamlı sıfat-fiil eki, Karahanlı Türkçesi döneminden sonraki metinlerde görülmemektedir. Bu örnekleri artırmak mümkündür.

Eski Türkçeye ait metinlerde sadece birkaç kelimedede isim yapma özelliği ile karşımıza çıkar: *uğan* “muktedir” (Kaya, 1994, 207, 350)

Karahanlı Türkçesine ait isim olarak kullanıldığı şu örnekleri verebiliriz: Törütgen ‘yaratan’ (< *törüt-* ‘yarat-’ -*gen*) (KB: B 2), *İgidgen* ‘Allah’ (< *igid-* ‘beslemek’ -*gen*) (KB: 124, vs.), sıfat olarak kullanıldığı şu örnekleri verebiliriz: *dünya kezgen kişi* “dünyayı gezen insan” (KB: 3002), *özin kışgan er* “kendini kısıtlayan insan” (KB: 4514);

Ekin, XI. yüzyılda kullanıldığına dair başka bir kaynak da, Kaşgarlı Mahmud’un, *Divanü Lügati’t-Türk* adlı eseridir. Bu ekin açıklaması olarak, “Bu, Arapçada, fiilin kendisinden çok olarak çıktığını gösteren, sıfat manasına gelen ayırım gibidir. Bu ayırımdaki kelimelerin sonunda -n (ن) bulunmak gerektir. Oğuzlarla Kıpçakların çoğu onu bu -n (ن) harfini -k (ك) yaparlar. İç sıkıntılı kişiye *buşgan* denir. Oğuzlar *buşak* derler. Bu gerçek bir kuraldır.” açıklamasını verir. Hatta bu ek, işlerlik kazanıp sıkça rastladığımız ve *geniş zaman sıfat-fiili* yapma işleviyle kullanıldığını görürüz.

DLT’de -GAn ekinin sıfat-fiil işlevini öğreniyoruz: *Bu it ol kişiğe çapıtgan* “Bu köpek insana çok saldırandır.”, *çapıtgan ér* “cellat, boyun vuran” (DLT I, 513)

-GAn, hem Karahanlı hem de Harezmi Türkçeleri döneminde, genellikle geniş, nadiren geçmiş zaman sıfat-fiil eki olarak kullanılmıştır (Hacıeminoğlu, 1996: 167; Eckmann, 1996: 22).

Atabetü’l-Hakayık’ta sıfat-fiil işleviyle kullanılmaktadır: *Keçürgen kişi* (AH: 37) ; İsim olarak kullanılışı: *yarattı ol Ugan tünün kündüzün* “Allah, geceyi ve gündüzü yarattı” (AH: 13).

Harezmi Türkçesi dönemi eserlerinde bu ekle kurulmuş olan sıfat-fiil yapılarının kullanım sahası oldukça geniştir. Ek, ünlü ve ünsüzlerle uyumlu olarak -*ğan/-gen/-qan/-ken* biçimleriyle, Harezmi dönemine ait eserlerde, karşımıza çıkmaktadır. (Örneğin, Atabetü’l-Hakayık’ta çok fazla olmasa da Kıssa-i Rabguzî’de sık kullanılmıştır.) Ancak, bu döneme ait eserlerde -*an/-en* biçimlerinin kullanıldığı örnekler de tespit edilmiştir (Bayraktar, 2000, 76 ile 81).

Kıpçak Türkçesi eserlerinde de görülür. Codex Cumanicus’ta sıfat ve isim olarak kullanılır. (CC: 60v-2) (Gabain, 1959, 58).

XV. yüzyıldan sonra Çağatay Türkçesinde kullanılan geçmiş zaman ifade eden sıfat-fiil yapılarının *-dIk* ekli şekilleri artık kullanımdan düşmüş ve *-mIş* ekli şekillerin de fonksiyonu sınırlanmıştır. Dolayısıyla, Çağatay Türkçesi döneminde *-GAn* sıfat-fiil ekinin kullanımı yaygınlaşmıştır.

Günümüz Özbek Türkçesinde *-GAn* ekinin kullanım sahası oldukça geniştir. *-GAn* ekiyle oluşturulan sıfat-fiillerin, cümledeki işlevlerini göz önüne alarak Türkçedeki karşılığını *-m°ş*, *-An*, *-d°k*, *-mA/-mAk* gibi eklerle karşılamamız mümkündür (Tekin, 2009, 35 ve 36).

Yeni Uygur Türkçesinde *-GAn* sıfat-fiil ekinin çok kullanılan bir ek olduğunu, isme gelen eklerle yaygın biçimde kullanıldığını ve bulunma ve eşitlik durumuyla zarf-fiil anlamını karşıladığını bildirir (Öztürk, 2010, 73 ve 75).

Çağdaş Türk dillerinden, Kıpçakça ve Kazakçada yine *-GAn*; Kırgızcada *-GAn*, *-GOn* (Öner, 1988, 223-224). Yuvarlak ünlülü şekiller dudak uyumu sonucu ortaya çıkan ve bu lehçeye mahsus olan şekillerdir (Çengel, 2005, 295) Çağdaş Oğuz grubu yazı dillerinden Azerbaycan Türkçesinde *-An/-yAn*; Türkmencede *-An/A*; Gagavuzcada *-An* biçimleriyle ve sıfat-fiil görevleriyle kullanılmaktadır (Özkan, 1996, 171).

Batı Türkçesinde *-GAn* sıfat-fiil ekinin başında bulunan *-G* sesinin düşmesiyle *-An* biçimine bırakır (Ercilasun, 1992, 88). *-An* eki, Günümüz Azerbaycan Türkçesinde *-DIk* eki yerine kullanılmaktadır. Aynı şekilde *-DIk* ekinin de *-An* eki yerine kullanıldığı görülür (Gemalmaz, 1986, XXXV). Bazı Anadolu ağızlarında da *-An* ve *-DIk* eklerinin birbirinin yerine kullanıldığı cümlelere rastlanır (Günay, 1978, 186). Türkçede, *-An* biçimiyle çoğunlukla şimdiki zaman ile ilgili sıfat-fiil yapmaktadır (Kayadibi, 2009, 313-319). Anadolu ağızlarında *-An* sıfat-fiil eki, olumsuzluk ekinen sonra geldiğinde araya *-y-* koruyucu ünsüzü girer ve *-y-* sesinin etkisiyle olumsuzluk ekinin düz-geniş ünlüsü daralarak genellikle *-mı/-mi* şekline girer; ancak *-mA* şeklinin korunduğu kullanımlar da vardır: *bilmeyen* vs. (Üstüner, 2000, 53). Doğu Türkçesinde ise, *-GAn* eski biçimi ile bugün hala bazı kelimelerde kullanılmaktadır (Deny, 1941, 434).

Eraslan, Eski Türkçe'den beri işlek bir ek olan, *-n* “fiilden isim yapma ekini, *-gan/-gen* isim-fiil eki içinde aramak veya ondan meydana gelmiş olduğunu kabul etmenin elimizdeki verilere ve Türk Dili hakkında elde etmiş olduğumuz bilgilerimize göre mümkün olmadığını savunarak, bu durumu eleştirir. Ancak bunun üzerine kendisi bir yorum getirmez (Eraslan, 1980, 38).

Talat Tekin, “Eylem Çekimi” başlığı altında “Eylem Adları” olarak adlandırır. (Tekin, 2000, 172).

Çağatay Türkçesinde -GAn hem öğrenilen geçmiş zaman hem de görülen geçmiş zamanı karşılayan şekil ve zaman eki olarak kullanılmaktadır (Eckmann, 1988: 133).

-AdUrGAn

Yapısal olarak -A zarf-fiili ile *tur-* yardımcı fiilinin -GAn ile kurduğu birlikteliktir. Yan cümlelerin yüklemi olarak -GAn ile ilgili söylediklerimiz -AdUrGAn yapısı için de geçerlidir. Cümleye kattığı anlam farklıdır. Anda gerçekleşme anlamı ile Türkiye Türkçesinde -mAktA olarak karşılık bulmaktadır. Bk. -GAn

-(X)r

-(X)r morfolojik olarak aorist, işlev bakımından şimdiki zaman ifadesini taşır.

Eski Türkçeden beri tüm lehçe ve dillerde yaygın ve çeşitli biçimleriyle görülen geniş zaman ifadeli sıfat-fiil ekidir.

Bu ekin yapısı ve oluşumu ile ilgili olarak çeşitli açıklamalar ve etimolojiler yapılmıştır. Bang, bu ekin yapısını -r, -ar/-er, -ur/-ür < -r “direktif (yönelme) eki + -a/-e, -u/-ü “zarf-fiil eki” şeklinde açıklamıştır. Deny, er “insan, kişi” sözcüğünden getirmektedir. Kotwicz, -ar/-er < -a/-e “devamlılık eki” + -r “Çuvaşça’da geçmiş zaman eki” şeklinde bir açıklama getirmiştir. Ramstedt, -r, -ur/-ür ekleri yanında -ar/-er eklerinin de ortaya çıkmasını ise, yanlış hece bölünmesiyle açıklamaktadır. Ünsüzle biten fiil kök ve gövdelerinde -ur/-ür; a/e varsa bu durumda ek -ar/-er olmaktadır, der ve örnekler verir. Yani ek, anoloji yoluyla kalıplaşıyor. Şayet, -ur/-ür biçimi, ünlüden sonra gelmişse, -yur/-yür şeklinde görülüyor (Räsänen, 1957, 138-139).

Eraslan, bu ekin yapısının etimolojik açıdan yukarıda açıklamalara karşı bir duruş sergiler. Bu tür açıklamaları *gerçekdışı* olarak niteler (Eraslan, 1980, 42). Kendisi ise bu konuda, Eski Türkçe’de daha ziyade -r, -ur/-ür şekilleri yaygın olarak kullanılmış, Eski Türkçe’den sonra da -ur/-ür kullanıştan düşünce -r yanında -ar/-er eki umumileşmiştir; bu ekler de Eski Türkçe’den beri şekil ve zaman eki durumuna geçip *geniş zaman fiil çekimini* kurmuştur, açıklamasında bulunur (Eraslan, 1980, 123).

Eckmann söz konusu eki, *geniş zaman isim-fiili* olarak tanımlayıp, fonksiyonlarını örneklerle sıralar (Eckmann, 1996, 150-151).

Gabain, bu ekin Eski Türkçedeki kullanımı için, *-ur/-ür*; nadiren *-ar/-er*; tek tük de *-ır/-ir*; fiil tabanının ünlü ile bitmesi halinde ise, *-yur/-yür*; nadiren *-r* ile şahıs zamirleri (men, sen, ol, biz, siz, sizler, olar) birlikte basit ve geniş zamanlı çekimli fiil kurduğunu söyler. Manası, şimdiki zaman, bazen de gelecek zamanı karşılar. Aynı zamanda geniş zamanı ifade eden yüklem, nadiren isim olarak; genellikle de sıfat fonksiyonlarında kullanılır. “Kat’i zaman belirtmemekle beraber geniş zaman, daha ziyade şimdiki zamanı, bazen de gelecek zamanı ifade etmektedir.” şeklinde bir açıklık getirir (Gabain, 2000, 80).

Uygur Türkçesine ait eserlerde *-Ur*, *-Ir*, *-Ar* yalın biçimlerinin yanında bir örnekte *-cA* eki ile görülmüştür.

ol tınlıglar köyer otuğ öçürgeli tavranurça kşanti kılmış kergek. “ (AY 141-9).

Bu eklerden en eski biçimi *-ur/-ür* ekinin Eski Türkçe’den sonra kullanılış sahası daralmış, Orta Türkçe devresinde nadir kullanılan ek daha sonra hem Doğu Türkçesinde hem de Batı Türkçesinde kullanılıştan düşmüş ve düşen ekin yerini *-r* almıştır. *-ar/-er* ekinin kullanılış sahası genişlemiş ve Azeri Türkçesi’nde önemli yer tutmuştur. Ayrıca, şekil ve zaman eki durumunda geniş geniş zaman kipini kuran yegane ek olmuştur (Ergin, 1993, 276).

Karahanlı Türkçesine ait eserlerde örneklerine az rastlanır.

Akar suw yorıx til bu kut turmadı / ajun tezgünürler yorıp tınmadı (KB: 669).

Harezmi Türkçesine ait eserlerde ekin, *-r*, *-Ar*, *-(y)Ur* biçimleriyle görülür. Bunun yanında, nitelediği ismin düşmesiyle üçüncü teklik kişi iyelik eki ve ismin durum eklerini aldığı tespit edilmiştir (Ata, 2002, 87-88).

Yusuf namaz kılıp oltururda üzümge meşzer mive keltürdi. “Yusuf, namazını kılıp oturduğu zaman üzüme benzeyen bir meyve getirdi.” (KE).

Kıpçak Türkçesine ait eserlerde *-Ar*, *-Ur* biçimleriyle yalın halde kullanımları tespit edilen ekin, çokluk ve yönelme durumu ekleriyle kullanımları da tespit edilmiştir.

tanur kişi “taniyan adam” (CC 49v-9).

Eski Anadolu Türkçesine ait eserlerde *-ar/-er*, *-ur/-ür*, *-ır* ve *-r* biçimleriyle yalın halde kullanımları tespit edilen ekin, ismin durum ekleri ve iyelik ekleriyle birlikte kullanımı da vardır. Devamında; yani Türkçeye geniş zaman anlamı taşıyan bu sıfat-fiil ekinin *-(V)r* ünlü uyumuna bağlı olarak tüm biçimleri kullanılmaktadır; "*gibi*" edatıyla da kalıplaşmış kullanımı mevcuttur (Bayraktar, 2004, 63 ve 68).

Biğerlik semiz yunt biğden öküş / uçarda ne kim eti yinürse kuş (SN: 2112)

Yeni Uygur Türkçesi'nde ek *-r*, *-Ar* şekilleriyle geniş zaman sıfat-fiilleri teşkil eder. Bu sıfat-fiil eki *-İlk* eki ile beraber, bir birleşik fiil ismi gibi vazife görür. Yönelme, bulunma ve ayrılma durum ekleriyle birlikte zarf-fiil anlamı verirler (Öztürk, 2010, 104).

“*Özbek Tilining Tarixiy Grammatikasi*” adlı eserde bu ekin Eski Türkçe döneminden sonrası için şu tespitlerde bulunulur: Eski Özbek dilinde *-r//-(mäs)* ekini almış sözcük yakın gelecek zaman fiili ve sıfat-fiili görevinde önceki devre nispeten daha geniş olarak kullanılır. Sıfat-fiil olarak yalın halde tamlayan, diğer hal ekleri ve edatlar ile nesne görevini yerine getirir (Abdurrahmânov, Şükürov, 1973, 281). Ayrıca bu sıfat-fiil ekinin, eski el yazma eserlerde kullanılıp günümüze kadar ulaştığı; hatta günümüz Özbek Türkçesinde *-digän, äyätgän, gän, mäs* ekli sıfat-fiil ya da isim-fiil grupları aracılığı ile ifade edildiği açıklaması yapılmaktadır. Özbek Türkçesinde sadece *-(ä)r* şekli mevcuttur. Bunun yanında Özbek Türkçesi ağızlarında *-r*, *-ar/-er*, *-ır/-ir* şekilleri kullanılmaktadır (Räcäbov, N., 1996, 245.). Söz konusu sıfat-fiil ekinin Özbek Türkçesi edebi dilinde kullanımı oldukça sınırlıdır. Taranan eserlerde elde edilen örneklerde kullanılan bu ekler genellikle geçici ve kalıcı isimler oluşturmaktadırlar. Bu da gösteriyor ki, ek aslında sıfat-fiil yapma özelliğinden çıkarak adeta bir “fiilden isim yapma eki” görevini üstlenmiştir. Sınırlı sayıda örnekleri mevcut olan bu ekle oluşturulan sıfat-fiillerin anlam ve işlev açısından belli bir sistematığı yoktur. Genellikle bir tamlama görünümünde olan bu yapılar anlam açısından çeşitlilik arz etmektedir (Tekin, 2009, 133).

Eraslan, bu konuda, Eski Türkçe'de daha ziyade *-r*, *-ur/-ür* şekilleri yaygın olarak kullanılmış olduğunu söyler. Eski Türkçe'den sonra da *-ur/-ür* kullanıştan düşünce *-r* yanında *-ar/-er* eki umumileşmiştir; bu ekler de Eski Türkçe'den beri şekil ve zaman eki durumuna geçip *geniş zaman fiil çekimini* kurmuştur, açıklamasında bulunur (Eraslan, 1980, 123).

Tekin ise eki, Orhon Türkçesi kaynaklarına dayanarak görevi bakımından değerlendirir; “‘yapar, eder’ anlamındaki bu eylem sıfatı seyrek olarak niteleyici göreviyle, genellikle de yüklem göreviyle kullanılır.” şeklinde açıkladıktan sonra, “/-r/, /-Ir/, /Ur/, /-Ar/ ve /-yUr/ ekli geniş zaman-şimdiki zaman eylem-sıfatı, sona alınmış kişi zamirleri ile geniş zaman-şimdiki zaman kipini kurar.” der. Olumsuz biçiminin -mAz ile yapıldığını görevleri ile örnekler (Tekin, 2000, 169).

Eckmann söz konusu eki, *geniş zaman isim-fiili* olarak tanımlayıp, fonksiyonlarını örneklerle sıralar (Eckmann, 1996, 150-151).

-mAs

Eski Türkçe döneminden beri yaygın olarak kullanılmış olan -mAs olumsuz geniş zaman ekinin yapısı üzerine çok farklı görüşler öne sürülmüştür. Bu ekin yapısı konusunda Bang, -maz/-mez < -ma/-me “olumsuzluk unsuru” ile -z “fiilden isim yapma eki” şeklinde açılayıp -ma/-me unsurundan bir edat veya benzeri bir şey görmediğini, aksine bunun m- ile başlayan bir zaman kelimesinin bakiyesi olarak gördüğünü; hatta bunun belki de *ama-, *eme-, *uma-, *üme- şeklinde ve “bırakmak, yapmamak” anlamlı bir fiilden gelebileceğini kabul etmiştir (Bang, 1923, 3) Räsänen’in “mantıksız” olarak gördüğü bir başka izahında -maz/-mez < -m “fiilden isim yapma eki” ile “er (< er-ür) “olmak” anlamlı er- fiilinin geniş zamanı” (Tunguzca eri- “yaşamak, nefes almak”) şeklinde görmüştür. -maz/-mez < -m “fiilden isim yapma eki” –e (~ Tunguzca:) “olumsuz fiil” –r “geniş zaman eki” (> ön vokalyanında –f) şeklinde izah etmiştir. Bu açıklamalara karşın Räsänen “O halde olumsuzluk nereden geliyor?” diye sorar. Kotwicz -mas/-mes < ma-sız / -me-siz şeklinde ayırdığını ve -ma/-me ‘ye “olumsuzluk ekidir, yahut fiilden isim yapma ekidir” dediğini açıklar (Räsänen, 1957,) Eraslan, zikredilen açıklamalara “Eğer -ma/-me olumsuzluk eki ise, buna +sız/+siz isimden isim yapma eki getirilemez; -ma/-me’yi fiilden isim yapma eki kabul edersek, o zaman olumsuzluk iddiası nereden gelmektedir? Görülüyor ki bu açıklamalar birer yakıştırma olmaktan ileri gidemez” şeklinde eleştirir. Bu ekin yapısal özelliklerinin izahı için “Ek, aslında isim-fiil ekidir ve diğer bazı isim-fiil ekleri gibi daha Eski Türkçe devresinde şekil ve zaman eki durumuna geçmiştir. Sondaki -z unsuru ile geniş zaman eki olan -r’nin ilgisi yoktur. Ayrıca Türkçe’de z>r değişmesi bulunduğu halde (mesela Çuvaşça) r>z değişmesi görülmemektedir. O halde ekin yapısını bu yolla izah etmek doğru değildir. Olumsuz fiil gövdelerinin -r ile geniş zaman çekimine Azeri Türkçesi’nde rastlamaktayız. Ancak bu şeklin hep çekimli fiil

olup isim-fiil fonksiyonunda kullanıldığı da görülmemektedir. (Eraslan, 1980, 40). Gabain ise, “Geniş zaman özel bir olumsuzluk şekline sahiptir. Olumlu şeklin -r’ın yerine -z gelir; -maz/-mez < -ma/-me “fiilden isim yapma eki” ile -z “fiilden isim yapma ekidir, açıklamasını getirir (Gabain, 2000, 78). M. Ergin de bu görüşü savunur. -maz/-mez < -ma/-me “olumsuzluk eki ile -z “partisip veya isim yapma eki” ile kurulur, der (Ergin, 1993, 318).

3.1 -GAn Sıfat-fiili ve Birliktelikleri

Giriş bölümünde -GAn sıfat-fiili üzerine söylenenlere yer vermiştik. Burada ise, metnimizdeki incelememizden yola çıkarak -GAn sıfat-fiili için biz de şunları söyleyebiliriz:

Fiil kök ya da gövdesine eklenen -GAn, yan cümlelerin yüklemine ifade eder. *Baş* ile birliktelik kurarak ana cümlede sıfat cümlesini oluşturur. Bu *baş*ıyla kurduğu birliktelik, -GAn sıfat cümlesinin öznesi, nesnesi, tümlecisi, vs. işleviyle kullanılır. -GAn sıfat-fiili, isimler gibi, çokluk, iyelik, durum vs. eklerini ve edat alabilir. Ancak bu birlikteliklerinde, baş yazılmaz (yazılabilenler yer, zaman, sebep, vs. kavramları), Bu birliktelik ana cümlelerin öznesi, nesnesi, tümlecisi, vs. olarak kullanılabilir; bu birlikteliğiyle de cümlelerin zarf yan cümlesini kurar. Ayrıca ana cümlelerin zamanına bağlı olarak bir zaman ifadesi taşır ya da taşımayıp gerçekleşmişlik üzerine bilgi verir.

-GAn sıfat-fiili, isimlere getirilen *çokluk*, *iyelik*, *durum ekleri* ile -GAnlArdA, -GAnIdIn, -GAnçA, vs.; edatlar ile -GAn için, -GAn bile, vs. şekillerde genişletilebilmektedir. Böylece kurduğu bu birlikteliklerle farklı kullanım ve işlevler kazanabilmektedir.

3.1.1 -GAn Sıfat-fiilinin Bâbürnâme’de Kullanımı ve İşlevleri

-GAn ile kurulmuş yan cümlelerin yüklemi cümle yapısı (sentaktik) açısından sıfattır (İng. *attribute*, Alm. *Attribut*). Türk dillerinde normal olarak sıfat, ismin önüne konulur. Uluslararası terminolojiye göre, bu isim *baş* olarak adlandırılır. Bir sıfat cümlesi *başlı* ya da *başsız* olabilir. Bu açıdan bakıldığında -GAn ile kurulmuş bir yan cümle *sıfat cümlesidir*.

Bir başka açıdan baktığımızda, söz dizimi ilişkisini şöyle de açıklayabiliriz: Sıfat cümlesinin *baş*ında ifade edilen birlik, sıfat cümlesinin öznesi, nesnesi, tümlecisi, vs. olabilir. Eğer bu *baş*, sıfat cümlesinin öznesi olarak kullanılırsa, Türkiye Türkçesinde *-mİş / -An / -AcAk*, vs.; sıfat cümlesinin *baş*ında ifade edilen birlik, sıfat cümlesinin yüklemının gayrı-öznesi olarak kullanılırsa, Türkiye Türkçesinde *-dİk+ iyelik eki/ -AcAk + iyelik eki* sıfat cümlesinin yüklemi olarak kullanılır; sıfat-fiilin üzerine getirilen iyelik eki de sıfat cümlesinin öznesini anlatır. Ayrıca şunu da eklemeliyiz ki, sıfat cümlesinin *baş*ından ifade edilen birlik, sıfat cümlesinin yüklemının gayrı-öznesi olarak kullanılırsa, bu durumda sıfat cümlesinin öznesi sadece *kategori, tip* vs. ifade eder. Türkiye Türkçesinde aynı durum *-An* sıfat cümlesinin yüklemi için geçerli olmaktadır. Çağatayca’da, aynı zamanda Türk dillerinin birçoğunda yukarıda bahsi geçen kadarıyla bir karmaşa yoktur. Normal olarak bu “özne sorusu” bir rol oynamaz. Bütün sıfat-fiiller her tip sıfat cümlesi için kullanılabilir. Sıfat-fiillerin seçilmesi, sadece *zaman, tarz*, vs. kriterlerine göre yapılır.

Bâbürnâme’de *sıfat yan cümlesini* kuran *-GAn* sıfat-fiilini, zaman bildirme işlevi açısından değerlendirildiğinde şunları söyleyebiliriz: Ana cümleinin gösterdiği zamanda *-GAn* ile kurulmuş yan cümle yüklemının ifade ettiği hareket ve durum, ana cümleinin yüklemine bağlı olarak zaman anlamını kazanabilir. Metne bağlı olarak, ana cümleinin ifade ettiği zaman esastır. *-GAn* yüklemının gösterdiği hareket ve durum, geçmiş zaman bildirebilir. Bu durumda *-GAn* fiilinin ifade ettiği hareket ve durum gerçekleşmiştir. Ana cümleinin yüklemi geçmiş zaman ifade ederse, *-GAn* yan cümlesinin ifade ettiği zaman, ana cümle yükleminden belirtilen geçmişten daha önceki bir geçmiş zamana gönderme yapar. Ana cümle yüklemi ile ifade edilen zaman gelecekteki bir zaman noktasını gösterirse, *-GAn* yan cümlesinin yüklemi geçmişten-geleceğe kadar olan zaman dilimi içinde kendine yer bulur. Ana cümle yüklemi, şimdiki zamanı bildirirse, *-GAn* yan cümlesinin ifade ettiği zaman dilimi, geçmişten şimdiye kadar uzanır. Ayrıca belirtmek gerekir ki, aşağıda incelediğimiz örneklerden yola çıkarak *-GAn* ile kurulmuş yan cümle, normal olarak geçmiş zamanı, bazen de sadece *-GAn* sıfat-fiilinin ifade ettiği hareket ve durumun gerçekleşmiş olduğunu anlatır; zaman bilgisini vermez. Alternatif olarak, *-GAn* yüklemli yan cümleinin içinde *zaman* bildiren *şimdi, dün, geçen yıl* vs. gibi bir kavram bulunabilir. Bu durumda *-GAn* sıfat-fiili zamanını bu kavramdan alır.

3.1.2 -GAn Sıfat-fiilli ile Kurulan Birlikteliklerin Bâbürnâme'de Görünümleri

Bu başlık altında aşağıdaki incelememizde Bâbürnâme'de -GAn sıfat-fiilli *başlı* ve *başsız* özellikleriyle birlikte özne, nesne, tümleç ilişkileri açısından ve bu sıfat yan cümlelerinin çokluk, iyelik, durum ekleriyle ve edatlarla kurduğu birlikteliklerle genişlediği görünümeler ele alınıp incelenecektir. Zaman açısından bu birliktelikler, ana cümle yüklemine zamanına (geçmiş, şimdi, gelecek) göre değerlendirilecektir.

Aşağıda maddeler halinde verilen bu görünümeler şöyledir:

-GAn sıfat-fiilinin, yalın durumdaki görünümelerinde, başından ifade edilen birliğin yer, zaman, içerik, vs. ifade ederek yan ve ana cümlelerin öznesi, nesnesi, tümleci, vs. olmaları; iyelik ekiyle birlikte: -GAn + *I(m, vs.)*; ilgi durumu ekiyle birlikte: -GAn + *ning*; (iyelik) + belirtme durumu ekiyle birlikte: -GAn + *(I)n(I)*; (iyelik) + yönelme durumu ekiyle birlikte: -GAn + *(I) -GA*; (iyelik) + bulunma durumu ekiyle birlikte: -GAn + *(I) -dA*; -GAn *fursatta / fursatlar / furatlarda, çağda, mahallda*; (iyelik) + ayrılma durumu ekiyle birlikte: -GAn + *(I) -dIn*; -GAn + *(I) -dIn ğaraz / maqsud; song(ra) / keyin / burunraq*; eşitlik durumu ekiyle birlikte: -GAn + *lar + -çA*; edatlı birlikteliklerde: -GAn *bile*; -GAn *-dek*; -GAn *üçün*; -GAn + *cihatıdın*; -GAn *yosunluğ*; -GAn *sayı*.

3.1.2.1. -GAn + Durum Eksiz Birliktelikler

a) -GAn sıfat cümlesinin *başı* yan cümlelerin öznesini gösterir:

Aşağıdaki örneklerde -GAn sıfat cümlesinin başından ifade edilen birlik, sıfat cümlesinin *öznesi* olarak kullanılmıştır.

(64a) *Munça çuğulluq va buzuqçılıq qılğan va munça bizge ta'alluq mu'min u musalmānnı tutqan talağan bu camā'at ediler.* “Bu kadar fesat ve bozgunluk yapan ve bunca bize bağlı mümin ve müslümanı takip eden (takip etmiş olan) ve soyan (soymuş olan) bu topluluk idi.”

Yukarıdaki örnekte ana cümle yüklemine öznesi olan *bu camā'at*, aynı zamanda *qılğan, tutqan, talağan* sıfat yan cümlelerinin yüklemelerinin de öznesini ve başını oluşturur. Bu durumda ana cümlelerin öznesi ile -GAn sıfat yan cümlesinin öznesi

ortaktır. Ana cümle yüklemi ile -GAn sıfat yan cümlesinin yüklemine bildirdiği zamanlar açısından bakıldığında, sıfat yan cümlesinin yüklemine ifade edilen hareketin zaman bilgisinin verilmesi amacından çok “gerçekleşmiş” olduğu bilgisinin verildiğini söyleyebiliriz.

Aşağıdaki (53a) örneğinde *qalğan ve bæg u bægāt yéleng*; (43a) örneğindeki *bolğan* ve *yigitler*, (221b) örneğindeki *mulhid qılğan* ve *oşbu qalandar* arasındaki söz dizimi ilişkileri, yukarıda açıkladığımız (64a) örneği ile benzerlik göstermektedir. Zaman ilişkileri açısından da aynı durum geçerlidir:

(53a) *Mëning bile qalğan bæg u bægāt yéleng mëning tirilmekimdin ma'yūs bolup harkim öz fikride boldılar.* “Benim ile birlikte kalan bey ve yigitler benim iyileşmemden ümitsiz olup, herkes kendini düşünmeye başladı.”

(43a) *Buyurduk kim bolğan yigitler yarağanıp atlandılar.* “(Mevcut) olan yigitlerin silahlanıp atlara binmelerini emrettik.”

(221b) *Yūsufzāīnin bir camā‘atını va Dila-Zākning bir camā‘atını mulhid qılğan oşbu qalandar egendür.* “Yusufzainin bir kısmını ve Dilezākın bir kısmını dinden çıkaran bu derviş imiş.”

Aşağıdaki örneklerde -GAn sıfat cümlesinin başı yok. Sıfat cümlesinin yüklemi olan -GAn, çokluk eki ya da iyelik ekiyle kurulmuştur. Bu durumda başsız sıfat cümlesinin öznesinin aslında kişiyi ifade ettiği görülmektedir ve en fazla bu tip örnekler bulunmaktadır. Az da olsa, *gayrı-kışı* (insan dışında kalan) olan örneğe de rastlamaktayız.

Aşağıdaki örneklerde de başsız -GAn sıfat cümlesi çokluk ekini almış ve ana cümle yüklemine öznesi işleviyle görülmektedir:

(195b) *Mundaq maşaaqatlarnı körgenler bilür.* “böyle meşakkatleri, görenler bilir.”

Yukarıdaki örnekte ana cümle yüklemının öznesini oluşturan sıfat yan cümlesi *körgeñler başsızıdır*. Aslında burada *başın kişi* olduğu çok açıktır. Geniş / şimdiki zaman ile kurulmuş ana cümle yüklemının bildirdiği zaman dilimi açısından bakıldığında, sıfat yan cümlesinde bildirilen hareketin zamanı geçmişten başlayıp ana cümle yüklemi zamanı ile sınırlandırılmıştır. Söz dizimi açısından aşağıdaki (158b), (35a), (55a), (362b) örnekleri de bu örnekteki gibidir.

Aşağıdaki (158b) örneği söz dizimi özellikleri açısından az önce bahsettiğimiz açıklamadaki gibi olmakla birlikte, ana cümle yüklemının taşıdığı zamanın geleceği bildirmesi dolayısıyla, -GAn sıfat yan cümlesinin zamanı, ana cümle yüklemının bildirdiği zaman sınırı içerisinde yer alacaktır. Bir başka deyişle, -GAn sıfat yan cümlesinin yüklemının bildirdiği hareketin zamanı, geçmişten geleceğe uzanmaktadır.

(158b) *Yıraqdın yavuşdın eşitken körgeñler ne degeyler?* “Uzaktan ve yakından duyan (duymuş (olan))lar ve görenler (görmüş (olan))lar ne diyecekler?”

(35a) *Xandaqdın çıqmağanlar qorqaqlıqqa atıqıp bī-dillik bile afsāna boldılar.* “Siperden çıkmayanlar, korkaklıkla şöhret bularak, cesaretsizlikleri ile efsane oldular.”

(55a) *Mening bile qalğanlar ğurbat bile miħmatnı ixtiyār qılğanlar yaxşı yaman taxmīnan iki yüzdin köprek, üç yüzdin azraq bolğay edi.* “Benim ile kalanlar gurbet ile sıkıntıyı çekenler iyi-kötü tahminen iki yüzden fazla, üç yüzden daha az idi.”

b) -GAn sıfat cümlesinin başı yan cümleinin nesnesini gösterir:

Aşağıdaki örneklerde -GAn sıfat cümlesinin başından ifade edilen birlik, sıfat cümlesinin *gayrı-öznesi* olarak kullanılmıştır. Metnimizde bu açıklamaya ait en çok örneğin “başından ifade edilen birliğin *nesne* olarak kullanılmış olduğu”nu göstermektedir.

(180b) *Oquğan kitāblarning mufaşşalını elge körsetip mullālını isbāt qılır edi.*
“Okuduğu kitapların ayrıntılı bir listesini halka göstererek mollalığını ispat ederdi.”

Yukarıdaki örnekte *körsetip* yan cümlesinin nesnesi olan *kitāblarning mufaşşalını*, yine -GAn sıfat yan cümlesinin yüklemine nesnesini ve başını oluşturur. Bu durumda *körsetip* yan cümlesinin nesnesi ile -GAn sıfat yan cümlesinin nesnesi ortaktır.

Bâbürnâme’de özel isimler (kişi, yer, vs.) tanımlanırken *dëgen* “denilen” kullanılır. Aşağıdaki (341b) ve (113b) örneklerine bakınız:

(341b) *Tanglası namāz-i pēşīn G^wālīyārning körmegen yerlerining sayrı dā’iyasi bile atlanıp Mān Singning qorğandın taşqarıqı Bādalgar atlıg ‘imāratını körüp Hātī Pol darvāzasıdın kirip Urwā dëgen yerge barduk.* “Ertesi gün öğleyin Galiyar’ın körülmemiş yerlerini gezmek niyeti ile atlanıp Man Sing’in kurganının dışındaki Badalgar adlı binasını görüp Hati Pul kapısından girip Urwa denilen yere gittik.”

(113b) *Axsīning bir şar’ısında Gumbad-i Caman dëgen yer bar.* “Ahsi’nin bir şeri dışında Gümbet-i Çemen denilen yer var.”

Bazen sıfat cümlesinin öznesi, zamir ile (*mën* (204a), *sen*, vs.) ya da özel isimlerle (*Tëmür Bëg* (37a), vs.) ifade edilebilir. Aşağıda bunun örneklerini görüyoruz. Böyle bir sıfat cümlesinin öznesi, Çağatayca’da yalın olarak; Türkiye Türkçesi’nde ise ilgi durumu ekiyle birlikte kullanılmaktadır.

(204a) *Hëç qaysısı mën öltürgen qulança sëmiz ëmes edi.* “Hiç birisi benim öldürdüğüm yabani at kadar semiz değildi.”

(37a) *Tēmūr Bēg salğan ‘ālī ‘imāratlardan biri Kōk Saray dur. “Timur Bey’in yaptırdığı görkemli yapılardan biri Göksaray’dır.”*

Yukarıdaki örnekte ana cümleinin öznesi olan ‘ālī ‘imāratlardan biri sıfat cümlesinin başı gayrı-kişisi olup aynı zamanda yan cümle yüklemine nesnesi durumundadır. Sıfat yan cümlesinin öznesi *Tēmūr Bēg* özel bir isimdir ve ilgi eksiz olarak kullanılmaktadır.

Aşağıda -GAn sıfat cümlesinin nesnesi olan başı bēg’dir. Sıfat cümlesinin öznesi ilgi durumu eki almıştır; ancak sıfat cümlesinin yüklemine ait değildir.

(71b) *Aḥmad Bēg, kim xanning oğlu Sulṭān-Muḥammad Sulṭānning bēg atekesi va xanning uluḡ ri ‘āyat qılğan bēgi edi. “Han’ın oğlu Sultan Muhammed Sultan’ın bey-atekesi ve Han’ın çok güvendiği beyi Ahmed Bey idi.”*

(52a) *Muḡullar içide ri ‘āyat qılğan i ‘timādliḡ kişimiz Tolun Xwāca üçün Samarqanddın Muḡul ulusı qaça kirişkende Tolun Xwācanı yiberilip edi. “Moğollar içinde inandığımız güvenilir adamımız Tolun Hoca (olduğu) için Semerkand’dan Moğol ulusu kaçmaya başladığı zaman Tolun Hoca gönderilmişti.”*

Yukarıdaki örnekte ana cümleinin sebebinin sıfatını oluşturan yan cümleinin başı ve nesnesi olan *Tolun Xwāca*’dır.

c) -GAn sıfat cümlesinin başı yan cümleinin yer tümlecini gösterir:

Aşağıdaki örneklerde -GAn sıfat cümlesinin başından ifade edilen birlik, sıfat cümlesinin gayrı-öznesi olarak kullanılmıştır. Aşağıdaki örneklerde -GAn sıfat cümlesinin başından ifade edilen birliğin yer gösteren tümleç olarak kullanılmış olduklarını görüyoruz. Metnimizden bu açıklamaya ait örnekleri aşağıda göstermekteyiz:

Aşağıdaki iki örneğimizde de -GAn sıfat cümlesinin *başından* ifade edilen birlik, -GAn sıfat cümlesinin yer tümlecidir. Sıfat cümlesinin öznesi ise, ilgi durumu eksiz kullanılmaktadır. Daha önce ifade ettiğimiz gibi, sıfat cümlesinin *başından* ifade edilen birlik, sıfat cümlesinin yüklemine gayrı-öznesi olarak kullanılırsa, bu durumda sıfat cümlesinin öznesi sadece *kategori, tip, nitelik*, vs. ifade eder. Zaman bilgisi vermek amaçlanmamıştır.

(198b) *Mīrzā Xan olturğan bağqa kirdük.* “Mirza Han’ın oturduğu bahçeye girdik.”

(18b) *Mīrzā olturğan yérni baqqaylar.* “Mirza’nın oturduğu yere bakmışlar.

Aşağıdaki (160b) ve (98b) örneklerinde -GAn sıfat cümlesinin *başından* ifade edilen birlik, sıfat cümlesinin yer tümlecini ifade etmektedir. Ancak yukarıdaki (198b) ve (18b) örneklerinden farklı olarak, sıfat cümlesinin öznesinin ilgi durumu eki almış olduğunu görmekteyiz. Fakat bu ilgi durumu eki, sıfat cümlesinin yüklemine bağlı değildir.

(160b) *Andın érte köçüp hazāralarning qışlağan yurtları üstige mutavaccih bolduk.* “Ertesi gün erken çıkıp Hazarelerin kışladıkları yurdun üzerine ilerledik.”

(98b) *Barıp Noyanning yıqılğan yerlerni ihtiyāt qılıp Noyannı Biskèntte tofraqqa tapşurup keldiler.* “Gidip Noyan’ın düştüğü yerleri arayarak Noyan’ı Bisken’te gömüp döndüler.”

Sıfat cümlesinin *başının* yer tümlecini ifade ettiği örneklerden yukarıda bulunan (18b)’deki ana cümlelerin nesnesi iken, (160b) ve (260b)’deki yer tümlecisi olan *başlar* ana cümlelerin de yer tümlecini oluşturmaktadır. Zaman açısından bakıldığında da, daha önce söylediğimiz gibi, (18b)’deki -GAn sıfat cümlesinin zamanı, geçmişten başlayıp ana cümle yüklemine kadar ulaşır. Zaman noktasında, (160b) ve (98b)’de yan ve ana cümlelerin her ikisi de geçmiş ifade ettiğinden -GAn yan

cümlesinin zamanı, ana cümlede bildirilen zamandan daha önceki bir zamana atıf yapar.

-GAn sıfat cümlesinin başından ifade edilen birliğin, yer tümleci olduğu -GAn'lı birliktelik, ana cümlede de yer tümlecini göstermektedir. Aşağıdaki örnek (260b)'de ana cümlede yüklemi geniş bir zaman ifade eder ve genel bir ifade taşır, -GAn yan cümlesinde ise, zaman bilgisi verilmemekte, genel bir bilgi verilmekte ve *başın* niteliği, özelliği belirtilmek istenmektedir.

(260b) *Kənt bolmağan yèrlerde fāūs va maymūn bisyār dur.* “Köy olmayan yerlerde tavus ve maymun çoktur.”

d) -GAn sıfat cümlesinin başı yan cümlede zaman tümlecini gösterir:

-GAn sıfat cümlesinin başından ifade edilen birliğin, zaman tümleci olduğu -GAn'lı birliktelik, ana cümlede de zaman tümlecini göstermektedir. -GAn sıfat cümlesinin başından ifade edilen birliğin zaman gösteren *yıl*, *axşam*, *zamān*, vs. kelimeleri ile kullanılmakta olduğunu görmekteyiz.

Aşağıdaki örnekte sıfat yan cümlesinin öznesi yalnızdır.

(18a) *Vilādatı səkiz yüz əllig beşde Sultān Abu-Sa'īd Mīrzā taxt alğan yıl ədi.* “Doğumu, sekiz yüz elli beşte Sultān Ebu-Sa'īd Mīrzā'nın tahta çıktığı yıl idi.”

(139a) *Hindūstānnı fath qılğan yıl bu bandnı yasamaq üçün Xwāca Kalāndın yarmaq yiberildi.* “Hindistan'ı fethettiğim yıl bu bendi tamir etmek için Hoca Kelan ile para gönderildi.”

(124b) *Xusrawşāhnı körüp yanğan axşamı Mīrzā Xan mēning qaşımğa kēlip aqalarının qanı da'vā qıldı.* “Hüsrev Şah ile görüşüp döndüğüm gece, Mirza Han benim huzuruma gelip büyük kardeşlerinin kanını istedi.”

(143a) *Salğan zamān oq suğa kirip mast bolğan balıqnı tuta kırışürler.* “Attıkları zaman hemen suya girip sersemleyen balıkları tutmaya başlarlar.”

e) -GAn sıfat cümlesinin başı yan cümleinin içeriğini gösterir:

-GAn sıfat cümlesinin başından ifade edilen birliğin *xabar*, *xayal*, vs. olduğu örnekler, başın içeriğini anlatmaktadır. Buna “Açıklayıcı -GAn” da diyebiliriz. Metnimizde -GAn sıfat-fiilinin *xabar* ile kurduğu birliktelik sayısı sekizdir; *xayal* ile kurduğu birliktelik sayısı ikidir. Aynı kullanım -(X)r /-mAs *xabar*, *xayal*, vs. için de geçerlidir. Bk. -(X) /-mAs *xabar*, *xayal*, vs.

(227a) *Hindālning tuğqan xabarı ham keltürdiler.* “Hindal’ın doğduğu haberini getirdiler.”

Yukarıdaki örnekte *tuğqan* sıfat yan cümlesinin başı *xabar* öznedir. Ancak bu özne, bir kişiyi bildirmemektedir; sıfat yan cümlesinin yüklemine anlattığı olayın içeriğini bize bildirmektedir. *tuğqan xabarı* birlikteliği ise, ana cümleinin nesnesidir.

3.1.2.2 -GAn + İyelik ve Durum Ekli Birliktelikler

3.1.2.2.1 -GAn + İyelik Ekli Birliktelikler

(288a) *Yangı çıqıp hanūz tana paydā qılmağanı erkek qamışning butasığa oxşar.* “Yeni açılıp henüz tane meydana getirmeyeni, erkek kamışın başağına benzer.”

(73b) *Āxir yağı bolğanı oşbu edi.* “Son düşman olması bu (sebepten) idi.”

(108b) *Bularğa nökerlik qılğanım Tambalğa pādişāhlıq qılğandın artuqraq dur.* “Bunlarla arkadaşlık etmem Tembel’e padişahlık etmekten daha iyidir.”

(311a) ‘Abdul-‘Azîning basturğanı xud barsarî boldı. “Abdülaziz’in mağlup edilmesi değersiz oldu.”

Yukarıdaki örneklerde -GAn’lı yan cümleler (qılmağanı, bolğanı, qılğanım ve basturğanı) özne rolünde bulunur. Bu sebepten bu tip yan cümleler *özne cümlesi* olarak adlandırılmaktadır.

Sıfat-fiilde bulunan iyelik ekleri, yan cümlelerin öznesini göstermektedir. Yukarıdaki bulunan birinci örnek (108b örneğinde *nökerlik* başsız sıfat yan cümlesinin nesnesini oluşturmaktadır. *qılğan* yan cümle yüklemine özne ise, üzerine gelen *-ım* iyelik ekinden anlaşılmaktadır; aynı zamanda bir *karşılaştırma* vardır. Özneye karşılaştırılan birlik de bir yan cümleden ifade edilir: *qılğandın artuqraq*.

Üçüncü örnek (311a)’da ise, yan cümlelerin öznesi *-ning* ilgi durumu ekini taşımaktadır: ‘Abdul-‘Azîning.

3.1.2.2.2 -GAn + (İyelik) + İlgi Durumu Ekli Birliktelikler

Aşağıda -GAn sıfat-fiili, *-ning* ilgi durumu eki aracılığıyla başı ile birlikte belirtili isim tamlaması kurmaktadır. Günümüz Türkçesine çevirirken -GAn’ı her ne kadar *-ma/me* ile çevirsek de, metin bağlamında aslında *-dık/-dik* geçmiş zaman vurgulu bir anlam taşıdığını belirtmeliyiz. Başın bildirdiği *kayfiyyat* kavramı ana cümlelerin zamanı ile sınırlı olarak ve sıfat cümlesinin yüklemdeki hareket ile sınırlandırılmıştır.

(240a) *Sişamba küni ayning beşide Darvêş Muḥammad Faḍlîbile Xusrawning nökerin tilep Ḥusayn alılğanda qısqalıq qılğanlarning kayfiyyatın sorup töre-möçeleridin urattuk*. “Salı günü, ayın beşinde, Derviş Muhammed Fazlî ile Hürev’in hizmetkarını çağırıp Hüseyin esir alındığında alçaklık yapmalarının sebebini sorup rütbelerini düşürüp ve imtiyazlarını ellerinden aldık.”

3.1.2.2.3. -GAn + (İyelik) + Belirtme Durumu Ekli Birliktelikler

Aşağıdaki örneklerde -GAn’lı yan cümleler *nesne* rolünde bulunur. Bu sebepten bu tip yan cümleleri *nesne cümlesi* olarak adlandırırız. Burada da yan cümlelerin öznesi, ilgi ekini taşıyabilir. Yan cümlelerin öznesi bir sözcükten ifade edilirse bu sözcük, ilgi ekini taşır; yan cümlelerin öznesi sıfat-fiildeki iyelik ekinden de ifade edilebilir.

Söz dizimi ilişkisi açısından baktığımızda, bunların hepsi belirtme durumu ekli olduğu için, başsız sıfat yan cümlelerini oluşturmaktadır. Belirtme durumuyla bildirilen nesnelerin içerikleri sıfat yan cümlelerinin içinde yer almaktadır. Türkiye Türkçesinde -Anı ya da -dİGI şekliyle bulunmaktadır. Zaman ilişkileri bakımından da yukarıda açıkladığımız şekilde, sıfat yan cümlelerinde yer alan hareket kavramlarının zamanları bağlı oldukları ana ya da bir başka yan cümlelerin zamanı ile sınırlıdır ve -GAn yan cümle yüklemine geçmiş zamana vurgu yapılabilir ya da genel, kategori, vs. belirtebilir.

Bir başka söylememiz gereken konu, Bâbü rnâme’de -GAn sıfat-fiiline gelen belirtme durum ekinin aşağıdaki incelediğimiz örneklerde de görüleceği gibi, iki tipte ve üç şekilde kullanımıyla karşımıza çıktığıdır. Biz burada da görünümleri esas aldığımızdan üç başlık altında inceledik:

1. (306a) *Könglümning barham urğan-ı-n andın xayāl qıldım.* Eski Türkçe’deki gibi;
2. (61b) *Maḥallāttın ilgeri kəlgen-ni qoymadılar.*
3. (376b) *‘Abdullāh bile Baqi Laknorning alılğan-ı-nı bitip ediler.*

Aşağıdaki örnek birinci tipteki kullanımlara ait örnektir. Metnimizde -GAn sıfat-fiilinin Eski Türkçe’deki gibi -n belirtme durumu ekli biçimine metnimizden sadece bir örnek verebilmekteyiz:

(306a) *Könglümning barham urğanın andın xayāl qıldım.* “İçimin bulanmasını (hasta hissetmemi) ondan diye düşündüm.”

Aşağıdaki örnekler ikinci tipteki kullanımlara ait örneklerdir. -GAn sıfat-fiilinin üzerine -nI belirtme durumu ekiyle kullanılması Bâbür’ün sıklıkla tercih ettiği biçim olduğunu tespit ettik:

(119b) *Bu bağlağanlarını ham alıp baraling!* “Bu (bize) bağlananları da alarak gidelim.”

(61b) *Maḥallāttın ilgeri kēlgenni qoymadılar.* “Mahallelerden (bölgenin dış sınırından) önce gelenleri bırakmadılar.”

(69b) *Mundaq maḥallda ğayb kōmeki Sultān-Aḥmad Qaravul camā‘atı bile kēlip qatılğannı şükün tutup şabāḥı oq ganīm üstige yasap yürüdük.* “Böyle bir zamanda, beklenilmeyen bir yardımı Sultan Ahmet Karavul’un cemaati ile gelip katılmalarını uğur sayarak, ertesi sabah derhal düzenlenip düşmanın üzerine yürüdük.”

(180a) *Ba‘zı zırāfat bile ‘Alī-Şēr Bēgge isnād qılurlar ēdi, neçük kim ‘Alī-Şēr Bēg qulaq ağırığıda yağlıĝ bağlağan üçün xatunlar kök yağlıĝnı qıyıq bağlağannı “nāz-i ‘alīşērī” at qoydılar.* “Bazıları zerafetle Ali Şir Bey’e isnad ederlerdi. Nitekim, Ali Şir Bey, kulağı ağrıdığında başörtüsü bağladığı için kadınlar, başörtüsünü eğri bağlamaya “naz-ı Ali Şirī” adını verdiler.”

(58b) *Bu af‘ālını eşitip la‘nat qılmağannı ham sazāvār-i la‘nat bilsün.* “Bu hareketleri duyup lanet etmeyenlere de lanet müstahak olsun.”

(51b) *Bu fitnalarını angēz qılğuçı mundın qaçıp bargānlarnı yamanlıqqa tēz qılğuçı xud Uzun Hasan haramnamak ēgendür.* “Bu kargaşaya sebep olan (ve) buradan kaçıp gidenleri kötülüğe sevkeden nankör Uzun Hasan imiş.”

Aşağıdaki örnekler ikinci tipin iyelikli kullanımlarına ait örneklerdir. Metnimizde en çok örneğin de bu biçimiyle kullanıldığını tespit ettik. Aynı şekildeki kullanım sayıca $-(X)r$ için geçerli değildir. Bk. $-(X)r + I + nI$.

(95b) *Aning atıning qalğannı baqar xayāl qılıp qay[ta]rıldım.* “Onun atının (geride) kaldığını görmeyi tahmin edip geriye döndüm.”

(376b) ‘*Abdullāh bile Bāqi Laknorning ahılğanını bitip édiler.* “Abdullah ile Baki, Leknur’un alındığını yazmışlardı.”

(123a) *Xusrawşāh Muğul ulusining bizge qoşulğanını eşitip xayli bēpāy bolup çārasını tapa almay küyewi Ya ‘qūb-i Ayyūbnı elçilikke yiberip qulluq va dawlatxwāhlıq izhār qılıp istid‘ā qılıptur kim “Agar ‘ahd qılsalar, qulluqqa kēlgümdür.”* “Hüsrev Şah, Moğol ulusunun bize katıldığını duyunca, oldukça sinirlenip çare bulamayıp, damadı Yakup Eyyub’ü elçi olarak gönderip eğer kulluk ve sadakat göstererek sözleşme yapılırsa, hizmetimize gireceğini bildirmiş.”

Yukarıda (95b) ve (123a)’daki gibi, başsız -GAn sıfat cümlesinin yüklemine bir kısmının öznesi, sıfat-fiilin taşıdığı iyelik ekinden anlaşılır. -GAn sıfat cümlesinin öznesi çoklukla bu yükleme ilgi ekli veya aşağıdaki (255b) örneğinde olduğu gibi ilgi eksiz bağlanır.

Aşağıdaki örneklerde olduğu gibi, bu bağlanma, bağlamda daha önce zikredilmiş unsura, sıfat cümlesi içindeki bir zamir, vb. atıfla yahut (255b) ve (135a) örneklerinde olduğu gibi atıfsız da karşımıza çıkabilmektedir.

(255b) *Oşbu yurtta bir sawdāgar kēlip ‘Ālam Xan Sulţān Ibrāhīm Xanğa basturğanını ‘arđ qıldı.* “Bu yurtta iken bir tüccar gelip, Alem Han’ın Sultan İbrahim Han tarafından mağlup edildiğini arz etti.”

(135a) *Mēn xud uçqanını kōrmedim.* “Ben kendim uçanını görmedim.”

(228b) *Oşbu furşatlarda kim Bhērada édük, bahānası bile ġāfillıqta Hātī Tatarning üstige yürüp öltürüp vilāyatını va haramlarını bolğanını elig[l]edi.* “Bihre’de bulunduğumuz zamanlarda, Hati Tatar’ın üzerine bahaneyle yürüyüp beklenmedik

şekilde (onu) öldürüp vilayetini ve karılarını, olanını (nesi varsa her şeyini) ele geçirdi.”

3.1.2.2.4. -GAn + (İyelik) + -GA Yönelme Durumu Ekli Birliktelikler

-GAn(I)GA; GAn (+iyelik eki) + yönelme durumu eki birlikteliği, yani -GAn(I)GA biçimi sebep, karşılaştırma, vs. anlatmaktadır. Yer aldığı sıfat yan cümleleri ana veya bir başka yan cümlenin tümlecini oluşturur. -GAn yan cümlesinin öznesi üzerine biz bir şey söyleyemiyoruz.

(233a) *Bigrām va uluḡ bar yığaçını sayr qılıp Gūrḥ Katrīni körmegenge ta’assuf yēr ēdi<m>*. “Bigram ve büyük bir ağacı seyredip Gurh Katri’yi göremediğim için üzülmüştüm.”

Yukarıdaki (233a)’da *kör-* fiiline maruz kalan nesne *Gūrḥ Katrī* olmakla birlikte -GAnGA birlikteliği bu nesneye yönelik hareketin gerçekleşip gerçekleşmemesiyle olumlu veya olumsuz sonuç olarak ortaya çıkan durumun bir başka olay için sebep teşkil edecek şekilde kullanılmasını sağlamaktadır.

Ancak aşağıdaki örneklerde -GAnGA işlevi daha farklıdır. (284a) örneğinde bir *kıyaslama*, *görelilik* söz konusudur. Bu örnekte ana cümlenin öznesi olan ve cümlede “tadı” kelimesindeki iyelik vasıtasıyla anlaşılan varlığın, sıfat yan cümlesindeki özneye (*bihining ganda bolğanı*) karşılaştırıldığı anlaşılır. Bir diğer ifadeyle *bol-ğan-ı-ğa* yapısı ana cümlenin öznesi ile sıfat yan cümlesinin öznesinin karşılaştırılmasına imkân verir.

(284a) *Mazası bihining ganda bolğanığa xaylı oxşar*. “Tadı, ayvanın tüylü olanına oldukça benzer.”

Ayrıca (284a) örneğinde yan cümledeki iyelik onu ilgi durumu ekli öznesine bağlar. Böylece sıfat yan cümlesinin öznesi belirlenmiş olur.

Aşağıda (110a) örneğinde sıfat yan cümlesinin öznesi zamir (*bu*) vasıtasıyla belirginleştirilmiştir. Ne var ki bu örnekte -GA eklendiği sıfat fiil unsuruna yalnızca yönelme işleviyle katılmakta ve böylece sıfat yan cümlesinin zikredilmeyen başı olan *kişi* 'ler *abdān yigitler* vasıtasıyla ifade edilmektedir.

(110a) Bu mazkūr bolğanlarğa iki yüzçe *abdān yigitlerni* qoşup ğāfillıqta bir kēçe Pap Qorğanıning üstige yiberür. “Bu zikredilenlere iki yüz kadar iyi yiğit katarak bir gece beklenmedik şekilde Pap kurganının üzerine gönderir.”

3.1.2.2.5. -GAn + (İyelik) + -dA Bulunma Durumu Ekli Birliktelikler

-GAn'lı yan cümleler, sadece bir sıfat cümlesini yapmak için değil, başka işlevlerde de bulunur. Daha önce de bahsettiğimiz gibi, -GAn sıfat cümlesinin ifade ettiği bilgi, bir birliğin (örneğin, sıfat cümlesinin başından ifade edilen birliğin) sıfatıdır. Bundan farklı olarak, başka -GAn'lı yan cümlelerin yardımıyla fiilde ifade edilen hareket ve durum başka cümle parçalarının rolünü alabilir. Yani, kişi değil; hareket ve durum üzerine haber ve bilgi verilir. Peki, bu hareket ve durumu ifade eden -GAn yan cümleleri ana cümlede hangi rolü oynar?

Birinci tip ana cümlelerin yüklemine ifade edilen hareket ve durumunda bir rol oynayan birliğin yerini alabilir. Bir başka ifadeyle, özne, nesne ve bazen yönelme ya da ayrılma durum ekleriyle kurulan cümle parçalarını oluşturur (Bakınız yukarıdaki açıklamalar).

İkinci tip ise, -GAn yan cümlesi, ana cümlelerin yükleminden ifade edilen hareket ve durumunun hangi yan durumlarında (zaman, tarz, vs.) yer aldığını anlatır. Bir diğer ifadeyle, *zaman, sebep, tarz, vs. tümleçlerini* oluşturur.

3.1.2.2.5.1 -GAn(I)dA

-GAn(I)dA; -GAn (+iyelik eki) + bulunma durumu (-dA) eki -GAn(I)dA birlikteliği, ana cümlelerin yükleminden ifade edilen hareket ve durumun *zamanını*, *sebebini*, *tarzını*, vs. belirtir. Bu durumda ana cümle yüklemine zaman tümleci görevini kazanır. Ana cümlede ifade edilen olay, yan cümlede söylenen hareket ve durum

gerçekleştirildiği zaman yer alır. Diğer taraftan ana cümlelerin yüklemine ifade edilen hareket ve durumunda bir rol oynayan birliğin yerini alabilir ve özne, nesne ve bazen yönelme ya da ayrılma durum ekleriyle kurulan cümle parçalarını oluşturur. Yan cümlelerin yüklemi -GAn'da iyelik eki varsa, yan cümlelerin öznesi ifade edilir. Yan cümlede özne ifade eden bir sözcük (özel isim, zamir, vs.) var ise, *ilgi durumu* ekini alır:

(19a) *Āxirlar tambal bolğanlarıda qırğavul va bödeneni piyāzī bile atıp kam yazar ērdi.* “Sonraları şişmanlayınca, sülün ve bildircını, piyazī atıp ve pek azını kaçırdı.”

(212b) *Sultān Aḥmad Mīrzāning qızı Ma‘şūma Sultān Bēgimni, kim Xurāsāndın tilep kēltürüp ēdim, oşbu kēlgenimde ‘aqd qıldım.* “Horosan’dan davet edip getirttiğim Sultan Ahmet Mirza’nın kızı Masume Sultan Begim ile bu geldiğimde nikah kıydım.”

Aşağıdaki örneklerden (8b), (30a), (15b), (134b), (82a), (234b), (130b), (240a), (264b), (273a) örneklerinin tamamında ana cümle ya da yan cümlelerin yüklemine bildirilen olayların zamanları, yan cümlede söylenen -GAndA birlikteliğinin anlattığı hareket ve durumun gerçekleştiği zaman içerisinde yer almaktadır:

(8b) *Mēn Samarqandnı ikinçi nawbat alğanda bāvucūd kim Sar-i Pulda şikast bolup ēdi, kēlip beş ay qal‘adārlıq qıldım.* “Ben Semerkant’ı ikinci defa aldığım zaman Ser-i Pul’da mağlup olmama rağmen, gidip beş ay kaleyi müdafaa ettim.”

(15b) *‘Umar-Şayx Mīrzāğa bu vāqi‘a dast bērgende mēn Andicānda Çahārbāğda ēdim.* “Ömer Şeyh Mirza’ya bu olay el verdiğinde (kaza olduğunda) ben Endican’da Çahar-Bağ’da idim.”

(30a) *Baysunğur Mīrzā pādişāh bolğanda on sēkiz yaşar ērdi.* “Baysungur Mirza padişah olduğunda on sekiz yaşında idi.”

(234b) *Yana songra Şërim Tağayı va Mazîd va alar yağıqqanda Ğaznîdın iki-üç yüz kişi bile ulğap kēledürgenide bu Muğullar üç-tört yüz ābādān yigitlerni Dost Bēgning allığa yiberdiler.* “Sonra, Şirim Tagayı ve Mezid ve onlar düşman oldukları zaman Gazne’den iki-üç yüz adam ile ayrılıp gelmekteyken, bu Moğollar üç-dört yüz iyi yiğidi Dost Bey’e karşısına gönderdiler.”

(240a) *Sişamba küni aynıng bēşide Darvēş Muḥammad Faḍlîbile Xusrawning nökerin tilep Ḥusayn alılğanda qisqalıq qılğanlarning kayfiyyatın sorup töre-möçeleridin urattuk.* “Salı günü, ayın beşinde, Derviş Muhammed Fadli ile Hürev’in hizmetkarını isteyip Hüseyin tutulduğu zaman, alçaklıklarının sebebini sorup rütbe ve imtiyazlarını ellerinden aldık.”

Aşağıdaki örneklerde (134b)’de deyimleşmiş bir ifade gibi karşımıza çıkarken, diğer ana cümlelerin geniş zamanlı olduğu, (82a), (130b), (264b), (273a) örneklerinde -GAndA’ya göre; genel, alışılmış, olağan, vs. olayı bildirmektedir. (82a)’da -GAndA ile bildirilen zaman sınırlaması bir sebep ilişkisi üzerine oturur.

(264b) *Mundaq iş tüşkenlerde yarmaq bērip mî’ād bile nöker tutarlar.* “Böyle şeyler olduğu zaman, ak-akçe verip (belli bir) süre ile asker tutarlar.”

(82a) *Bizge yētkende saxāvat bile maşhūr bolğan el xasīs bolur* “Bize geline cömertliği ile meşhur olan kimseler cimri olur.”

(134b) *Anası ölgende yığlamas ‘azā tutmas qara çırmamas.* “Annesi öldüğü zaman ağlamaz matem tutmaz, karalar giymez.”

(273a) *Barça bir yērde qatılğanda ham Sind dērler.* “Hepsi bir yerde birleştiğinde, buna Sind derler.”

(130b) Yazlar sular kirgende ham bu yollarning qışqı hukmı bar nê üçün kim takāb* yolları su uluğ bolğandın ötüp bolmas. “Yazın sular taştığında da bu yolların durumu kışın olduğu kadardır (kötüdür); çünkü su kenarındaki yolları, su yükseldiğinde geçilemez.”

3.1.2.5.2 -GAn + furşatta, furşatlar, furşatlarda

Aşağıdaki cümlelerde -GAn sıfat-fiili, *başı fursatta/ fursatlar/fursatlarda* zaman ifade eden sonçekim edatı ile birliktelik kurmaktadır. Bu birlikteliklerle oluşturulmuş yan cümleler, ana cümlelerin zaman tümlecini göstermektedir. Metnimizde dört yerde geçmektedir. (bk. -(X)r fursatta : iki)

-GAn (+iyelik eki) + *bulunma durumu eki* (-GAndA, -GAnIdA) birlikteliği gibi anlam kazanırlar. Bu sebepten bu yapıları burada değerlendirmeyi uygun gördük.

-GAn yan cümlesinde özne ifade eden sözcük varsa yalın durumda bulunmaktadır.

(21a) Mīr ‘Alī-Şīr Navā‘ī Harīdīn Samarqandğa kəlgen furşatlar Aḥmad Ḥāccī Bēg bile bolur edi. “Mir Ali Şir Nevaī Herat’tan Semerkant’a gittiği zamanlarda Ahmet Haccı Bey ile beraber bulunurdu.”

Aşağıdaki (14b), (59a) örneklerinde olduğu gibi, -GAn yan cümlelerinde özneler ya bağlamdan anlaşılır. Bu, ana cümle yüklemine bulunan şahıs ekinde görülür veya da (213b)’de olduğu gibi bir zamirle (*biz*) ifade edilir.

(14b) Zamīn Dāwarnı alğan furşatlarda Tēngri raḥmatığa bardı. “Zemin Daver’ı aldığımız zamanlarda, (O) Tanrı rahmetine kavuştu.”

(59a) Zāmīnğa yētken furşatta ısıttım. “Zemin’e vardığım zaman, sıtmalandım.”

(213b) Biz Kābuldın köçken furşatta keldi. “Biz Kabil’den ayrıldığımız zaman, (bize) geldi.”

3.1.2.2.5.3. -GAn çağda

Aşağıdaki cümlelerde -GAn sıfat-fiili, *başı çağda* zaman ifade eden sonçekim edatı ile birliktelik kurmaktadır. Bu birlikteliklerle oluşturulmuş yan cümleler, ana cümlelerin zaman tümlecini göstermektedir. Metnimizde üç yerde geçmektedir. (Bk. -(X)r çağda : dokuz)

(65b) *Andicānnı alğan çağda vilāyatığa barıp (66a) édi.* “Endican alındığı zaman vilayetine girmişti.”

(300b) *Barıdın qoyıqı ayvāndın su tartılğan çağda su bir zīna qoyı tüşer.* “Su çekildiği zaman hepsinden aşağıdaki eyvandan, su bir basamak aşağıdadır.”

3.1.2.2.5.4. -GAn maḥallda

Aşağıdaki cümlelerde -GAn sıfat-fiili, *başı mahall(da)* zaman ifade eden sonçekim edatı ile birliktelik kurmaktadır. Bu birlikteliklerle oluşturulmuş yan cümleler, ana cümlelerin zaman tümlecini göstermektedir. Metnimizde 14 yerde geçmektedir. (bk. -(X)r : 35)

-GAn *fursatta* birlikteliği için söylenenler -GAn *maḥallda* birlikteliği için de geçerlidir. Anlamsal açıdan kullanımları benzerlik gösterir.

-GAn yan cümlesinde özne ifade eden sözcük varsa, yalın durumdadır.

(5a) *Samarqandnı alğan maḥallda Axsī Buxārādın qavun kēltürüp bir maclisde kēstürdüm.* “Semerkant’ı aldığım zaman, Ahsi ve Buhara’dan kavun getirip bir mecliste kestirdim.”

(15b) *İške tēgilgen maḥallda qaltağaylıqı bar édi.* “İşe başlayıncaya kadar, hevesi var idi.”

(39a) Bular yavuq yétken maħallda Baysunğur Mîrzâ bizning xabarımıznu tapıp buzulğan yosunluğ yanar. “Bunlar yaklaştkları zaman, Baysungur Mirza, bizim haberimizi alınca bozguna uğramış gibi geri çekildi.”

(107b) Bu puştağa çıqqan maħallda Mazîd Tağayı kèlip qatıldı. “Bu tepeye çıktığımız zaman, Mezid Tagayı gelip (bize) katıldı.”

(132b) Nāranclar sarğangān maħallda bisyār yaxşı körünür, xaylî yaxşı vāqi‘ boluptur. “Portakallar sarardığı zaman çok güzel görünür, gerçekten çok güzeldir.”

(164b) Avval taxt alğan maħallda altı-yeti yıl tāyib édi. “İlk tahta çıktığı zaman, altı-yedi yıl tövbeli idi.”

3.1.2.2.6 -GAn + (İyelik) + dIn Ayrılma Durumu Ekli Birliktelikler

3.1.2.2.6.1. -GAn(I)dIn

-GAn(I)dIn; -GAn (+iyelik eki) + ayrılma durumu eki (-dIn); -GAn(I)dIn birlikteliği, ana cümleinin yükleminden ifade edilen hareket ve durumun *sebebini*, *içeriğini* belirtir veya *karşılaştırma yapılmasına imkân tanır*. İyelik eki varsa, yan cümleinin öznesi ifade edilir. Yan cümlede özne ifade eden bir sözcük var ise, *ilgi durumu ekini* alır:

(75b) Va naş‘a u iđtırāb sababıdın <kèlgenidin> şukr qıla almas édim-nè imkân olkim kétkenidin şikāyat qıla alğay mén? “Neşe ve heyecanımdan, geldiği için teşekkür edemezdim; nerde kaldı ki, uzaklaştığı için şikayet edeceğim.”

(301a) Mu‘min Atekening barganıdın xabardār bolup bu yağılar turuş bèrmey qaçıp kèterler. “Mümin Ateke’nin geldiğinden haberdar olup bu düşmanlar karşılık vermeden kaçıp giderler.”

Yukarıdaki örnekte yan cümleinin yüklemi olan barganıdın haberdar olmanın sebebini değil, içeriğini oluşturan olayı anlatmaktadır.

Aşağıdaki örnekte yan cümlelerin öznesini ifade eden *mən* yalın durumdadır. Fakat sıfat-fiilde iyelik ekini bulabiliriz. Büyük bir ihtimalle bu bir yazım hatasıdır.

(199a) *Mən savuqqa va qarğa küygenimdin mü mēni tanımadı, ya uruş id̄ir̄ābıdın mu ēdi, bētaḥāṣī̄yalang bāzūmğa oq qılıç saldı.* “Beni soğuk ve kardan yanmış olduğum için mi tanımadı yoksa muharebe telaşından mı idi, hiç çekinmeden çıplak koluma bir kılıç indirdi.”

(130b) *Yazlar sular kirgende ham bu yollarıñ qışqı ḥukmı bar nē üçün kim takāb* yolları su uluḡ bolḡandın ötüp bolmas.* “Yazın sular taştığında da bu yolların durumu kışın olduğu kadardır (kötüdür); çünkü su kenarındaki yolları, su yükseldiği için geçilemez.”

(102a) *Yana xāṭirlarıḡa kēçer kim ri‘āyat tapmaḡandın magar ruxṣat tileydür mēn.* “İtibar bulamadığı için gitmeye müsaade istiyorum, diye [onların] akıllarından geçer.”

Aşağıdaki 108b örneğinde -ḡandın sıfat-fiili eki ana cümle yüklemine öznesini oluşturan *Bularḡa nökerlik qılḡanım* sıfat yan cümlesiyle ana cümle yüklemine tümlecini oluşturan *Tambalḡa pādiṣāḥlıq qılḡandın* yan cümlesinin karşılaştırılmasına imkan tanır:

(108b) *Bularḡa nökerlik qılḡanım Tambalḡa pādiṣāḥlıq qılḡandın artuqraq dur.* “Bunlara arkadaşlık etmek Tembel’e padişahlık etmekten daha iyidir.”

3.1.2.2.6.2. -GAndIn ḡaraḡ, maqṣūd

-GAn sıfat-fiilinin ḡaraḡ, maqṣūd birlikteliği durumunda -GAn sıfat-fiili -dIn ayrılma durumu ekini istemektedir. -GAn + dIn ḡaraḡ, maqṣūd birlikteliği *maksat, amaç, niyet*, vs. ifade etmektedir. Bu durumda -GAn yan cümlesinde ifade edilen hareket ve durum

niyet ya da amaca bağlı olduğundan olumsuz ana cümle yüklemine ifade ettiği hareket ve durum gerçekleşmeyecektir.

(85b) Bu dəgenlərdin ğaraz əlge sang kam urmaq əmes. “Bu söyləməkte məqsəd başkalarına taş atmaq değildir.”

(86a) Bu bitilgenlərdin maqşūd özini artturmaq əmes. “Bu yazdıqlarımda amacım kendimi yüceltmək değildir.”

3.1.2.2.6.3 -GAn(I)dIn (...) song(ra)

-GAn yan cümlesinde ifade edilen hareket ve durum, ana cümlede ifade ettiği zamandan sonra gerçekleşecektir. Bu durumda -GAndın (...) song , -GAndın (...) songra birlikteliği kullanılabilir. Bu birlikteliğin arasına “sonra”lığın zaman miktarını belirten kavramlar (on-on bəş kün, bir-iki yıl, vs.) girebilmektedir. Bu biçim ve kullanışıyla, ana cümlede zarf tümlecini kurmaktadır. Metnimizde bu kullanıma 49 örnek bulunurken -(X)rdın song(ra) birlikteliğine bulunmamaktadır.

-GAn yan cümlesinde özne ifade eden sözcük varsa, yalın durumdadır.

(42a) Sulṭān-Ḥusayn Mīrzā oğlunu basqandın song Balxqa kəldi. “Sultan Hüseyin Mirza, oğlunu mağlup ettikten sonra Belh’e geldi.”

(14b) Şayx Mazīd Bəg ölgəndin song anı manga bəg-ateke qıldılar. “Şeyh Mazid Bey öldükten sonra onu bana ateke beyi yaptılar.”

(103b) Aytqandın song tanıptur. “(Ben) konuşuktan sonra (beni) tanıdılar.”

(84b) Tang atqandın song xəbar kəldi kim ... “Tan attıktan sonra ... haberi geldi.”

(206b) *Har ĩni alğandın on-on bēş kündin song Kahdistāndın Pul-i Sālārğa ... “Herat’ı aldıktan on-on beş gün sonra Kehdistan’dan Pul-Salar’a ...”*

(159b) *Ruxşat tilegenidin song paşēmān boldı. “İzin istedikten sonra (kovulduktan sonra) pişman oldu.”*

(21a) *Sulṭān-Ḥusayn Mīrzā pādīšāh bolğandın songra [Har] ĩge kēldi. “Sultan Hüseyin Mirza, padişah olduktan sonra Herat’a gitti.”*

(9a) *Atası ölgendin bir-iki yıl songra Tēngri raḥmatığa bardı. “Babası öldükten bir-iki yıl sonra (o da) Tanrı rahmetine kavuştu.”*

3.1.2.2.6.4 -GAndIn keyin

-GAn yan cümlesinde ifade edilen hareket ve durum, ana cümlenin ifade ettiği zamandan sonra gerçekleşecektir. Bu durumda *GAndın keyin* birlikteliği kullanılabilir. Bu biçim ve kullanışıyla, ana cümlenin zarf tümlecini kurmaktadır. Metnimizde bu birlikteliğe üç örnek bulunurken, -(X)rdIn keyin birlikteliği bulunmamaktadır.

(188b) *Aş tartılğandın keyin Pāyanda Sulṭān Bēgimning üyige bardım. “Yemek yedikten sonra Payende Sultan Begim’in çadırına gittim.”*

3.1.2.2.6.5 -GAndIn burunraq

-GAn yan cümlesinde ifade edilen hareket ve durum, ana cümlenin ifade ettiği zamandan önce gerçekleşmiştir. Bu durumda -*GAndın burunraq* birlikteliği kullanılabilir. Bu biçim ve kullanışıyla, ana cümlenin zarf tümlecini kurmaktadır. Metnimizde *burun* ve *burunraq* biçimiyle sadece iki örnek bulunmaktadır.

(13b) *Kābulnı alğandın burunraq Makka ‘azīmatı qılıp Hind yolu bile mutavaccih boldı.* “Kabil’i almadan daha önce Mekke’ye Hint yolundan gitmek için yola koyuldu.”

3.1.2.2.7 -GAn + çA Eşitlik Durumu Ekli Birliktelikler

Aşağıdaki örnekte -lAr çokluk ekini almış olan -GAn yan cümlesinin yazılmayan *başı* gayrı-kışı *tümen* (*ilçe; vilayet*) sözcüğünde ifade edilen birlik, önceki cümleden alınmaktadır. Başsız -GAn sıfat cümlesinin öznesinin *gayrı-kışı* olduğu örnektir. -çA eki -GAn sıfat-fiilinin ifade ettiği duruma *karşılaştırma* imkânı sağlamaktadır.

(50a) *Agarçi yana tümenleri ham bar, bu mazkūr bolğanlarça émes.* “Gerçi başka tümenler de var; onlar zikredilmiş olanlar kadar değildir.”

3.1.3. -GAn + Edatlı Birliktelikler

3.1.3.1 -GAn bile

-GAn *bile* birlikteliğinin ifade ettiği hareket ve durumun gerçekleştiği zaman, ana cümlelerin ifade ettiği hareket ve durumu gerçekleştirir. Bu gerçekleşen iki olayın arasındaki zaman ilişkisinden (19a) ve (325b) de görüleceği üzere şart anlamı da çıkabilmektedir. Bunun yanında (31a) örneğinde olduğu gibi iki olay arasındaki zamanın yakınlığını ve ardıllığını da belirtebilmektedir. Ayrıca (55b) örneğinde olduğu gibi “-sa dahi” şeklinde bir şart ve pekiştirme anlamı da yüklenebilmektedir. -GAn yan cümlesinde özne ifade eden sözcük varsa, yalın durumdadır:

(19a) *Bir olturğan bile maclisda gāhî bir kēçe kündüz olturur érđi.* “Mecliste bir oturduğunda / oturursa bütün gece ve (ertesi) gün oturabilirdi.”

(325b) *Bular tēggen bile uruša almas.* “Onlar varsa bile, (O) vuruşamazdı.”

(55b) *Çun salţanat dağdağası va mulkg̃rlık dā'ıyası bar, bir qatla-iki qatla iş yürümegen bile baqıp oturup bolmas.* “(Madem ki) Saltanat davası ve mülk edinmek amacı vardı, bir defa-iki defa iş yürümeyince (uzaktan) bakıp oturulamazdı.”

(31a) *Ol küni yigitler şuxluq qılıp yêtken bile oq qorğanının taşıda yangı tam qoparıp saladurğan qorğanını aldılar.* “O gün yiğitler eğlenip gelir gelmez hemen kurganın dış tarafında, henüz çıkarıp tamamlanmakta olan kurganı aldılar.”

(125b) *Azaglaq uruşqan dèk qılur bat oq alğan bile tèprerler.* “Biraz vuruşur gibi olur, sonra ok gelince bozulurlar.”

3.1.3.2 -GAn dèk

-GAn dèk birlikteliği, cümleye kattığı “dışı gibi” anlamıyla, ana cümlede ifade edilen hareket ve durumun -GAn yan cümlesinin ifade edilen hareket ve durumu ile aynı ya da benzer bir şekilde gerçekleştiğini anlatır.

-GAn yan cümlesinin öznesi yalın durumdadır: Bk. (100b) *Çinggiz Xan yasap qoyğan dèk oqtur.*

(125b) *Azaglaq uruşqan dèk qılur.* “Biraz vuruşur gibi olur.”

(100b) *Muğul arasında Çinggiz Xanning tüzüki ħālāğaçā Çinggiz Xan yasap qoyğan dèk oqtur.* “Moğol arasında Cengiz Han’ın yasası hala Cengiz Han’ın düzenleyip bıraktığı gibidir.”

(138b) *Calya tèpregeç qabr tèpretken dèk mahsus boladur.* “Çatı sallanınca kabir hareket ediyormuş gibi hissedilmektedir.”

3.1.3.3 -GAn üçün

-GAn üçün birlikteliği, ana cümleinin yükleminden ifade edilen hareket ve durumun *sebebini* belirtir.

(5a) *Şafālīg bāğçaları tamām say yaqasında vāqi‘ bolğan üçün “postin pēş-i barra” dēptürler.* “Eğlenceli bahçeleri tamamen dere kenarında olduğu için, “önü süslü elbise” demişlerdir.”

(57b) *Yanğan üçün oğlanları va yigitleri munça dilir bolup yağılıqlar va fitnalar qıldılar.* “Geri döndüğü için, oğulları ve beyleri bu kadar cesaret alarak düşmanlıklar ve fitneler çıkardılar.”

(278b) *Muşaxxas xatırda qalmağan üçün maşruh bitilmedi. Qızıl bisyar xoşşakl tuti dur.* “İyice hatırda kalmadığı için açıklanamadı. Kırmızı fevkalade gösterişli bir papağandır.”

3.13.4 -GAn cihatıdın

-GAn cihatıdın birlikteliği, ana cümleinin yükleminden ifade edilen hareket ve durumun *sebebini* belirtmektedir. Yan cümlede özne ifade eden bir sözcük var ise, incelediğimiz metne göre konuşursak, *yalın durum* ya da *ilgi durumundadır*. Belki bu iki kullanım da doğrudur; belki birisi yanlıştır. Buna göre, birinci örnek doğruysa, bütün -GAn’lı yan cümle ilgi eksiz *cihat* sözcüğüne bağlanmıştır:

(22b) *Atası Şaybānī Xanğa yaxşılıqlar qılğan cihatıdın Şaybānī Xan qaşığa bardı.* “Babası Şeybani Han’a çok iyilikler yaptığı için Şeybani Han(‘ın) huzuruna gitti.”

(257b) *Atlarning darvāzağa yıqılğan cihatıdın çıqa almaslar.* “Atların kapıya toplanması yüzünden çıkamazlar.”

3.1.3.5 -*GAn yosunluğ*

-*GAn yosunluğ* birlikteliği cümleye kattığı “-mış gibi, -dığı gibi” anlamıyla, ana cümlede ifade edilen hareket ve durumun hangi *tarzda* gerçekleştiğini anlatır. -*GAn* yan cümlesinin öznesi üzerine biz bir şey söyleyemiyoruz:

(33a) *Buzulğan yosunluğ Hisar sarı yandılar.* “Bozguna uğramış gibi Hisar tarafına döndüler.”

(39a) *Baysunğur Mîrzâ bizning xabarımıznı tapıp buzulğan yosunluğ yanar.* “Baysungur Mirza bizim haberimizi alınca bozguna uğramış gibi, geri döner.”

(53b) *Oşbu ta ‘rîf qılğan yosunluğ barıp ‘Alî-Dostning qaşıda ant içip ayıptur.* “Bunu tarif edildiği gibi, gelip Ali Dost’un huzurunda yemin ederek söylemiştir.”

3.1.3.6. -*GAn sayı*

-*GAn sayı* birlikteliğinde, ana cümlede ifade ettiği hareket ve durum, -*GAn* yan cümlesinin ifade ettiği hareket ve durum ile *aynı şekilde, miktarda* vs. gerçekleşir. Bir anlamda *koşullu-karşılaştırma* gibi de anlaşılabilir. -*GAn* yan cümlesinin öznesi yalın durumdadır.

(155b) *Alar hiyal qılğan sayı bu ruxşatnı tîkrâr qıldı.* “Onlar bahane buldukça bu (gitme) iznini tekrar etti.”

(192b) *Barğan sayı qar uluğraq bolur edi.* “Gittikçe kar daha fazla çoğalıyordu.”

(274b) *Andın yoqqarı şarq sarı baqa barğan sayı şahrā'ī fīl köprek bolur.* “Ondan yukarı ve doğu tarafına doğru gidildikçe yabancı filler daha çok olur.”

3.2 -AdUrGAn Sıfat-fiili ve Birliktelikleri

Giriş bölümünde -GAn sıfat-fiili üzerine söylenenlere yer vermiştik. Buna benzer olduğundan burada, metnimizdeki incelememizden yola çıkarak -AdUrGAn sıfat-fiili için şunları söyleyebiliriz:

Fiil kök ya da gövdesine eklenen -AdUGAn, yan cümlemin yüklemine ifade eder. *Başı* ile birliktelik kurarak ana cümlede sıfat cümlesini oluşturur. Bu *başıyla* kurduğu birliktelik, -AdUrGAn sıfat cümlesinin öznesi, nesnesi, tümlecisi, vs. işleviyle kullanılır. -AdUrGAn sıfat-fiili, isimler gibi, çokluk, iyelik, durum vs. eklerini ve edat alabilir. Ancak bu birlikteliklerinde, baş yazılmaz (yazılabilenler yer, zaman, sebep, vs. kavramları), Bu birliktelik ana cümlemin öznesi, nesnesi, tümlecisi, vs. olarak kullanılabilir. Ayrıca ana cümlemin zamanıyla aynı anda gerçekleşme durumunu ifade eder.

-AdUrGAn sıfat-fiili, isimlere getirilen, *iyelik, durum eklerinden* metnimizde sadece -AdUrGAn(I)nı ve -AdUrGAn(I)dA; edatlar ile yalnızca -AdUrGAn mahallde ve -AdUrGAn cihat biçimleriyle genişletilebilmektedir. Kurduğu bu birlikteliklerle farklı kullanım ve işlevler kazanmaktadır.

3.2.1 -AdUrGAn Sıfat-fiilinin Bâbürnâme’de Kullanımı ve İşlevleri

-AdUrGAn ile kurulmuş yan cümlemin yüklemi sentaktik açıdan sıfattır (İng. attribute, Alm. Attribut). Bu açıdan bakıldığında -AdUrGAn ile kurulmuş yan cümleye *sıfat cümlesi* diyoruz.

Bâbürnâme’de -AdUrGAn eki *sıfat yan cümlesini* kurar. -AdUrGAn yüklemine gösterdiği hareket ve durum, şimdiki zaman bildirebilir. -AdUrGAn fiilinin ifade ettiği hareket ve durum -AdUrGAn sıfat yüklemine ifade ettiği zaman noktasında gerçekleşmektedir. Buradan da anlaşıldığı gibi, ana cümlemin yüklemine ifade edilen hareket ve durum, -AdUrGAn yan cümlesinde ifade edilen hareket ve durumun gerçekleştirildiği zamanda olmaktadır. -AdUrGAn’lı yan cümlelerde gösterilen zaman

çerçevesindeki olay, o an içerisinde gerçekleşmektedir. Alternatif olarak, *-AdUrGAn* yüklemlili yan cümlelerin içinde *zaman* bildiren bir kavram (*şimdi, dün, geçen yıl vs.*) bulunabilir. Bu durumda *-AdUrGAn* eki zamanını, bu kavramdan alır.

-AdUrGAn sıfat-fiilinin başının özne, nesne, tümleç olarak kullanılması ve ana cümle içinde bu başlı ya da başsız *-AdUrGAn*'lı yapıların özne, nesne, tümleç olarak kullanılmaktadır.

-AdUrGAn üzerinde *iyelik eki* varsa, yan cümlelerin öznesi ifade edilir. Yan cümlelerin öznesini ifade eden bir sözcük varsa, yalın durumdadır. *-AdUrGAn* yan cümlesinin öznesinin nasıl bulunacağı konusu *-GAn* için söylediklerimizin geçerlidir. Bunu o bölümde daha ayrıntılı olarak inceledik. Bk. *-GAn*.

3.2.2 *-AdUrGAn* Sıfat-fiiliyle Kurulan Birlikteliklerin Görünümleri

Bu bölümde sıfat yan cümlesi kuran *-AdUrGAn*'ın *iyelik*, durum ekli ve edatlı görünümüleri verilmektedir. *-AdUrGAn* sıfat-fiilinin başının özne, nesne, tümleç olarak kullanılması ve ana cümle içinde bu başlı ve başsız *-AdUrGAn*'lı yapıların özne, nesne, tümleç olarak kullanımları gösterilecektir. Aşağıda maddeler halinde verilen ve Bâbürnâme'de geçen *-AdUrGAn*'ın ve kurduğu birlikteliklerin görünümüleri şöyledir:

-AdUrGAn sıfat-fiilinin yalın durumdaki görünümünde: *-AdUrGAn + kişi, yer, zaman, xabar, vs.*; *başsız iyelik* ve belirtme durum ekli birlikteliklerindeki görünümünde: *-AdUrGAnInI / -AdUrGAnInI*; *başsız iyelik* ve bulunma durumu ekli birlikteliklerindeki görünümünde: *-AdUrGAndA / -AdUrGAnIdA*; edatlı *-AdUrGAn mahallde ve AdUrGAn cihat* birliktelikleri görülmektedir.

Bâbürnâme'de *-AdUrGAn* yapısının Hindistan bölümünde kullanıldığını eklemeliyiz. Metnimizde *-AdUrGAn* sıfat-fiilinin *-GA* bulunma durum ekli ve *-dIn* ayrılma durum ekli kullanımları görülmemektedir. Edatla kurduğu birliktelik de sınırlı sayıdadır.

3.2.2.1 *-AdUrGAn* + Durum Eksiz Birliktelikler

-AdUrGAn sıfat-fiiliyle kurulan yan cümlelerin başı, ana cümlelerin öznesi, nesnesi, tümleci olabilmekte; aynı zamanda ana cümlelerin de öznesi, nesnesi, tümleci olabilmektedir. Bunun yanında bu *baş*; yer, kişi, zaman, vs. gösterebilmektedir.

Elbette ki bizim bakış açımız *başın*, yan cümlelerin yüklemine neyi olduğu temeline oturmaktadır.

a) Aşağıdaki örneklerde -AdUrGAn sıfat cümlesinin başından ifade edilen birlik, sıfat cümlesinin öznesi olarak kullanılmıştır:

(142b) *Bildürgeni èligge salıp kèledürgen quşning alı sarı gezni atarlar.* “Halkayı ele alıp gelmekte olan kuşun önüne doğru atarlar.”

Aşağıdaki cümlede, -AdUrGAn sıfat-fiiliyle kurulan yan cümlelerin öznesi olan *baş*, ana cümlelerin nesnesidir.

(223a) *Keyindin köç keyniçe kèledürgen Gucurlarını tutup bir nêçe baş kèsip kèltürdi.* “Sonradan göç ardısına gelmekte olan Gucurları ele geçirerek birkaç baş kesip getirdi.”

(353b) *Dolpurda iş (354a) qılaturğan sangtaraş va durodgar va cami‘ mazdurlarğa Agradaqı ustadkarlar mazdurlar dasturı bile in‘amlar boldı.* “Dolpur’da iş yapmakta (354a) olan taşçı ve dülger ve tüm işçilere, Agra’daki üstad ve işçilere olduğu gibi nimetler verildi.”

(8a) *Yana bir Turkistanda Urus suyu yaqasında Samarqand navahısını çapıp baradurğan Özbek bile Urus suyunı muz bile kèçip yaxşı basıp asir u malnı ayırıp tamam igelerige yandura bèrip hiç nème tama‘ qılmadı.* “Bir başkası Türkistan’da Urus (Aras) Suyu’nun kenarında Semerkant civarını yağma etmekte olan Özbek ile Urus (Aras) Suyu’nu buz üzerinden geçerek (onları) iyice mağlup edip esir ve mallarını alıp hepsini sahiplerine geri verip hiçbir şeye tama etmedi.”

Aşağıdaki örneklerde -AdUrGAn sıfat cümlesinin başından ifade edilen birlik, sıfat cümlesinin *gayrı-öznesi* olarak kullanılmıştır. Metnimizde bu açıklamaya ait en çok örnek, başından ifade edilen birliğin *yer tamlaması* olarak kullanılmış olduğunu göstermektedir.

-AdUrGAn yan cümlesinde *özne* ifade eden sözcük varsa, *yalın* durumdadır.

Aşağıdaki cümlelerde -AdUrGAn yan cümlesinin başı yer' dir.

(186b) *Aş tartıladurğan yêrde şire qoyup altun va kümüş surahılarnı şire üstige bêrdiler.* “Yemek verilmekte olan yerde koyu altın ve gümüş sürahileri sıra üzerine verdiler.”

(160b) *Hazaralar tusup uruşadurğan yerge yêttük.* “Hezarelerin yol tutup vuruşmakta oldukları yere ulaştık.”

(373a) *Atlığları tamam atlanıp bizning kêledürgen fawcning rubaruyığa mutavaccih boldılar.* “(Onların) Atlıları tamamen atlanıp bizim gelmekte olan ordumuza karşı harekete geçtiler.”

(106b) *Yağı kêledürgen sarı oq mutavaccih bolduq.* “Düşmanın gelmekte olduğu tarafa gittik.”

b) Aşağıdaki örneklerde -AdUrGAn sıfat cümlesinin başından ifade edilen birlik, sıfat cümlesinin nesnesi olarak kullanılmıştır:

(31a) *Ol küni yigitler şuxluq qılıp yêtken bile oq qorğanıning taşıda yangı tam qoparıp saladurğan qorğanını aldılar.* “O gün yiğitler eğlenip geldiğinde hemen kalenin dış tarafında, henüz çıkarıp tamamlanmakta olan kaleyi aldılar.”

(373a) *Yarım kêçege yavuq yoqqarı tartadurğan kêmelerdin xabar keldi.* “Gece yarısına yakın yukarıya çekilmekte olan gemilerden haber geldi.”

c) Aşağıdaki örneklerde -AdUrGAn sıfat cümlesinin başından ifade edilen birlik, sıfat cümlesindeki başın içeriğini anlatmaktadır:

Aşağıdaki iki örnekte özne sorusu karmaşıktır!

Birinci örnekte, -AdUrGAn yan cümlesinden ifade edilen hareket ve durumun öznesi *men*'dir. *mènni* yazılışında yanlışlık vardır. Men zamirine getirilen -ni belirtme durumu eki, ana cümlemin yüklemine bağlı olarak getirilir. *mènni* zamirinden ifade edilen birlik, yan cümlede *özne* olarak kullanılmıştır. Farsça tercümesinde de belirtme durumu eki var. Büyük bir ihtimalle bu biçim, Farsça'dan alınmıştır.

(227b) *Muhammadi bile Gada'i mènni 'araq içedürgeñ xayal qılıp şayista xidmatî qılalîng dèp 'araq kuzasını at üstide nawbat bile köterişip ğarib naş'a u başaşat bile kirip keldiler.* “Muhammedî ile Gedaî beni arak içmekteyim zannederek yakışan hizmeti yapalım diye arak testisini at üzerinde nöbetleşe taşıyarak garip bir neşe ve güleryüzle geldiler.”

Aşağıdaki örnekte, özneyi belirten sözcük *mèn-ing*, ilgi durumunda bulunursa ona bağlı bulunan iyelik eki sıfat-fiilin üzerinde değil, sıfat cümlesinin başında bulunur. Aslında bu tip, Oğuzca'ya ait olmayan Çağdaş Türk dillerinde rastlanan bir durumdur.

(245b) *Mèning kèledürgeñ xabarımni Mulla 'Abdul-Malik Dèvana istid'a qıldı kim Kabulğa èltkey.* “Molla Abdülmelik Divane, benim gelmekte olduğum haberini Kabil'e götürmek için müsaade istedi.”

Aşağıdaki örneklerde -AdUrGAn sıfat cümlesinin başı yoktur. Sıfat cümlesinin yüklemi olan -AdUrGAn, çokluk eki ya da iyelik ekiyle bulunabilir. Başsız -AdUrGAn sıfat cümlesinin öznesi olan birliklerin *kişi* ifade ettiği örneklere rastlıyoruz.

(285b) *Yolda qulda oşbu naw xurma suyını aladurğanlar uçradı.* “Yolda, ovada bu çeşit hurma suyunu toplamakta olanlar (bize) rastladı.”

(364b) *Kabuldın kēledürgenler qonalğa yosunluğ in‘am bolğan yarmaqlarning baratını alıp bardı.* “Kabil’den gelmekte olanlara konukluk masrafı olarak ihsan edilen paraların buyruğunu alıp götürdü.”

3.2.2.2 -AdUrGAn + İyelik ve Durum Ekli Birliktelikler

3.2.2.2.1 -AdUrGAn + (İyelik) + -nI Belirtme Durumu Ekli Birliktelikler

-AdUrGAn’lı yan cümleler, ana cümlenin yüklemine ifade edilen hareket ve durumunda bir rol oynayan birliğini de anlatır. Aşağıdaki bu örneğimizde -AdUrGAn sıfat-fiilin üzerinde bulunan iyelik eki, yan cümlenin öznesi olan *çerig*’e ilgi durumu ekiyle bağlantı kurulmaktadır. Sıfat yan cümlesinin yüklemine ifade edilen hareket belirli bir harekettir. -AdUrGAn yan cümlesi, ana cümlenin nesnesini göstermektedir.

(206b) *Yana bir martaba bu çerigning kēledürgenini eşitip özge yol bile Şıbaq Xanning üstige ilğamaq bolurlar.* “Bir defa da, bu askerin gelmekte olduğunu duyup başka bir yoldan Şıbak Han’ın üzerine süratle yürümek isterler.”

Başsız -AdUrGAn yan cümlesi, ana cümlenin nesnesidir.

(207b) *Mundaq yağılıq mahallda yağı vilayatğa kēledürgenni talamaq kerek.* “Böyle savaş zamanında düşman vilayetine gitmekte olanları yağmalamak gerek.”

3.2.2.3 -AdUrGAn + (İyelik) + -dA Bulunma Durumu Ekli Birliktelikler

-AdUrGAn’lı yan cümleler, ana cümlenin yüklemine ifade edilen hareket ve durumunun hangi durumlarda (*zaman, tarz, vs.*) yer aldığını anlatır.

-AdUrGAn(*ı*)dA; -AdUrGAn (+iyelik eki) + bulunma durumu eki birlikteliği, ana cümlenin yükleminden ifade edilen hareket ve durumun yer aldığı *zamanı* ya da *yapılma şeklini* belirtir. Anlatılan olay içindeki hareket ve durum, an itibariyle gerçekleşmektedir. Ana cümlede ifade edilen olay, yan cümlede söylenen hareket ve durumdan sonra anlatılır. -AdUrGAn üzerinde *iyelik eki* varsa, yan cümlenin öznesi

ifade edilir. Yan cümlenin öznesini ifade eden bir sözcük varsa, yalın durumdadır. Başsız -AdUrGAn yan cümlesi, ana cümlenin tümlecini oluşturur.

(7a) *Xatay karavanı kèledürgende Andicanning şarqi tarafıdaki [ta]ğlarning tüpide ming uyluq karavannı andaq qar bastı kim iki kişi qutuldı. “Hitay kervanı gitmekteyken öyle bir kar bastı ki; ancak Endican’ın doğu tarafındaki dağların altında kalmış iki kişi kurtuldu.”*

(14b) *Sultan-Mahmud Mirzadın song Samarqandın qaçıp kèledürgende UraTèpedin Sultan- ‘Ali Mirza çıqıp uruşup basıp öltürdi. “Sultan Mahmud Mirza’dan sonra Semerkant’tan kaçıp gelmekteyken Ura Tepe’den Sultan ‘Ali Mirza karşısına çıktı ve vuruşup mağlup ederek öldürdü.”*

(78b) *Yolda kèltüredürgende yayaq qaçıp yüz taşvişler bile Ura Tèpe <è>ke<nde> kèldi. “Yolda götürülmekteyken yaya (olarak) kaçıp bin zahmetle Ura Tepe’ye geldi.”*

(108a) *Uluğ Xanning qaşıda biz atlanıp Kïçik Xannı köre baradurğanda Qambar- ‘Ali Bèg, kim Sallaxqa maşhur èdi, manga yandaşıp kèlip ayttı kim ... “Büyük Han’ın huzurundan çıkıp atlanarak Küçük Han’ı görmeye gitmekteyken Sellah adı ile meşhur Kamber Ali Bey bana yaklaşıp gelip dedi ki ...”*

(112b) *Kuça arasında kèledürgende Sayyid-Qasim, Dost Nasir, Baqi Hiz bile çapqulaşurlar. “Sokak arasından gitmekteyken Seyyid Kasım, Dost Nasir, Baki Hiz ile çarpışırlar.”*

(161b) *Yana bir qatla ham oşbu Türkmen Hazarasını Xurasandın kèledürgende çapqunçı barıp qalın qoy va at kèltürdiler. “Bir defa da bu Türkmen Hezaresi Horosan’dan gelmekteyken, akıncılar gidip birçok koyun ve at getirdiler.”*

(162b) Cihangir Mirza Ğaznıdın kèledürgende Qasim Bèg va bègler utru barıp èdiler. “Cihangir Mirza Gazne’den gelmekteyken, Kasım Bey ve (diğer) beyler (onu) karşılamaya gitmişlerdi.”

(167b) Sultanım Bègim Kabuldın oşbu (168a) tarixda nabirasını alıp Hindustanğa kèledürgende Nilabta Tèngri hukmını bütkeriptür. “Sultanım Beyim, Kabil’den bu (168a) tarihte torununu alıp Hindistan’a gelmekteyken, Nil-Ab’da vefat etmiş.”

(239a) Yolda kèledürgend[e] Husayn bile bolğan bègler kèldiler. “Yolda gelmekteyken, Hüseyin ile olan beyler geldiler.”

(295a) Bu ğarib tur kim kiçik-kirimdin bu nawbat Kabuldın atlanadurğanda bir nèçeni yangı bèg qılılp èdi. “Şurası gariptir ki, Kiçik-Kirim’den bu defa Kabil’den atlanmaktayken bunların birkaçı yeni bey yapılmıştı.”

(334a) Oşbu sabah kèledürgende Xalifa bir-iki xatt alıp kèldi. “O sabah yolda gelmekteyken, Halife bir-iki mektup alıp geldi.”

-AdUrGAn üzerinde iyelik eki varsa, yan cümleinin öznesi ifade edilir. Yan cümleinin öznesini ifade eden bir sözcük varsa, yalın durumdadır.

Aynı zamanda sıfat-fiil üzerinde iyelik eki bulunur. Normal olarak bu ekin bağlanacağı bir ilgi ekini bekliyoruz. Fakat yok. Bu durum ilginçtir.

(158b) Kiçik Baqi Dèvana Şèr-‘Ali bile qaçadurğanıda tuturulup èdi. “Kiçik Baki Divane, Şir ‘Ali ile kaçmaktayken yakalanmıştı.”

(228a) Hindustandın bizni dèp yoqqarıqı yol bile kèledürgenide Tatar Gakarge yoluqur. “Hindistan’dan yukarıki yolla bize geldiği sırada Tatar Geker’e tesadüf eder.”

(234b) *Yana songra Şerim Tağayı va Mazid va alar yağıqqanda Ğaznidın iki-üç yüz kişi bile ulğap kèledürgenide bu Muğullar üç-tört yüz abadan yigitlerni Dost Bègning alığa yiberdiler.* “Sonra, Şirim Tagayı ve Mezid ve onlar düşman oldukları zaman Gazne’den iki-üç yüz adam ile ayrılıp gelmekteyken, bu Moğollar üç-dört yüz iyi yiğidi Dost Bey’e karşısına gönderdiler.”

3.2.3 -AdUrGAn + Edatlı Birliktelikler

3.2.3.1 -AdUrGAn mahallda

Bâbürnâme’de -AdUrGAn mahallda birlikteliği, ana cümleinin yükleminden ifade edilen hareket ve durumun zamanını belirtir. Bu biçime sadece bir örnekte rastladık. Zaman ifadesi taşıyan bu birliktelik, ana cümleinin zaman tümlecini oluşturmaktadır.

(44a) *Tirmiz navahısın Amunı kècedürgen mahallda Sayyid-Husayn Akbar, kim Sultan-Mas ‘ud Mirzanıng ham uruqı ham mu ‘tabar kişisi èdi, Tirmiz hâkimı èdi, xabar tapıp Baysunğur Mirzanıng üstige kèldi.* “Tirmiz civarında, Amu’dan geçmekte olduğu sıralarda, Sultan Mesud Mirza’nın akrabası ve itibarlı adamlarından olan Tirmiz hâkimi Seyyid Hüseyin Ekber, bunu haber alınca Baysungur Mirza’nın üzerine yürüdü.”

3.2.3.2 -AdUrGAn cihatın

-AdUrGAn cihatın birlikteliği, ana cümleinin yükleminden ifade edilen hareket ve durumun sebebini belirtir. -AdUrGAn’lı yan cümle ilgi eksiz cihat sözcüğüne bağlanmıştır. Ana cümleinin sebep tümlecidir.

(375a) *...kim muqarrar bolğan bèglerdin Kabuldın köç kèledürgen cihatın sultanğa qoşula almaydurlar.* “Kabil’den göç gelmekte olduğundan, (gelmesine) karar verilen beyler sultana bağlanamamıştır.”

3.3 -(X)r / -mAs Sıfat-fiili ve Birliktelikleri

Giriş bölümünde -(X)r / -mAs sıfat-fiilleri üzerine söylenenlere yer vermiştik. Burada ise, metnimizdeki incelememizden yola çıkarak -(X)r / -mAs sıfat-fiili için biz de şunları söyleyebiliriz:

Fiil kök ya da gövdesine eklenen -(X)r / -mAs, yan cümlelerin yüklemine ifade eder. *Baş* ile birliktelik kurarak ana cümlede sıfat cümlesini oluşturur. Bu başıyla kurduğu birliktelik, -(X)r / -mAs sıfat cümlesinin öznesi, nesnesi, tümleci, vs. işleviyle kullanılır. -(X)r / -mAs sıfat-fiili, isimler gibi, çokluk, iyelik, durum vs. eklerini ve edat alabilir. Ancak bu birlikteliklerinde, baş yazılmaz (yazılabilenler yer, zaman, sebep, vs. kavramları), bu birliktelik ana cümlelerin öznesi, nesnesi, tümleci, vs. olarak görev kazanır; bu birlikteliğiyle de ana cümlelerin zarf yan cümlesini kurar. Ayrıca zaman ifadesi taşır ya da taşımayıp gelenek, adet, vs. belirtir yahut sadece başının niteliğini anlatmak ister.

-(X)r / -mAs sıfat-fiili, isimlere getirilen *çokluk, iyelik, durum ekleri* ile -(X)rnIng, -(X)r(I)GA, -(X)rdIn, vs.; edatlar ile -(X)r *üçün*, -(X)r *fursatta*, vs. şekillerde genişletilebilmektedir. Böylece kurduğu bu birlikteliklerle farklı kullanım ve işlevler kazanabilmektedir.

Ancak metnimizde -mAs ile -(X)r'ın kullanımlarını karşılaştırdığımızda -(X)r biçiminin daha çok tercih edildiğini tespit ettik. -mAs olumsuz biçime çok nadiren rastlayabildiğimizden ve bazen de aynı cümle içinde her iki biçimin görülmesinden dolayı ayrı bir başlık altında değil de aynı başlık altında verdik. Bu iki biçim cümlede kullanılışında zaten aynı özellikleri gösterir; sadece anlam ve yapısal farklılıklar göstermektedir.

3.3.1 -(X)r / -mAs Sıfat-fiilinin Bâbürnâme'de Kullanımı ve İşlevleri

-(X)r / -mAs sıfat-fiilleri ile kurulmuş yan cümlelerin yüklemi sentaktik açıdan sıfattır (İng. *attribute*, Alm. *Attribut*). Türk dillerinde normal olarak sıfat, ismin önüne konulur. Uluslararası terminolojiye göre, bu isim *baş* olarak adlandırılır. Bir sıfat cümlesi, *başlı* ya da *başsız* olabilir. Bu açıdan bakıldığında -(X)r / -mAs ile kurulmuş bir yan cümle *sıfat cümlesidir*.

Bir başka açıdan bu söz dizimi ilişkisini şöyle de açıklayabiliriz. Sıfat cümlesinin başından ifade edilen birlik, sıfat cümlesinin yüklemine öznesi olarak kullanılırsa,

Türkiye Türkçesi’nde *-An -Ar / -AcAk*, vs.; Sıfat cümlesinin başından ifade edilen birlik, sıfat cümlesinin yüklemine gayrı-öznesi olarak kullanılırsa, Türkiye Türkçesi’nde *-dIk+ iyelik eki/ -AcAk + iyelik eki* sıfat cümlesinin yüklemi olarak kullanılır; getirilen iyelik eki de sıfat cümlesinin öznesini anlatır. Ayrıca şunu da eklemeliyiz ki, sıfat cümlesinin başından ifade edilen birlik, sıfat cümlesinin yüklemine gayrı-öznesi olarak kullanılırsa, bu durumda sıfat cümlesinin öznesi sadece *kategori, tip* vs. ifade eder. Çağatayca’da, aynı zamanda Türk dillerinin birçoğunda yukarıda bahsi geçen kadarıyla bir karmaşa yoktur. Normal olarak bu “özne sorusu” bir rol oynamaz. Bütün sıfat-fiiller her tip sıfat cümlesi için kullanılabilir. Sıfat-fiillerin seçilmesi, sadece *zaman, tarz*, vs. kriterlerine göre yapılır.

-(X)r yan cümlesinin öznesinin nasıl bulunacağı konusu için ise, *-GAn* ve *-AdUrGAn* üzerine söylediklerimiz geçerlidir. Bakınız: *-GAn, -AdUrGAn*

(Yukarıda verilen açıklamadaki *kategori, tip* vs. ifade etmesinin açıklaması şudur: *Yer* ve *iş* kelimeleri varlıkların sınıflandırılmasında varlıklar üst kategori temel kategori ve alt kategori hiyerarşisi içinde yer alır. Örneğin, hayvan–kuş–serçe sıralamasında olduğu gibi. (60a) örneğindeki *yer* kelimesinin yerinde *kuş* kelimesi olsaydı ve *Barur turar* sıfat cümlesinin yerinde *atar tutar* sıfat-fiili olsaydı *vurup yakalayacağımız kuş* şeklinde olacak ve buradaki kuş yalnızca o kategoriye yani kuş kategorisine giren hayvanların adı olacaktır. Burada da *yer* kelimesi *genel* yani *tür* yani *kategori* olarak yer kümesinin içine giren bir *bütün* için kullanılmıştır. Başka bir örnek verelim: “Köpek çocuğu ısırdı.” cümlesindeki bu köpek adı, köpek kategorisinden belirli bir köpektir. Ama “Çocuğu köpek ısırdı.” cümlesinde ise köpek adı bu kategoriden herhangi bir köpek anlamı taşır ve kategorik bir kullanım gösterir.)

Bâbürnâme’de *sıfat yan cümlesini* kuran *-(X)r / -mAs* sıfat-fiillerine, zaman bildirme işlevi açısından yaklaşıldığında şunları söyleyebiliriz: *-(X)r / -mAs* yüklemine gösterdiği hareket ve durum, şimdiki veya gelecek bir zamanı bildirir. Aynı zamanda *-(X)r / -mAs* fiilinin ifade ettiği hareket ve durum, bu zaman noktasında sadece *adet, gelenek*, vs. anlatabilir. *-(X)r / -mAs* zaman noktasında ifade edilen bir olayın gerçekleşip gerçekleşmediği net değildir. Yani, ana cümlemin yükleminden ifade edilen hareket ve durum, *-(X)r / -mAs* yan cümlesinin gösterdiği zamanda olur. Fakat *-(X)r /*

-mAs fiilinin ifade ettiği hareket ve durumun bu zamanda gerçekleşip gerçekleşmediğini ya da sadece *adet, gelenek*, vs. olup olmadığını bilemeyiz. -(X)r / -mAs sıfat-fiilinin ifade ettiği hareket ve durum, başa ait genel bir özelliği de belirtilebilir.

Alternatif olarak, -(X)r / -mAs yklemlı yan cümlenin içinde *zaman* bildiren bir kavram (*şimdi, dn, geçen yıl* vs.) bulunabilir. Bu durumda -(X)r / -mAs eki zamanını bu kavramdan alır.

Yukarıda anlatılanlardan özetle bu ekler:

- 1) -(X)r / -mAs sıfat-fiilinin ifade ettiği hareket ve durum *şimdi veya gelecek* anlatır. Bk. (238a), (60a).
- 2) -(X)r / -mAs sıfat-fiilinin ifade ettiği hareket ve durum *adet, gelenek, alışkanlık*, vs. anlatır. Bk. (182b), (140a).
- 3) -(X)r / -mAs zaman noktasında ifade edilen bir olayın *gerçekleşip gerçekleşmediği net değildir*. Bk. (280b).
- 4) Ana cümlenin yükleminden ifade edilen hareket ve durum, -(X)r/-mAs *yan cümlenin gösterdiği zamanda olur*. Bk. (280b).
- 5) -(X)r / -mAs sıfat-fiilinin ifade ettiği hareket ve durum *başa ait genel bir özelliği* de belirtilebilir. Bk. (153a).

-(X)r / -mAs sıfat-fiilinin Bâbürnâme'deki kullanım ve işlevlerinden yola çıkarak yukarıda maddeler halinde verdiğimiz özelliklerini birer örnek göstermekle yetindik. Bunun ayrıntılı incelemesini birçok rneği ile aşağıda vermekteyiz.

3.3.2 -(X)r / -mAs Sıfat-fiiliyle Kurulan Birlikteliklerin Görünümleri

Bu başlık altında aşağıdaki incelememizde Bâbürnâme'de -(X)r / -mAs sıfat-fiilleri başlı ve başsız özellikleriyle birlikte özne, nesne, tümleç ilişkileri açısından ve bu sıfat yan cmlerinin okluk, iyelik, durum ekleriyle ve edatlarla kurduğu birlikteliklerle genişlediği görünümler ele alınıp incelenecektir. Aşağıda maddeler halinde verilen bu görünümler şöyledir:

-(X)r / -mAs sıfat-fiilinin, yalın durumdaki görünümlerinde, başından ifade edilen birliğin yer, zaman, içerik, vs. ifade ederek yan ve ana cümlenin öznesi, nesnesi,

tümleci, vs. olmaları; iyelik ekiyle birlikte: $-(X)r / -mAs + I(m, vs.)$; ilgi durumu ekiyle birlikte: $-(X)r / -mAs + ning$; (iyelik) + belirtme durumu ekiyle birlikte: $-(X)r / -mAs + (I)n(I)$; (iyelik) + yönelme durum ekiyle birlikte: $-(X)r / -mAs + (I) -GA$; (iyelik) + bulunma durumu ekiyle birlikte: $-(X)r / -mAs + (I) -dA$; (iyelik) + ayrılma durumu ekiyle birlikte: $-(X)r / -mAs + (I) -dIn$ (*burunraq*); İyelik + eşitlik durumu ekiyle birlikte: $-(X)r / -mAs + I + -çA$; edatlı birlikteliklerde: $-(Q)r / -mAs + ihtimalı$; $-(X)r / -mAs + -maslahatı$; $-(X)r / -mAs + cihatı$; $-(X)r / -mAs + çağ$; $-(X)r / -mAs + mahall(da)$; $-(X)r / -mAs + fursatta$; $-(X)r / -mAs + üçün$

3.3.2.1 $-(X)r / -mAs + Durum Eksiz Birliktelikler$

a) $-(X)r / -mAs$ sıfat cümlesinin başı yan cümle öznesini gösterir:

Aşağıdaki örneklerde $-(X)r / -mAs$ sıfat cümlesinin başından ifade edilen birlik, sıfat cümlesinin öznesi olarak kullanılmıştır. Bâbürnâme’de en çok bu kullanışın örnekleri bulunmaktadır. En az ise, $-(X)r / -mAs$ sıfat cümlesinin başının yan cümle nesnesini gösterdiği örneklerdir.

(153a) *Munda yığılur sular Ketewaz vadisining va Zurmat cölgasining va Gazni rudining Qara Bağ Ölengining bahar yağurlarining saylları va yazlar su ulğayğanda zira ‘attın otqan suları émiş.* “Burada toplanan sular, Ketevaz vadisinin ve Zürmet vadisinin ve Gazne ırmağının Kara-Bağ çayırının bahar yağmurlarının selleri ve yazları su yükseldiğinde sulamadan artan suları imiş.”

Yukarıda (153a) örneğinde *yığılur* sıfat cümlesinin başı olan *sular*, bu sıfat yan cümlesinin öznesidir ve günümüz Türkçesindeki bu sıfat cümlesinin karşılığı *-An*’dır. $-(X)r / -mAs$ sıfat-fiilinin ifade ettiği hareket ve durum, başa ait genel bir özellik belirtmektedir.

(238a) *Barur kélür karavanlār ham bulardın mutazarrir édiler.* “Gelen giden kervanlar da bunlardan zarar görürler idi.”

(280b) *Rangi va vad’ı tamam ol vilayatlarğa barur laklakler dēk tür.* “Rengi ve şekli tamamen o vilayetlere giden leylekler gibidir.”

Aşağıdaki (15a), (264a), (209a) örneklerinde -(X)r sıfat yan cümlesinin öznesi olan başı *yiğitler*, aldığı (iyelik +) belirtme durumu eki -(i)ni ile ana cümleinin nesnesi durumundadır:

(15a) *Xurasan va Samarqand Sultan Abu-Sa'id Mirzaning taht-i (15b) dabtiğa kirgende bu iki paytaxtning işke yarar yigitlerini xassa tabin qılıp Xurasan çuhra tabini Samarqand çuhra tabini dër êkendür.* “Horosan ve Semerkant Sultan Ebû Said Mirza’nın idaresine (15b) girdiğinde bu iki paytahtın işe yarar / yarayacak *yiğitlerini* hassa bölüklerine ayırarak Horosan çehre bölüğü ve Semerkant çehre bölüğü (olarak) adlandırmıştı.”

Yukarıdaki (15a) örneğinde *işke yarar* sıfat yan cümlesinin başı olan *yiğitler*, bu sıfat yan cümlesinin öznesidir. Bu sıfat yan cümlesi günümüz Türkçesinde -Ar veya -AcAk karşılığındadır.

(264a) *Tamam bëglerni va söz bilür abdan yigitlerni dağı kengeşke tilep ‘amm kengeş qılıp ra’ylar munga qarar taptı.* “Bütün beyler ve söz anlayan iyi *yiğitleri* de davet ederek, umumi istişare yapıp şuna karar verdi.”

(209a) *Xassa tabinda, kim tamam eligidin iş kélür yigitlerni ayrılıp édi.* “Hassa alayına bütün *elinden iş gelen yiğitler* ayrılmıştı.”

Bâbürnâme’de -(X)r sıfat cümlesinin başı olarak *kişi*’nin kullanıldığı örnekler çoktur. Bu baş ile yarar / yaramas, tutar, uruşur, bilür birliğinin örneklerini tespit ettik. Metnimizde bu yapıdaki kullanımlarda en çok *bilür kişi* birlikteliğinin kullanıldığını gördük. Burada *kişi*, sıfat cümlesinin öznesidir. Aşağıdaki *kişi*’li cümleler bu açıklamamızın örnekleridir:

(13b) *Munafiq va fasiq va haramnamak va yaramas kişi érdi.* “Münafık ve fasık ve nankör ve *yaramaz adam* idi.”

(61b) *Bir nêçe kûndin song Uzun Hasan va Sultan-Ahmad Tambal Cahangir Mirzanı alıp nê kim bolğan sipahi va Muğulnı yığıp Andican Axsining çêrigge çıkar kişisini çêrigge çıkarıp Marginannı qapamaq da'iyası bile Marğınannıng bir şar'ısında şarq sarı Sipan atlıg kèntke kèlip tüştiler.* “Birkaç gün sonra, Uzun Hasan ve Sultan Ahmet Tembel, Cihangir Mirza'yı alarak mevcut sipahi ve Moğolları toplayıp Endican ve Ahsi'nin asker olabilir adamlarını alıp Merginan'ın bir şer'i (2 mil) doğu tarafında bulunan Sapan adlı köye gelip indiler.”

(152b) *Ol yurttın köçüp yana bir yurtqa tüşkende çêrig elidin atı yarar kişini Cahangir Mirzağa başlatıp ol navahida olturur Afğanlarnı çapqalı yiberildi.* “O yurttan göçüp tekrar bir yurda indiğimiz zaman, asker arasından atı (işe) yarayan adamlar Cihangir Mirza'ya verilip o civarda oturan Afganlara akın etmek için gönderildi.”

(163a) *Uruşur kişi qalmadı.* “Vuruşacak adam kalmadı.”

(182b) *Ol zamanda ança naqş u sawt bağlar kişi yoq èdi.* “O zamanda o kadar nakış ve sawt besteleyen adam yok idi.”

(140a) *Quş tutar kişiler bu panahlarda olturup torning bir ucını beş-altı qarı yıraqlaq bérkitürler.* “Kuş tutan adamlar bu sığınaklarda oturup bir ağın bir ucunu beş-altı karı kadar uzağa bağlarlar.”

(149b) *Yol bilür kişiler 'ard qıldılar kim Gumal yolıda bu rudnı nêçe qatla kèçmek kèrek.* “Yolu bilen adamlar, Gûmal yolunda bu çayı birkaç defa geçmek gerektiğini arz ettiler.”

(189b) *...kim çağırğa mayl payda boldı, taklif qılur kişi yoq èrdi, balki çağırğa maylını bilür kişi yoq èdi.* “şaraba meyil hasıl oldu; fakat teklif edecek adam yoktu; hatta şaraba meylim bilen adam da yoktu.”

(204b) *Muhammad Burunduq Bæg hisab bilür kişi edi.* “Muhammed Burunduk hesap bilen adam idi.”

(258b) *İlgeri oltu[r]ğuzup bir Hindustani bilür kişige buyurdum kim ...* “Karşıma oturtup Hint dilini bilen bir adama buyurdum.”

(350a) *İş bilür kişi dür.* “İş bilen adamdır.”

(229b) *Bu yèr u mulkning ab u tabını bilür kişiler ‘ala’l-xusus Cancuha, kim Gakarning qadimi duşmani edi, ‘ard qıldılar kim “Hati Gakar aralıqta yaman kişi vaqi’ boluptur.* “Bu yer ve memleketin havasını ve suyunu bilen adamlar, özellikle Gakar’in eski düşmanı olan Cancuha “Buralarda Hati Gakar kötü adamdır.” diye arz ettiler.”

(85a) *Sultan-Husayn Mirza ham Harini oşbu yosunluğ gafillıqta alıptur, valî iş bilür kişi alıda rawşan, va insaflığ el qaşıda mubayyan dur kim bu iş bile bu alış arasında köp farq bar dur.* “Sultan Hüseyin Mirza da Herat bu şekilde baskınla almıştı, fakat iş bilen adam gözünde, anlayan ve insaflı kimseler önünde, o iş ile bu fetih arasında çok büyük bir fark olduğu aşıkardır.”

(148b) *Bannuni çapqandın song yèr-sunı bilür kişiler ‘ardğa yetkürdiler kim Daşt yavuuq tur.* “Bennu’ya akın ettikten sonra, bu civarı bilen adamlar Deşt’in yakın olduğunu arz ettiler.”

(145a) *Nèçe kündin song çèrig tarhını salıp yèr-su bilür kişilerini çarlap atraf u cavanibni tahqiq qılıldı.* “Birkaç gün sonra asker seferber edip civarı bilen adamlar davet edilip etraf ve civar tahkik edildi.”

(178b) *Hadis ‘ilmını Xurasanda anča bilür kişi yoq edi.* “Hadis ilmini Horosan’da bilen öyle bir adam yoktu.”

Aşağıdaki örneklerimizde görüldüğü gibi, Bâbürnâme’de -(X)r sıfat cümlesinin başı olarak *yol*, çok defa *kêlür*, *çıqar* ile birliktelik kurmuştur:

(131a) *Xurasan tarafıdın kêlür yol Qandahar bile kêlür*. “Horosan tarafından gelen yol Kandahar’dan geçer.”

Bugün Türkiye Türkçesinde aorist -(X)r yüklem olarak ve geniş zaman anlamı ifade eder. Somut şimdiki zaman eki için -(i)yor kullanılır. Çağatayca’da durum, tam tersidir. Çünkü aorist -(X)r Çağatayca’da şimdiki zamanı ifade ederken kullanılmaktadır.

Yukarıda (131a) cümlesinde yan cümle yüklemi ile ana cümle yüklemi aynı fiil *kêl-* ile kurulmuş olup aorist -(X)r üzerine alarak aynı biçimde görülmektedir. Ancak işlevleri açısından değerlendirecek birinci *kêl-* fiiline gelen -(X)r sıfat-fiilinin başı *yol*, aynı zamanda sıfat cümlesinin öznesidir. İkinci *kêl-* fiiline gelen -(X)r ise, ana cümle yüklemine geniş/şimdiki zamanını ifade etmektedir ve *Xurasan tarafıdın kêlür yol* bu ana cümle yüklemine öznesi durumundadır. Dolayısıyla, aynı yapıda olan *kêlür* işlevsel açıdan farklı görevler kazanmaktadır, diyebiliriz.

(133a) *Bu Lamğanatqa Kabulın kêlür yol agar Quruq Say bile kêlseler bir yol Diri Köteliidin aşır barır Bulandın Baran Suyıdın ötüp Lamğanat sarı öter*. “Kabil’den Lemganat’a gelen yol eğer Kuruk Say yolu ile gidilse, bir yol Diri geçidinden aşır Bulan’dan Baran Suyundan geçip Lemganat’a doğru geçer.”

(47a) *Bu ‘imaratning tört burcıda tört manar dèk burclar qoparıpturlar kim yoqqarırı çıqar yollar bu tört burcdın dur*. “Bu binanın dört köşesine dört tane minareye benzer burç konulmuştur ki yukarıya çıkan yollar bu dört burçtandır.”

(268a) *Bular ham êlning bêsarlıqını mülâhaza qılıp xizanağa dastandaz bolğay dèp kêlgünçe çıqar yollarını ihtiyat qılıp olturupturlar*. “Bunlar da halkın başsızlığını

düşünüp “Hazinelere el uzatacaklar” deyip gelince çıkacak yolları muhafaza altında oturdular.”

(239b) *Bu Maydan-i Rustamning Gardéz tarafida çıqıp kélür yolıda çaşmaları bar.*
“Bu Meydan-ı Rüstem’in Gerdiz tarafına çıkıp gelen yolunda çeşmeleri var.”

(153b) *Ketewa<z> daştının Ab-i Istadağa kélür rudının yaqasığa kélip tüştük.*
“Ketevaz çölünün Ab-ı İstade’ye dökülen çayının sahiline gelip indik.”

Aşağıda verdiğimiz örnek (112b)’de görüldüğü gibi, metnimizde bir örnekte *barur* sıfat-fiilinin başı olan *kuça* (sokak) ile birlikte kullanıldığını görmekteyiz.

(112b) *Iztirab bile darvazadın kirgeç ong qol sarı barur kuça bile qaça bérdi.* “Üzüntü ile kapıdan girince sağ tarafa giden sokaktan kaçırverdi.”

Bâbürnâme’de (*bu ... künlüg*) *öter dünya için* birlikteliği metnimizde üç defa geçmektedir. Büyük bir ihtimalle *deyim* gibi kullanılmaktadır.

(29a) *Bêş kün öter dünyā için bir özi ustuvār [qıl]ğan valî ni ‘matzādasını kör qıldı, yana birni öltürdi.* “Beş günlük geçen (fani) dünya için kendinin büyüttüğü oğullarından birini kör etti, diğerini öldürdü.”

(29a) *Bu öter dünyā için mundaq yaman işler qıldı.* “Bu geçen (fani) dünya için böyle kötü işler yaptı.”

(50a) *Bu bêş künlüg öter dünyā için andaq danişmand va qarî atasını şahid qıldı.*
“Bu beş günlük geçen (fani) dünya için böyle bilgin ve yaşlı babasını şehit etti.”

Aşağıdaki örneklerde geçen *aqar su* birlikteliğinin kullanımı büyük bir ihtimalle kalıplaşmıştır. Bu birlikteliğin başına iyelik ve çokluk ekleri de getirilebilmektedir.

(2b) *Havası xub, aqar suyu faravan dur.* “Havası güzel, akar suyu boldur.”

(3a) *Banaşşası bisyar latif, aqar suları bar.* “Menekşesi pek latif, akar suları var.”

(142b) *Qaranğu keçelerde quşlarning yolu aqar su dur.* “Karanlık gecelerde kuşların yolu akar sudur.”

(48a) *Qara su, kim Ab-i Rahmat ham dërler, Kan-i Gilning ortasidin aqar yeti-sékiz tégirmen suyu bolğay.* “Ab-ı Rahmet de dedikleri Karasu, Kan-i Gil’in ortasından akan yedi sekiz değirmen(lik) suyu olacak.”

(260a) *Hindustanda bir aqar su oşbu Dunda dur.* “Hindistan’da bir akar su işte bu Dun’dadır.”

b) -(X)r /-mAs sıfat cümlesinin başı yan cümlelerin nesnesini gösterir:

Aşağıdaki örneklerde -(X)r /-mAs sıfat cümlesinin başından ifade edilen birlik, sıfat cümlesinin gayrı-öznesi olarak kullanılmıştır. Metnimizde bu açıklamaya ait örnek, başından ifade edilen birliğin nesne olarak kullanılmış olduğunu gösteriyor. Oysaki -GAn için durumun tam tersi olduğunu gördük. Bk. *Nesne gösteren -GAn*

-(X)r yan cümlesinin başı, -(X)r yan cümlesinin nesnesini ifade ederse, aynı yapıyı görebiliriz; maalesef sadece tek bir örneğimiz bulunmaktadır. Bk. 119a.

(119a) *Bu sözni eşitkeç manga idtirab bolup qılır işimni bilmedim.* “Bu sözü duyunca bana ızdırap oldu ve yapacağım işi bilemedim.”

c) -(X)r /-mAs sıfat cümlesinin başı yan cümlelerin yer tümlecini gösterir:

-(O)r /-mAs sıfat cümlesinin başı yer, mekan, vs. ifade eden bir sözcükle kurulur.

(144a) *Bu ağızdan ötüp uluğ çığning içige kim kirer çıkar ağızını xud bërkitiptürler.*
“Bu ağızdan geçip büyük çitin içine girilip çıkılacak ağız güzelce sağlamlaştırırlar.”

(252a) *Dayim tüşer yurt Qırıq Arıq édi.* “Her zaman indiğimiz yer Kırk-Arık idi.”

Bâbürnâme’de -(X)r sıfat cümlesinin başının yer, mekan, vs. ifade ettiği sözcüklerden yer sözcüğü ile kurulan örnekler çoktur. Bu birlikteliğe iyelik, çokluk ve durum ekleri de getirilebilmektedir.

(48a) *Çıkar yer xaylı tar vaqi boluptur.* “Çıkılacak yeri çok dardır.”

Yukarıda ekin kullanım ve işlevlerinden bahsettiklerimizi kanıtlayan aşağıdaki (60a) örneğinde, *barur turar* sıfat yan cümlesinin başından ifade edilen birlik, yani *yerimiz* ve *qılır qılmas* sıfat yan cümlesinin başından ifade edilen birlik, *işimiz* kelimeleri sıfat yan cümlesinin gayrı-öznesidir. Sıfat yan cümlesi günümüz Türkçesinde -AcAğImIz karşılığındadır. Burada sıfat yan cümlesinin yüklemine belirtilen zaman -AcAk gelecek gösterirken, 1. çokluk şahıs iyelik eki, -Imız da sıfat yan cümlesinin öznesi olan *biz*’i anlamaktadır.

(60a) *Barur turar yerimizdin va qılır qılmas işimizdin isti’lam u istıfsar qılıp muta’assir bolup bizning halımızğa rıqqat qılıp fatiha oqup bardı.* “Gidip kalacağımız yeri ve yapıp yapmayacağımız işi soruşturup (bundan) etkilenerек bizim halimize merhamet edip Fatiha okuyup gitti.”

(81a) *Biz şahr u vilayattın mahrum, barur turar yerimiz nama’lum.* “Biz şehir ve vilayetten mahrum (idik), gidecek ve kalacak yerimiz belli değil (idi).”

(103a) *Körüſür yerge yetiſip toquz qatla yükünüp kèlip körüſti.* “Görüſülecek yere kadar yetiſip dokuz defa diz çökerek gelip görüſtü.”

(115a) *Bular ham oq yèter yerge yettiler.* “Bunlar da bir ok atımı ulaſılacak yere ulaſtılar.”

(117a) *Kün tüſ bar èdi kim köz yèter yèrde bir atning üſtide bir nème ıltap körünedür.* “Ögle vakti gelmiſti, gözle görünür bir yerde bir atın üſtünde bir ſey parlayıp görünüyor.”

(143a) *Bu çıĝnı suning tökülür yèride kavak qoyup atrafiĝa taſ qalarlar.* “Bu çiti suyun döküldüĝü yere kavuk koyup (çitin) etrafına taſ yığarlar.”

(143b) *Su tökülür yèrlerde üy ornıça yèrni çuqurraq qılıp ocaq payası dèk taſlarını bu çuqurlarda qoyup üſtige taſ qalarlar.* “Suyun döküldüĝü yerlerde bir ev yeri kadar yeri oyarak ocak temeli kadar taſları bu çukurlara koyup üzerine taſ yığarlar.”

(274a) *Su tökülür yèrde nav qoyupturlar.* “Suyun döküldüĝü yere oluk koymuſlar.”

(160b) *Hazaralar bu suning çıqar yèride qalın ſax kèſip ſalıp édiler.* “Hazereler suyun çıktığı yerini, birçok dal kesip bırakmıſlardı.”

(227a) *Kèmening quyrıqı sarı ham olturur yèr bar èdi.* “Geminin kıç tarafında da oturulacak yer var idi.”

(262a) *Gaggar Suyı zıhabdın çıqar bu su singer yèrdin üç-tört kuroh qoyıraq bolĝay.* “Geger Suyu kaynağından çıkan bu suyun döküldüĝü yerden üç-dört kuruh daha aſaĝıda olur.”

(285a) *Oşbu paniri bolur yèrni zaxm qıladu[r]lar.* “Bu peynirin bulunduğu yeri delerler.”

(208a) *Uluğraq martabalığ bəgler kiçikrek cərgelig bəglərge muhr basar yèrde kağazning ortasında muhr basıp yiberiptür.* “daha büyük derecedeki beyler daha küçük rütbeli beylere mühür bastıkları yerde kağıdın ortasına mühür basıp göndermiş.”

(150b) *Kéter yèri ham yoq édi.* “Gidecek yeri de yok idi.”

(209a) *Har on va har éllig ong qolda va sol qolda turar yèrlerini bilip uruş çağı qılır işlerini ma ‘lum qılıp hadir u nazir érdiler.* “Her on ve her elli, sağ kolda ve sol kolda duracağı yerleri bilerek, muharebe zamanı yapacağı işleri bilerek hazır ve nazır idiler.”

Su(ning) ...()r yer(ler)(i)(de)

-()r sıfat-fiil cümlesinin öznesini ifade eden bir sözcük (su) var. Aşağıda verdiğimiz ilk iki örnekte (143a, 160b) bu sözcük ilgi durumu ekini alıyor ve sıfat-fiil cümlesinin başında bir iyelik eki var. Bu iki örneğin devamındaki diğer iki örnekte (143b, 274a) bu sözcük ilgi durumu ekini almıyor ve sıfat-fiil cümlesinin başında iyelik eki de yok. İlgi durumu eki ile bağlanmış iyelik ekli sözcük birliği, daha önceden bahsi geçen, metinden belli bir su (yani, belirli bir su) üzerine haber vermektedir. İlgi durumu ve iyelik eki almayarak birliktelik gösteren örneklerde daha önceden bahsi geçmemiş, metinden belli olmayan bir su (genel; kategori, vs.) üzerine haber veriyor.

(143a) *Bu çığni sunıng tökülür yèride kavak qoyup atrafiğa taş qalarlar andaq kim su bu çığqa şarılup tüşkey, tüşken bile qoyı oq bargay.* “Bu çiti suyun döküldüğü yere kavuk koyup (çitin) etrafına taş yığarlar.”

(160b) Hazaralar bu suning çıxar yèride qalın şax kèsip salıp édiler. “Hazereler suyun çıktığı yerini, birçok dal kesip bırakmışlardı.”

(143b) Su tökülür yèrlerde üy orniça yèrni çuqurraq qılıp ocaq payası dèk taşlarını bu çuqurlarda qoyup üstige taş qalarlar. “Suyun döküldüğü yerlerde bir ev yeri kadar yeri oyarak ocak temeli kadar taşları bu çukurlara koyup üzerine taş yığarlar.”

(274a) Su tökülür yèrde nav qoyupturlar. “Suyun döküldüğü yere oluk koymuşlar.”

d) -(X)r /-mAs sıfat cümlesinin başı yan cümlelerin zaman tümlecini gösterir:

Aşağıdaki örneklerde -(X)r sıfat cümlesinin başından ifade edilen birlik *yıl*, *gün*, *vs.* zaman kavramları ile zaman tümleci işlevindedir. Bu birliktelikler, ana cümlelerin de *zaman tümlecini* oluşturmaktadır. Metnimizden bu açıklamaya ait örnekler aşağıda verilmiştir:

(241b) *Çaharşamba küni aynıng on ikiside Kamranning tağayısı Sultan-‘Ali*, (242a) *kim mèn Xwastın Kabulğa barur yıl Kaşğarğa barıp edi, nêçük kim mazkur boldı, kèldi*. “Çarşamba günü ayın on ikisinde, zikredildiği gibi, ben Hast’tan Kabil’e gittiğim yıl Kaşgar’a gitmiş olan Kamran’ın dayısı Sultan Ali geldi.”

(32b) *Mirza öler yılı eligdin çıqıp edi*. “Mirza’nın öldüğü yıl (Ura Tepe) elinden çıkmıştı.”

(252a) *Nêçe kün kim anda édük, içer künleri aksar içildi va sabuhi qılıldı; içmes künleri ma‘cun suhbatı edi*. “Birkaç gün orada idik, içilen günler hep içildi ve sabuhi yapıldı; içilmeyen günler macun sohbeti yapıldı.”

Bâbürnâme’de gelecek zaman atıfta bulunan *kélür yıl* (gelecek yıl) birlikteliği belki de kalıp olarak kullanılmıştır. Buna karar vermek zordur.

(97b) *Mëning başımğa téggen qılıç oşbu qılıç oq edi, neçük kim kélür yılning vaqayi’ida mazkur bolğusıdur.* “Benim başıma dokunan kılıç işte tam bu kılıç idi, nitekim gelecek yılın olaylarında zikredilecektir.”

-(X)r vaqt

(282a) *Suda oynar vaqt maşk yosunluğ körünedür.* “Suda oynadığı zaman kuş gibi görünmektedir.”

-(X)r / -mAs sıfat-fiilinin başının *fursatta, çağ, mahall(da)*, zaman ifade eden sonçekim edatları olduğu kullanımlarda da -(X)r /-mAs sıfat cümlesinin *başı* yan cümlelerin zaman tümlecini gösterir. Bk. -(X)r / -mAs + *fursatta, çağda, mahall(da)*

e) -(X)r /-mAs sıfat cümlesinin başı yan cümlelerin içeriğini gösterir:

-(X)r / -mAs sıfat-fiilinin *xayal, xabar*, vs. ile kurduğu birliktelik metnimizde çok defa geçmektedir. Bu kullanıma ait aşağıdaki örneklerden de görüleceği gibi, -(O)r / -mAs’ın başından ifade edilen birliğin, başın *içeriğini anlatmak için* kullanılmış olduğunu göstermektedir. Buna “Açıklayıcı -(X)r / -mAs” da diyebiliriz.

Aşağıdaki örneklerde -(X)r / -mAs sıfat cümlesinin başından ifade edilen birlik, sıfat cümlesinin *gayrı-öznesi* olarak kullanılmıştır. Metnimizde bu açıklamaya ait en çok örneğin, başından ifade edilen birliğin *yer ve bir içerik taşıyan kavram (xayal, xabar, vs.)* olduğunu tespit ettik.

Metnimizde bu açıklamaya ait örnek, başından ifade edilen birliğin (*xayal, xabar, vs.*) *içeriğini anlatmak için* kullanılmış olduklarını gösteriyor.

-(X)r yan cümlesinde özne ifade eden sözcük varsa bazen ilgi durumu eki kullanılır; bazen ilgi eksiz kullanılır. Peki, bu fark nereden geliyor? Önce sadece *xabar* ve *xayal* gibi kavramların yan cümlelerin başı olarak kullanılan örneklerle bakalım: *Xabar, xayal*, vs. gibi kavramların bulunduğu cümlelerde iyeliğe bağlı ilgi durumu eki özneye bağlı kavramlarda var. Bütün ilgi durumu ekleri ya kişi adlarına, ya da kişi zamirlerinin üzerine gelmiş. Burada konuştuğumuz örnekler “Batı Oğuzca’ya ait olmayan Türk

Dilleri”nde çok yaygın olan özneyi belirten yapıları gösterir. Bakınız: (77a), (99a), (106b), (115b-116a), (158a).

(77a) *Muğul bēglerinin Muhammad Mazid Bēg alar bile yaxşığına ixtilatı çıqmadı, balk’ Muhammad Mazid Tarxannı tutar xayalı ham qılğandurlar.* “Moğol beyleri Muhammed Mezid Bey’in onlarla iyice bir görüşmesi çıkmadı, hatta Moğol beylerinin Muhammed Mezid Tarhan’ı ele geçirme düşüncesi de olmuştur.”

(99a) *Yaz bola Şıbaq Xanning Ura Tēpe üstige kēlür xabarı boldı.* “Yaz gelince Şıbak Han’ın Ura Tepe üzerine yürüdüğü haberi alındı.”

(106b) *Bavucud kim Tambalning buzulup yanıp Andicanğa kēlür xabarı bar edi, bi-tacribalıqdın ğaflatı boldı.* “Tembel’in bozguna uğrayarak dönüp Endican’a gittiği haberine rağmen, tecrübesizlikten dolayı gaflette bulundu.”

(115b) *Agar sizlarning ba-cagah xidmat qılur xayalınız bar dur, xud mundaq xidmat (116a) qapısı yıllarda tapılmas.* “Eğer o yerde sizlerin hizmet görme düşünceniz varsa, böyle hizmet kapısı yıllarca bulunmaz.”

(158a) *Taziğa yetken mahallda xabar taptık kim Şēr-‘Ali Çuhra va Kiçik Baqi Dēvana va yana bir nēçe kişining qaçar xayalları bar emiş.* “Yolun yarısına geldiğimiz zaman haber aldık ki, Şir ‘Ali Çehre ve Kiçik Baki Divâne ve diğer birkaç adamın kaçma düşünceleri var imiş.”

-(X)r yan cümlesinde özne ifade eden sözcük yoksa, -(X)r sıfat cümlesinin başında özneyi ifade eden bir iyelik eki var. Bk. (106a), (120b), (245b), (281a), (190a), (139a).

(106a) *Tēz oq darvazağa yēter xayalım bar edi.* “Çabucak kapıya ulaşmak niyetim var idi.”

(120b) *Xurasan barurğa tab keltürmey ayrılır xayalı bar edi.* “(Onun (Şirim Tagayı’nin) da) Horosan’a gitmeye güç bulamayıp (bizden) ayrılmak niyeti var idi.”

(245b) *Çun qış Lamğan sayrı qılır xayalı bar edi.* “Çünkü kışın Lamgan’ı seyretme niyetim var idi.”

(281a) *Diraxtqa kim tutar xayalı qıladur, bir şaxnı tutup sarnigun bolup turadur.* “Ağaca tutunmak isteği olunca, bir dala tutunup baş aşağı olup durur.”

(190a) *Manga çağır taklıfı qılır xabarını Qasim Bëg eşitip Zu’l-Nun Bëgge kişi yiberiptür.* “Kasım Bey bana şarap teklif ettikleri haberini duyup Zünnun Bey’e adam göndermiş.”

(139a) *Abadan qılır qabiliyyatı ham yoqtur.* “İmar edilecek durumu da yoktur.”

Aşağıdaki (215a) örneğinde -(X)r yan cümlesinde özne ifade eden sözcük varsa da -(X)r sıfat cümlesinin başında özne ifade eden bir iyelik ekinin kullanıldığını tespit ettik.

(215b) *Qoç Bëg va Faqir ‘Ali Karimdad va Baba Çuhra qaçar xayalı qılıpturlar.* “Koç Bey ve Fakir Ali Kerimdad ve Baba Çuhra kaçmaya niyet etmişler.”

(205a) *Özi şahrda turar xayal qıldı.* “(Onun) Kendisinin şehirde kalmasını düşündü.”

Yukarıda (205a) örneğinde, ana ve yan cümlelerinin öznesi, özidir. Aynı zamanda turar xayal ana cümleinin yüklemine yakın durmaktadır. Burada da bir iyelik eki bulunmamaktadır.

(149b) *Tanglası tabl-i kuç çaldurup at üstide (150a) oq sözleşip qaysı yol bile yürürni qarar bërür xayalda edim.* “Ertesi gün, kalkma davulları çalındıktan sonra, at üzerinde (150a) konuşarak, hangi yoldan gideceğimizi karar vermek niyetinde idim.”

-(X)r xayal qıl-; qarar bër-; xayal qıl-

Metnimizdeki üç örneğimizde (95b) *baqar xayal qılıp qay[ta]rıldım;* (149b) *qarar bërür xayalda edim;* (130b) *yürür xayal qılsalar birliktelikleri,* ana cümlelerin yüklemine çok yakın durmaktadır. Belki de ana ve yan cümlelerin özneleri aynı olduğundan bu yapılarda iyelik eki kullanılmamıştır.

(130b) *Takab bile yürümey tağ bile yürür xayal qılsalar ‘ubur muta‘azzir dur.* “Bu yollardan yürümeyerek dağ yolu ile geçmeyi isterseler çok zordur.”

(149b) *Tanglası tabl-i kuç çaldurup at üstide (150a) oq sözleşip qaysı yol bile yürürni qarar bërür xayalda edim.* “Ertesi gün, kalkma davulları çalındıktan sonra, at üzerinde (150a) konuşarak, hangi yoldan gideceğimizi kararlaştırmak fikrinde idim.”

(95b) *Anıng atınıng qalğanını baqar xayal qılıp qay[ta]rıldım.* “Onun atının (ne kadar geride) kaldığını bakmayı düşünerek geri döndüm.”

3.3.2.2 -(X)r + İyelik ve Durum Ekli Birliktelikler

3.3.2.2.1 -(X)r + İyelik Ekli Birliktelikler

Başsız sıfat-fiilinin üzerinde bulunan iyelik sıfat yan cümlesinin öznesini ifade etmektedir. Bu yan cümlede ifade edilen hareketi öznesine ilgi durumu eki ile bağlamaktadır. Kurulan bu birliktelik de ana cümlelerin öznesi konumundadır.

(97b) *Yolning qay sarı cıqarı ma‘lum bolğay.* “Yolun ne tarafa çıkacağı belli olacak.”

(307b) *Bu künlerde Mahdi Xwacanın kişisi pay-dar-pay kêle başladı kim Rananın kélür tahqiq boldı. “Rana’nın geldiği (bilgisi) soruşturuldu, o günlerde Mehdi Hoca’nın adamları parça parça gelmeye başladı.”*

(359a) *Yana Kamranğa şahzada bile yaxşı amaduraft ri‘ayat qılmaqlıqı va Multan vilayatını özige ‘inayat qılmaqlıqı va Kabul vilayatının xalisa bolurı köç va uruqning kélürini bitilip édi. “Ayrıca Kamran’ın [Mirza] Şehzade ile iyi ilişkilerde bulunmaya özen göstermesi ve Mütlan vilayetinin kendisine ihsan edildiği; Kabil vilayetinin hassa mülkü olduğu eş ve akrabalarının geldiği yazılmıştı.”*

-(X)r + köngül+ iyelik eki

Bu birliktelik, “keyif; istek” anlamında kullanılır.

(295b) *Çun Xwaca Kalanning turar köngli yoq édi. “Çünkü Hoca Kalan’ın durmaya gönlü (keyfi, isteği) yok idi.”*

3.3.2.2.2 -(X)r + -nIng İlgi Durumu Ekli Birliktelikler

Metnimizde -(X)r sıfat-fiilinin ilgi durumu eki aldığı bir örnek tespit edebildik. Bu örneğin -(X)r + -ning maslahatını tapmay birlikteliği kurduğunu görmekteyiz ve büyük ihtimalle kalıp ifade olarak kullanılmış olduğunu düşünmekteyiz. Çünkü metnimizde bu yapıya benzer bir kullanımı daha önce -mAK maslahatını ... tapmay birlikteliğinde (77b) ve (33b) cümlelerinde sunmuştuk. Bk. -mAK maslahatını tapmay-

Aşağıdaki örnekte göreceğimiz gibi, -(X)r (Aorist) sadece hareket ve durum anlatmaktadır. Anlam ve işlev olarak -ma, -mak anlamını karşılamaktadır.

(56a) *Anda turarning ya qorğannı bérkitürning maslahatını tapmay yanıp yana Xucandğa kéldük. “Orada kalmanın ve kaleyi sağlamlaştırmanın imkânını bulamayarak dönüp yine Hocend’e geldik.”*

3.3.2.2.3 -(X)r + (I) -n / -nI (İyelik) +Belirtme Durumu Ekli Birliktelikler

Aşağıdaki örneklerde -(X)r 'lı yan cümleler *nesne* rolünde bulunur. Bu sebepten bu tip yan cümleleri *nesne cümlesi* olarak adlandırırız. Burada da yan cümlelerin öznesi, ilgi ekini taşır. Yan cümlelerin öznesi bir sözcükten (zamir ya da özel isim) ifade edilirse bu sözcük, ilgi ekini taşır; yan cümlelerin öznesi sıfat-fiildeki bir iyelik ekinden ifade edilebilir.

Bir başka söylememiz gereken konu, Bâbürnâme'de -(X)r sıfat-fiiline gelen belirtme durum ekinin aşağıdaki incelediğimiz örneklerde de görüleceği gibi, görüleceği gibi, iki tipte ve üç şekilde kullanımıyla karşımıza çıktığıdır. Biz görünümelerini esas aldığımızdan üç başlık altında inceledik:

1. (204b) *Hêç işni muşaxxas qılmay hêç işning qılur-ı-n muhaqqaq bilmey sarasimavar olturup édiler.* Eski Türkçe'deki gibi;
2. (70b) *Uzkand üstige barur-nı maslahat körmey Andicanğa muraca 'at qılıldı.*
3. (359a) *Köç va uruqning kélür-i-ni bitilip édi.* Türkiye Türkçesindeki gibi.

Aşağıdaki (204b) ve (336b) örnekleri birinci tipteki kullanımlara ait örneklerdir. Metnimizde -(X)r sıfat-fiilinin Eski Türkçe'deki gibi -n belirtme durumu eki aldığı örneklere nadiren rastlanabileceğini tespit ettik. Buna aşağıda sadece iki örnek verebilmekteyiz:

(204b) *Hêç işni muşaxxas qılmay hêç işning qılurın muhaqqaq bilmey sarasimavar olturup édiler.* “Hiçbir işi kararlaştırmaksızın ve ne yapacaklarını kesin olarak bilmeksizin şaşkın bir vaziyette oturuyorlardı.”

(336b) *Zamanî tafarruc qılay huşyarlar bile mastlarning ixtilat u amëziş nêçük bolurın biley.* “Akıllı başında olanlarla serhoşların birbirine muamelesinin nasıl olduğunu öğreneyim.”

Aşağıdaki örnekler ikinci tipteki kullanımlara ait örneklerdir. –(X)r sıfat-fiilinin üzerine -nI belirtme durumu ekiyle kullanılması Bâbü’ün sıklıkla tercih ettiği biçim olduğunu tespit ettik:

(70b) *Uzkand üstige barurnı maslahat körmey Andicanğa muraca‘at qilıldı.* “Özkend üzerine yürümeyi faydalı görmeyerek, Endican’a dönüldü.”

(146a) *Bu yurtta Sind Suyı kêçerni va qaysarı mutavaccih bolurnı maşvarat qilıldı.* “Bu yurtta, Sind suyunun (nasıl) geçileceği ve hangi tarafa yürüneceği istişare edildi.”

(149b) *Tanglası tabl-i kuç çaldurup at üstide (150a) oq sözleşip qaysı yol bile yürürni qarar bërür xayalda édim.* “Ertesi gün kalkma davulları çaldırarak at üzerinde (150a) konuşarak hangi yoldan gideceğimizi kararlaştırmak fikrindeydim.”

(237b) *Dëyildi kim “Tura va toqqa bile elçilik qılurnı qoygıl!* “Merasimle elçilik yapmayı bırak, denildi.”

(126a) *Oşbu yurtta êkende Kabulning üstige fi‘l-hal barurnı barmasni kêngeşildi.* “Bu yurtta iken, Kabil’in üzerine hemen yürünüp (yürüneceği) yürünmeyeceği tartışıldı.”

(325b) *Orduğa kèlip Türk u Hind umarasını çarlap bu kafirning vilayatining üstige yürürni maşvarat qilıldı.* “Ordugaha gelip Türk ve Hind emirlerini çağırıp bu kafirin vilayeti üzerine yürümeyi istişare ettik.”

(369a) *Duşamba küni Xalifanı (369b) va ba‘zı bēglerni yiberildi kim daryaning nē yèridin öterni mulahaza qilğaylar.* “Pazartesi günü, Halife (369b) ve bazı beyleri nehrin hangi yerinden geçileceğini incelemeye gönderildi.”

Aşağıdaki örnekler belirtme durumu ekinin ikinci tipinin iyelikli kullanımlarına ait örneklerdir. Metnimizde bunun örnekleri iyeliksiz biçimlerine nazaran daha azdır. -*GA*n'ın iyelikli belirtme durumu ekli kullanımları sayıca daha çok olduğunu tespit ettik. Bk. -*GA*n + *I* + -*nI*.

(197b) *Biz bu sarıdın yêtkêç siz içkeridin çıqıp êligingizdın kêlürini taqsir qılmang.*
“Biz bu taraftan yetişince, siz de içeriden çıkıp elinizden geleni yapmakta kusur göstermeyin.”

(187a) *İçmesimni çün bilürler êdi, taklif qılmadılar.* “İçmediğimi bildikleri için, teklif etmediler.”

3.3.2.2.4 -(X)r + (İyelik) + -GA Yönelme Durumu Ekli Birliktelikler

-(X)r(*I*)GA; -(X)r (+ iyelik) + yönelme durumu eki birlikteliği, yani -(X)r(*I*)GA biçimi *sebepe, amaç, yönelme, vs.* anlatır. Yer aldığı sıfat yan cümleleri ana veya bir başka yan cümlenin tümlecini oluşturur. -(X)r sıfat-fiilinin -GA yönelme durum ekiyle kurduğu birliktelik fiil ya da bağlı bulunduğu sözcük grubunun isteğine göre kurulur.

Aşağıdaki örnekte “...-e / in- amacıyla basamaklar yapı-” (yet- amacıyla *zinalar qıl-*) (366b) ; “...-e gönüllü”, “...-e razı”, “...-e başla-” (227b, 294b, 295b)

-(X)r / -mAs *sıfat-fiilinin üzerine gelen -GA yönelme durumu eki* “köngüllüg, razı, yüz koy-” bağlantısından gelmektedir.

(227b) ‘*Araq içerge köngüllüg kişi ‘araq içsün. Ma ‘cun yêrge köngüllüg kişi ma ‘cun yêsün.* “Araq içmeye gönüllü adam, arak içsin. Macun yemeye gönüllü adam, macun yesin.”

(294b) *Hindustanda turmaqqa razı êmes édiler, balki kêterge yüz qoyup édiler.*
“Hindistan’da kalmaya razı değillerdi; hatta gitmeye başlamışlardı.”

(294b) Hindustanda turmaqqa radi *èmes édiler*, balki *kéterge yüz qoyup édiler*. “Hindistan’da kalmaya razı değıllerdi ve hatta gitmeye bile yüz tutmuşlardı.”

(295b) Harkim taqat *kèltüre almay* kéterge yüz qoysa, *barğanıdın qaytmasun*. “Her kim, dayanamaz gitmek için yüz tut(ar)sa, gittiği yerden geri dönmesin.”

(366b) Darya yaqasığa yéterge zinalar qılılıp édi. “Nehir sahiline inmek için basamaklar yapılmıştı.”

(31b) Yıraqta yavuşta èşitür körerge yaxşı bolğay. “Uzakta (ve) yakında (bunu) işitmek ve görmek iyi olacak.”

(120b) Xurasan barurğa tab kèltürmey ayrılır xayalı bar édi. “Horosan’a gitmek için güç bulamayıp (bizden) ayrılma niyeti var idi.”

3.3.2.2.5 -(X)r + (İyelik) + -dA Bulunma Durumu Ekli Birliktelikler

-(X)r / -mAs (I)dA; -(X)r (+ iyelik) + bulunma durumu eki birlikteliği, yani -(X)r / -mAs (I)dA biçimi zaman, tarz, vs. anlatabilir. Sıfat-fiilin üzerinde bulunan iyelik yan cümleinin öznesini ifade eder. Bu başsız sıfat-fiil bu biçimiyle ana veya bir başka yan cümleinin tümlecini oluşturur.

3.3.2.2.5.1 -(X)r + I + dA

(6b) Ton- (7a) -nı bisyar tar kèyer édi, andağ kim bağ bağlatırda qarnını içige tartıp bağlatır édi. “Kıyafetini çok dar giyerdi, öyle ki, kuşağını bağlatırken göbeğini içine çekip bağlatırdı.”

(372a) *Suğa çomup çıqarida tünqatarning başığa çapar. “Suya dalıp çıktıklarında muhafızın başına vurur.”*

(295b) *Xwaca Kalan çun Hinddın mutanaffir edi, barurida [Dilli] ning ‘imaratlarının tamida bu baytnı bitiptür. “Hindistan’ı sevmeyen Hoca Kelan giderken evimin duvarına şu beyiti yazdırmış.”*

(52b) *Çèrig atlanurda Andicanda ‘Ali-Dost Tağayını va Axsida Uzun Hasannı qoyulup edi. “[Semerkant’ı kuşatmak için] ordu atlandığında Endican’da Ali-Dost Tagayi ve Ahsi’de Uzun Hasan bırakılmıştı.”*

(95b) *Yolda barurda Qambar-‘Ali va Qasim Bêg bile at tartıştuk. “Yolda giderken Kamber-Ali ve Kasım Bey ile at yarıştırdık.”*

(96a) *Çun muddatî anda bolup edim ötüp barurda barıp anı sayr qıldım. “Bir süre orada bulunduğum için geçerken uğradığımda onu seyrettim.”*

(204b) *Özbekge kişi yiberiptür mên” dep i ‘timad* qılıp yasatıp başığa otağa sançıp pêşkaş tartıq alıp çıqarda başsız Özbeg tuş tuşdın réz qılıp bu kundihni va tartıq va pêşkaş va kişi-qarasını tart-part qılıpturlar. “Adam gönderdim, diye, Özbeklere itimat edip süslenerek ve başına tüyler takarak hediyeler alıp karşılamaya çıktığında başıboş Özbekler her taraftan hücum ederek, bu alçağı ve hediyeleri ve yanındaki adamlarıyla birlikte yağmalamışlar.”*

(232b) *Babr hamla qılurda başığa çaptı. “Pars hamlesini yaparken başına vurdu.”*

(231b) *Andın yarım kêçe köçüp Bhêra barurda ötken guzarni sayr qıla barılıp edi. “Oradan gece yarısı kalkıp Bihre’ye giderken geçtiğimiz geçidi seyretmek için hareket etmiştik.”*

(244b) Çèrig barurda keyinge qalğan yaqağa tüşken çèrig èlige oqlar qoyup atlarını èltürler èdi. “Asker geldiğinde geride kalan (ve) kenara düşen askerlere ok atıp atlarını götürürlerdi.”

(250b) Şah Mir Husayn Bacawrğa barurda Kunar suyining guzarığa yètkende yoluqtı. “Şah Mir Hüseyin, Becur’a giderken Kunar nehrinin geçidine geldiğinde bize rastladı.”

(369b) Nilufarzarnı sayr qılurda Şayx Guran nilufarning yangı tuxm bağlağanını kèltürdi. “Nilüfer bahçesini gezmeye gittiğinde Şeyh Güren nilüferin taze tohum yapanını getirdi.”

(370a) Yanış on iki kuroh barurda ol yan bu yan sayr qılıp barıldı. “Dönüşte on iki kuroh gittiğimizde o taraf bu taraf (her yeri) seyredip gidildi.”

(372a) Bular barurda ‘Askarining ordusu toğrısın yègirme-otuzça kème bile Bangalılar ötüp qalın yayaq çıqıp dastburdî körsetür xayalda ègendürler. “Bunlar giderken Askeri’nin ordugahının karşısından Bengaliler yirmi-otuz kadar gemi ile geçerek kalabalık bir yaya çıkıp hücum etmek istiyormuş.”

3.3.2.2.5.2. -(X)r / -mAs + fursatta

Aşağıdaki cümlelerde -(X)r / -mAs sıfat-fiili, başı fursatta zaman ifade eden sonçekim edatı ile birliktelik kurmaktadır. Bu birlikteliklerle oluşturulmuş yan cümleler, ana cümlenin zaman tümlecini göstermektedir. Metnimizde iki yerde geçmektedir. (Bk. - GAn fursatta : dört)

-(X)r / -mAs (+ iyelik) + bulunma durumu eki -dA birlikteliği (-(X)r / -mAs (I)dA) olduğu gibi bir anlam kazanmaktadır. Bu sebepten bu birliktelikleri de burada gösterdik.

-(X)r fursatta birlikteliği -GAn fursatta birlikteliğindeki gibi zaman anlamı kazanır. -(X)r fursatta biçimi, ana cümle yüklemının zaman tümleci görevindedir.

Metnimizde -(X)r fursatta birlikteliği sadece aşağıdaki iki örnekte görülmektedir.

(211a) *Arıqlardın öter fursatta bir boz topçaqlıg kişi tağ damanasıda ol sarı bu sarı barmaqqa mutaraddid bolup axir bir sarı baqa tépredi.* “Arıklardan geçtiğimiz zaman, bir boz cins atlı adam, dağ eteğinde, o tarafa mı bu tarafa mı gideceğinden tereddütlü olarak nihayet bir tarafa doğru hareket etti.”

(329a) *Bu fawc Gang Daryasıdın öter fursatta Biban xabar tapıp partalın taşlap qaçıptur.* “Bu ordu Geng nehrinden geçtiği esnada Biben (bunu) haber alarak eşyasını bırakıp kaçmış.”

3.3.2.2.5.3 -(X)r çağ(da)

Aşağıdaki cümlelerde -(X)r / -mAs sıfat-fiili, *baş*ı çağ(da) zaman ifade eden sonçekim edatı ile birliktelik kurmaktadır. Bu birlikteliklerle oluşturulmuş yan cümleler, ana cümleinin zaman tümlecini göstermektedir. Metnimizde dokuz yerde geçmektedir. (Bk. -GAn çağ(da): 3)

-(X)r çağ birlikteliği ana cümlede zaman ifade eder. Bu birliktelikle kurulmuş yan cümleinin yüklemının bildirdiği hareket; olay gerçekleştiğinde, ana cümle yüklemının hareketi başlar. -(X)r çağ(da) birlikteliği ana cümle yüklemının zaman tümleci görevini üstlenir.

(66b) *Muxaliflar kim Andicanğa barurlar, kêçe bile xandaqqa kirip fasilğa şatu qoyar çağda qorğandaqılar tuyarlar.* “Endican’a gitmiş olan muhalifler geceleyin hendeğe girerek sura merdiven koydukları zaman kaledekiler duyarlar.”

(242a) *Atlanur çağ Baba Can Axtaçı atnı yaramasraq tarttı.* “Ata bindiğim zaman Baba Can Ahtaçı atını biraz kötü tuttu.”

3.3.2.2.5.4 -(X)r mahall(da)

Aşağıdaki cümlelerde -(X)r / -mAs sıfat-fiili, *baş* *mahall(da)* zaman ifade eden sonçekim edatı ile birliktelik kurmaktadır. Bu birlikteliklerle oluşturulmuş yan cümleler, ana cümlelerin zaman tümlecini göstermektedir. Metnimizde 35 yerde geçmektedir. (Bk. -GAn mahall(da): 14)

-(X)r mahall(da) birlikteliği -(X)r fursatta birlikteliğindeki gibi zaman anlamı kazanır. -(X)r mahall(da) biçimi, ana cümle yüklemine zaman tümlecini görevindedir. *mahall* sözcüğünün “zaman” anlamı dışında “yer” anlamıyla kullanıldığına sadece bir örnek (197a) tespit ettik.

(197b) *Agarçi ot yandurur mahall emes edi, savuq darbidin bêtaqat bolup ot yanduruldı.* “Gerçi (burası) ateş yakılacak yer değildi, soğğun dehşetinden takatsız kalınıp ateş yakıldı.

(212a) *Xizanalarnı zabt qılıp yüklep çıkar mahallda argtaqı xizanadın bir qıtar tève yüki aq tanka Nasir Mirza alıp qalıptur.* “Hazinelele zaptedip yükleyerek (şehirden) çıkıtları zaman Nasir Mirza erkteki hazineden bir katar deve yükü kadar ak akçe almış.”

(215a) *Qorğan eli ma'yus bolup aldurur mahallda Şıbaq Xan sulh sözini arağa salıp Qandahar üstidin qopar.* “Kurgan ahalisi ümitsizliğe düşüp (kurganı) teslim ettiğı sırada Şıbak Han barış sözünü ortaya atıp Kandahar'dan gider.”

(217a) *Dost Bêg başlığ cavanğar bégleri sudın ötüp tüşer mahallda qorğandın yüz-yüz elligçe yayaq çıkıp oq qoydılar.* “Dost Bey kumandasında sol kol beyleri suyu geçip indikleri zaman, kurgandan yüz-yüz elli kadar yaya çıkıp ok atmaya başladılar.”

(162b) *Quş ayaqın salur mahallda bödene özini yerge urar.* “Kuş pençesini açtığı sırada, bıldırcın kendini yere atar.”

(107b) *Turar mahal emes edi.* “Duracak zaman değildi.”

(112a) *Küçedin qaçurup tüzge çıkarıp qılıç yètkürür mahallda atımning ayaqığa oqladılar.* “Küçük sokaktan kaçırıp düze çıkarıp kılıç ulaştırdığım zamanda atımın ayağına ok attılar.”

(238b) *Afğanlarning içige kirip qılıç salur mahallda atnı oqlap yiqarlar.* “Afganların içerisine girip kılıcını çektiği zaman, atını okla devirmişler.”

(239b) *Baba Qaşqağa bir Afğan qılıç yètkürür mahallda yaxşı toxtap turup oqını toldurup bu Afğannı urup yiqıptur.* “Baba Kaşga’ya bir Afgan kılıç vurduğu zaman, iyi(ce) bekleyip kalkıp okunu çekerek bu Afgan’ı vurup yıkmış.”

(253a) *Bu baytnı aytur mahall aslan xatirğa yètmedi va bu ma’na hargiz köngülge xutur ètmedi.* “Bu beyti söylediği zaman hiç aklına gelmedi ve bu mana hiçbir zaman gönle huzur vermedi.”

3.3.2.2.6 -(X)r + (İyelik) + -dIn Ayrılma Durumu Ekli Birliktelikler

-(X)r(I)dIn; -(X)r (+ iyelik) + ayrılma durumu eki birlikteliği, yani -(X)r(I)dIn biçimi ana cümlelerin yüklemine ifade edilen hareket ve durumun *sebebini, zamanını, ayrılma durumunu*, vs. anlatabilir. Bu biçimiyle ana veya bir başka yan cümlelerin tümlecini oluşturur. -(X)r sıfat-fiilinin üzerinde iyelik eki varsa, yan cümle yüklemine öznesi ifade edilir. Yan cümlede özne ifade eden bir sözcük var ise, ilgi durumu ekini alır.

(380b) *Hindustanda qavun-üzümning munça boluridin fi'l-cumla xursandlıqı boldı.*
“Hindistan’da kavun (ve) üzümün bu kadar çok olmasından sonunda kanaatkar olduk.”

(113b) *Barğan kişi kēlip dēdi kim muddatī dur kim Cahangir Mirza çıqıp kētiptür.*
Turardin ötti. Biz ham tēpredük. “Giden adam gelip bir süredir Cihangir Mirza’nın
çıkıp gittiğini söyledi. (Artık) durmanın zamanı geçmişti. Biz de hareket ettik.”

(205a) *Yağı kēlüridin agah qılğay.* “Düşmanın geldiğini haber edecek.”

3.3.2.2.6.1 -(X)r + -dIn burun(raq)

Aşağıdaki (367b) örneğinde -dIn ayrılma durum ekini almış olan -(X)r sıfat-fiili *burunraq* sonçekim edatına bağlıdır. Böylelikle -(X)r sıfat yan cümlesinde ifade edilen hareket ve durum, ana cümlede ifade edilen zamandan önce gerçekleşmiştir, bilgisine sahip oluruz. Ana cümlelerin zaman zarfıdır. Metnimizde bu biçime dört örnek bulunmaktadır.

(367b) *Oşbu yıl çerig atlanurdın burunraq* (368a) *Arayış Xan bir kēme yasatıp pēşkaş qıldı.* “Bu yıl (sefere çıkmadan) ordu atlanmadan biraz önce (368a) Arayış Han bir gemi yaptırıp hediye etmişti.”

3.3.2.2.7 -(X)r + I + -çA İyelik + Eşitlik Durumu Ekli Birliktelik

Aşağıdaki örnekte sıfat yan cümlesi yüklemi -(X)r, aldığı -çA eşitlik durumu ekiyle birliktelik kurmuştur. Yazılmayan *baş*, -(X)r sıfat cümlesinin *gayrı-kışisi* olan nesnesidir. Öznesini ise, -(X)r sıfat-fiiline getirilen iyelik ekinde bulabilmekteyiz. Bu biçim ve kullanımıyla ana cümlelerin de nesnesi konumundadır. *Bilürice* birlikteliği, *yētkürgey* yüklemine ifade edilen hareketin *tarzını* göstermektedir. (Bk. -GAN+IAr+çA : karşılaştırma ifade etmektedir.)

(346a) *Oşbu kün Sayyid Dakkani Şirazi Ğaybagarğa xil’at kēydürüp in’am qılıp favvaralığ çahnı buyurdık kim bilürice itmamğa yētkürgey.* “O gün Seyid Dekni Şirazi Cibeger’e kaftan giydirip ihsanlarda bulunup ve içme suyu kuyusunu bildiği gibi tamamlaması emredildi.”

3.3.3 -(X)r + Edatlı Birliktelikler

3.3.3.1 -(X)r + ihtimalı

Aşağıdaki örneklerde göreceğimiz gibi, -(X)r (Aorist) sadece hareket ve durum anlatmaktadır. Anlam ve işlev olarak “-ma, -mak” karşılığındadır. Bu bakımdan kullanım açısından -mAK ihtimalı birlikteliğine yakındır. (Bk. -mAK ihtimalı)

(151a) *Keyindin hêçkim kömek këlmedi, va kömek këlür ihtimalı ham yoq edi.*
“Sonradan hiç kimseden yardım gelmedi ve yardım gelme ihtimali de yok idi.”

3.3.3.2 -(X)r + maslahatı

Bu birliktelik “-mak için” anlamını karşılar. Ancak aşağıdaki örnekte (220a) *maslahat* + *cihatıdın* birlikteliğinin normal olmadığını söylemeliyiz.

(220a) *Pancşamba küni aynıng yêgirme bêşide çêrig êli aşlığ alur maslahatı cihatıdın*
Kahracnıng darasıning içige Mandêş kêntlerige tüşüldi. “Perşembe günü ayın yirmi beşinde askere yemek almak için Kehrac deresinin içine, Mandiş’in köylerine gidildi.”

(146b) *Kohatta iki <ara> qonup çapqunçını yığıp qay sarı yürür maslahatını*
kêngeşildi. “Kohat’ta iki kere konaklayıp akıncıları toplayıp ne tarafa yürüneceği
konusunda görüşüldü.”

(161b) *Hazara yürüşidin yanıp Nicrawdın mal alur maslahatığa Baranning ayaqı Ay*
Tuğdı navahisığa kêldük. “Hazara akınından dönüp Nicrav’dan vergi toplamak
niyetiyle Baran’ın alt tarafındaki Ay-Togdı civarına geldik.”

3.3.3.3. -(X)r + cihatıdın

Bu birliktelik “-mAk için” anlamındadır.

(154b) *Qambar Badaxşan élige istimalat bérür cihatıdın Muhammad Mahdumining Mahmud atlığ oğlını Badaxşanğa yiberdi.* “Kamber, Bedahşan ahalisini kendi tarafına çekmek için Muhammed Mahdumi’nin Mahmud adlı oğlunu Bedahşan’a gönderdi.”

3.3.3.4. -(X)r üçün

-(X)r üçün birlikteliği, ana cümleinin yükleminden ifade edilen hareket ve durumun sebebini belirtir. Yan cümlede özne ifade eden bir sözcük var ise, *yalın durumdadır*. Türkiye Türkçesine “dığı için, -mek için, vs.” anlamlarıyla katkı sağlar.

(172a) *Av va quşning rah u ravişini yaxşı bilür üçün Sultan-Husayn Mirza aksar bu işlerni anga rucu‘ qılır édi.* “Av ve kuşun usul ve adabını iyi bildiği için Sultan Hüseyin genellikle böyle işleri ona bırakırdı.”

(174a) *Yana Şayxım Bég édi. Suhayli taxallus qılır üçün Şayxım Suhayli dërler édi.* “Şeyhim Bey, Süheylî mahlası kullandığı için (ona) Şeyhim Süheylî derler idi.”

(237b) *Qasim Bégge xidmat qılıp ol yüzge öter üçün arağa saldılar.* “Kasım Bey’e hizmet ederek o tarafa geçmek için (onu) araya koydular.”

4 ZARF-FİİLLER

Zarf-fiiller, fiilin zarf şeklidir. Bu noktadan hareketle, zarf-fiiller, hem fiil; hem de zarf gibi kullanılmaktadır.

Zarf-fiiller, şu özellikleriyle özellikleriyle fiil gibidir:

1. Fiil gibi hareket bildirirler.
2. Fiil gibi fail, nesne ve zarf niteleyicileri alabilirler.
3. Kendinden önce gelen kelimeleri yönetir.
4. Olumsuz biçimleri vardır.

Zarf-fiiller, şu özellikleriyle özellikleriyle zarf gibidir:

1. Zarflar gibi, asıl fiilin zamanını, amacını, sebebini, durumunu, vs. bildirirler.
2. Zarflar gibi, cümle içinde zarf tümleci görevini kazanırlar.
3. Zarflar gibi, çekimlenemezler.

Zarf-fiillerin Görevleri:

Aşağıda çeşitleri ve özellikleri verilen zarf-fiillerin görevleri:

1. Yan cümleler kurmak:

Yani, cümle yapılışına (sentaksa) ait bir kullanılışı var.

2. Birleşik fiil kurmak:

Yani, cümle yapılışına ait değil, sözcük türetmeye (morfoloji) ait bir kullanılışı var.

4.1 Bâbürnâme’de Zarf-fiil Yapıları ve Birliktelikleri

Bâbürnâme’de fiilin bildirdiği hareketi, zarf yapma göreviyle tamamlayan basit zarf-fiil biçimlerini şu ana başlıklar altında inceleyeceğiz:

1.-GAÇ

2. -*GAlI*

3. -*GUnça*

4. -(*X*)*p*

5. -*A/-y*

6. -*mAy*

Yukarıda altı maddede incelediğimiz zarf-fiiller başka bir fiille birliktelik kurarak birleşik fiiller kurmaktadır:

-*GAlI yiber-*, -*GAlI bar-*; -*GUnça bol-*, -(*X*)*p bol-*; -*A başla-*, -*A giriş-*, -*A tüş-*, -*A yaz-*, vs.

Zarf-fiillerin Çeşitleri ve Özellikleri

Zarf-fiiller yapıları bakımından a) Basit Zarf-fiiller, b) Türemiş Zarf-fiiller olarak adlandırılır.

Basit zarf-fiil ekleri temel biçimlerdir. Daha açık bir ifadeyle “basit”ten kastımız,

a.) zarf-fiilin (-*p*, -*A gibi*) bölünmezliğidir.

b.) zarf-fiilin (-*GAlI gibi*) bölünür; fakat parçaların belki hepsi; en azından bir parçası, dilde, işlevsiz kalır.

Örneğin, Bâbürnâme’de -*GAlI* zarf-fiilini örnek verebiliriz. Yapısal olarak incelediğimizde -*GAlI*’yı oluşturan parçalardan -*GA* ve -*II* eklerinin her ikisi de, işlevsel olarak kullanılmamaktadır. Yani, o dilde işlevsiz kalmıştır.

Türkiye Türkçesinden bir örnek verelim: -*mAksIzIn*’ı oluşturan parçalardan -*mAk* ve -*sız* ekleri, işlevsel olarak bu dilde kullanılmaktadır. Fakat -*ın* eki (eskiden vasıta durumu eki idi) bugün, eski göreviyle yaşamıyor. Bu durumda, zarf-fiili oluşturan eklerden biri, bir parçası, bu dilde rol oynayamamaktadır. Bu durumda zarf-fiil “basit biçim” olarak adlandırılır.

Aşağıda zikredeceğimiz ve bizim, *türemiş zarf-fiil* (geçici zarf) olarak adlandıracığımız biçimleri “İçindekiler” bölümünde ana başlık yapmadık. Bunun nedenini ve açıklaması burada bulabilirsiniz:

İsim-fiillerin durum ekleriyle (-*mAKdIn*, -*mAKtA*, vs.) ve edatlarla (-*mAK için*, *mAK da 'iyası bile* vs.) birliktelik kurmaları ile ve sıfat-fiillerin durum ekleriyle (-*GAndA*, -*GAndIn*, vs.) ve edatlarla (-*GAn için*, -*GAn mahallda*, vs.) birliktelik kurmaları ile *türemiş zarf-fiil* biçimleri (geçici zarf) oluşturulur.

Çalışmamızda daha önce de belirttiğimiz gibi, isim-fiil ve sıfat-fiillerin durum ekleri ve edatlarla kurdukları birliktelikler sonucunda oluşturdukları *türemiş zarf-fiil* (geçici zarf) biçimlerini kendi ana başlıkları altında göstermiştik.

Örneğin, Çağataycada -*GAndIn song* ve Türkiye Türkçesinde -*diğinde* eklerini parçalarsak her bir parçasının, söz konusu dillerde işlevselliğini koruduğunu ve hala yaşadığını görürüz. Yani, bu zarf-fiiller var olan ve çalışan unsurlarla (eklerle) kurulur.

Zarf-fiillerin yardımıyla *birleşik fiil* yapılır. Bu işleviyle görülen zarf-fiillere ait örnekler, Türkiye Türkçesindeki zarf-fiil sınıflamalarında yer alır. Ancak burada, zarf-fiilin şekli ile ilgili değil; kullanılışı üzerine bir durum söz konusudur.

- a) -*GAn* Türkçesinde (Kıpçakça, Güney-Doğu Türkçesi, Güney Sibirya Türkçesi, vs.) (Schönig, 2013: 221-257) çokça kullanılan birleşik fiil tipidir.

Örneğin, Kıpçakçada, *yazıp al-* “özel bir tip yazmaktır: Bir şeyin üzerine, kendi için not düşmek” anlamındadır. Bu yeni şekille, yeni bir anlam doğar. Ana fiil *yaz-* üzerine *al-* fiili getirilerek, yeni bir fiil yapılmış olur.

Türkiye Türkçesinde de bu yolla yapılmış çok örnek vardır: *al-ı ko-*, *al-ı ver-*, *vb.*

- b) Diğer bir işlevi, yeni bir morfem oluşturmaktır.

Örneğin, Türkiye Türkçesinde, tarz alanında, -*Abil-* (yeterlik); Çağataycada -*A al-* (yeterlik) biçimlerini oluşturmak için kullanılmıştır.

Zaman ifade etmede, Çağdaş Orta Asya dillerinde, -*A turur>-AdIr*, -*AdI*, *vb.*; Türkiye Türkçesinde ise -*A yorır>-(I)yor* biçimini örnek olarak verebiliriz.

4.2 Zarf-fiillerin Bâbürnâme’de Kullanımı ve İşlevleri

Metnimizdeki “basit” zarf-fiil örneklerini ele alırken temelde iki nokta üzerinde durduk:

- a) Zarf yan cümlesi ile ana cümlenin zaman ilişkileri
- b) Zarf yan cümlesi ile ana cümlenin özne ilişkileri

Yukarıda bahsettiğimiz maddelerin içeriğini burada ayrıntılı olarak göstereceğiz:

İncelememize temel teşkil eden iki bakış açımızdan ilki, zarf yan cümlesi ile ana cümlenin zaman ilişkilerini kurmaktır, demiştik. Yani burada, zarf-fiil yüklemine fiilinde ifade edilen zaman, ana cümle yüklemine fiilinde ifade edilen zamanın içinde kendine nasıl bir yer bulur, sorusuna cevap arıyoruz.

Aslında, basit zarf-fiillerin temel işlevi, bir cümle içinde *zaman* ifade etmektir. Bir başka deyişle, *olayların oluş sıralamasını* vermektir. Yani, zarf-fiilli zarf yan cümlesinde ifade edilen olay, ana cümlede ifade edilen olayın ya *öncesinde* ya *sonrasında* ya da *aynı zamanında* gerçekleşmiş olabilir. Olayların gerçekleşme noktası ya da süreci de ana cümlenin yüklemine fiilinin belirttiği zaman içinde belirlenir ve değerlendirilir.

Bu noktadan yola çıkarsak, ana cümle ve yan cümledeki olaylar aynı zamanda gerçekleşirse, iki görünüş arz edebilir:

Birincisi, zarf yan cümlesinde ifade edilen olay ve ana cümlede ifade edilen olay birbirinden *bağımsız ve eşdeğerdedir*.

İkincisi, zarf yan cümlesinde ifade edilen olay, ana cümlede ifade edilen olayın *nasıl, hangi tarzda*, vs. gerçekleştiği üzerine bilgi verir.

Yinelememiz gerekir ki, zarf-fiillerin en önemli işlevi, *zamanda sıralama* ifade etmektir.

İncelememize temel teşkil eden iki bakış açımızdan ikincisi, zarf yan cümlesi ile ana cümlenin özne ilişkilerini kurmaktır. Yani burada, “Zarf-fiilli, zarf yan cümlesinin öznesi, ana cümlenin öznesi ile ortak mıdır, farklı mıdır?” sorusuna cevap arıyoruz.

Bu noktadan yola çıkarsak, zarf yan cümlesinin öznesi ile ana cümlenin özneleri iki görünüş arz edebilir:

Birincisi, zarf-fiille kurulan zarf yan cümlesinin yüklemine öznesi, ana cümle yüklemine öznesi ile ortak olabilir

İkincisi, zarf-fiille kurulan zarf yan cümlesinin yüklemine özne, ana cümle yüklemine özne ile farklı bir özne taşıyabilir. Bu durumda özne yalındır.

Bu bakış açımız ve incelememiz, yukarıda altı maddede “Basit zarf-fiiller” başlığı altında verdiğimiz tüm zarf-fiiller için geçerli olacaktır.

4.3. Zarf-fiilin Bâbürnâme’de Görünümleri

4.3.1 -GAÇ

Bu bölümde, Bâbürnâme’de geçen -GAÇ yan cümlesi ile ana cümle arasındaki zaman ilişkileri ve özne ilişkileri değerlendirilecektir.

-GAÇ zarf-fiilinin olumsuz biçimi -mAGAÇ biçimindedir. Bâbürnâme’de bu olumsuz biçimin kullanılışının çok nadir olduğunu tespit ettik.

a) -GAÇ Yan Cümlesi İle Ana Cümlenin Zaman İlişkileri Açısından Değerlendirilmesi:

Metnimizde -GAÇ zarf-fiiliyle kurulmuş bir yan cümle, ana cümlenin yüklemine gösterdiği olaydan *daha önce* gerçekleşmiştir. Bir diğer ifadeyle, olay sonlanmıştır.

Metnimizde -GAÇ zarf-fiilinin olumsuz biçimi çok az kullanılmıştır. Aşağıda (105a) örneğinde bu kullanımı görmekteyiz:

(105a) *El tıyılmağaç yana oşbu üç kişi bile yanıp oq qoyup ğanimnı yandurdum.* “Düşman daha fazla oyalanamayınca, üç adamımla geri dönüp biraz ok atarak düşmanı geri çevirdim.”

Bâbürnâme’de -GAÇ yan cümlesiyle kurulmuş cümle örneklerinin en çok *xabar tap-*, *xabar kel-* birlikteliğinde bulunduğunu tespit ettik (Hükümdar Bâbü’r’e olaylar elçileri, adamları, vs. tarafından ulaştırılmakta olduğundan ve sürekli bir kuşatma, vuruşma, vs. gerçekleştiğinden bu hareketlilik içinde alınan *haberlerin* sürekli olarak iletilmesi gerekliliğinden olsa gerek.).

Xabar ile bağlantılı olan -*GAç* zarf-fiiliyle kurulan yan cümlelerin yüklemine fiilinde ifade edilen hareket, ana cümle yüklemine fiilinde bildirilen zamandan *önce* gerçekleşmiştir. Yani, bu *haber*in *gelmesi* olayı tamamlanmıştır ve böyle bir haber mevcuttur. Devamında ise, ana cümle yüklemine fiilinde ifade edilen hareket ya da hareketler (olay ya da olay zinciri) devam eder. Türkiye Türkçesinde bu ekin cümleye kattığı anlamı “inca/-ince; -dıktan sonra/-dikten sonra, -(X)r ... -mAz, vs.” olarak açıklayabiliriz.

-*GAç* zarf-fiilinin eklendiği *kêl*- fiili ile *xabar* birlikteliğinde özne, *xabar*’dır. Bu yapıda kurulan birlikteliklerde yan cümlelerin öznesi, ana cümlelerin yüklemine öznesinden farklıdır.

Aşağıda *xabar kêl*- birlikteliğiyle kurulan -*GAç* yan cümlesinin, ana cümle yüklemine fiilindeki -*DI* geçmiş zamanına bağlı olduğu örnekleri sıraladık:

(63b)... bu *xabar kêlgeç* Andicanda tört-bêş künden artuq tavaqquf qılmay Ahsi ‘azimatı qılduk. Ahsiğa yêtkêç çara qılmay ‘ahd u aman tilep qorğanını tapşurdı.“... (bize) bu *haber gelir gelmez*, Endican’da dört-beş günden fazla kalmayıp Ahsi’ye hareket ettik. Biz Ahsi’ye *varınca*, O (Uzun Hasan), çare bulamayıp aman dileyip kalesini(bize) teslim etti.”

(100a) Bu *xabar kêlgeç* xan Taşkandtin çêrig atlandı. “Bu *haber gelir gelmez*, han ordusuyla birlikte Taşkent’ten (atlarıyla çıktı) atlandı.”

(213a) Bu *xabar kêlgeç* bêglerni tilep maşvarat qılıldı. “Bu *haber gelir gelmez*, beyleri çağırıp (beylerle) istişare yaptım.”

(238b) Bu *xabar kêlgeç* Gada’i Tağayı, Payanda Muhammad (239a) Qaplan, Abu’l-Hasan Qorçı, Mu’min Ateke başlıg içkilerni va yigitlerni cilawrêz ilgeri yiberip özüm ham têz yürüdüm. Bu *haber gelince*, içkileri, yiğitleri ve savaşçıları Gedai Tagayı,

Payende Muhammed (239a) Kaplan, Ebu'l-Hasan Kurçı, Mümin Ateke kumandasında dört nala ileri göndererek kendim de olabildiğince hızla yola koyuldum.”

(381b) Bu xabar kélgeç fi'l-hal Gwaliyar üstige atlanmaq bolduk. “Bu haber gelir gelmez derhal Galiyar üzerine saldırmak istedik.”

Aşağıda -GAç zarf-fiilinin *xabar tap-* birlikteliği ile yukarıdaki *xabar kél-geç* örnekleri farklılık arz etmektedir. -GAç zarf-fiiliyle kurulan yan cümlesinin yüklemine fiilinde geçişli olan *tap-* fiili var ise, *xabar* kelimesi anlamsal olarak belirtme durumunu istemektedir. Bu durumda *xabar* özne değildir, nesnedir. Bu biçimiyle, *xabar tap-gaç* yan cümlesinin öznesi, ana cümle öznesiyle ortaktır. Yine aşağıdaki örneklerde, -GAç yan cümlesinin, ana cümle yüklemine fiilindeki -DI geçmiş zamanına bağlı olduğu örnekleri sıraladık:

(125a) Bu xabar tapqaç iki namaz arasında andın köçüp kège tün qayıp subh vaqtı Hupıyan Köteli bile aştık. “Bu haberi alınca, iki namaz arasında (öğleden sonra) oradan göçüp gece gündüz yürüyerek sabah vakti Hubyan geçidini aştık.”

(308a) Oğlının ruxsatının xabar tapqaç oğlı yétmesdin burun oq Alwardın çıqıp kélip Rana Sangağa Todada kélip qoşuldu. “Oğluna müsaade edildiğini haber alınca oğlu daha (oraya) varmadan önce (O) Elver’den çıkıp gelip Rana Sanga’yaToda’da katıldı.”

Bazen, bu tip birlikteliklerin yan ve ana cümlesinin ortak öznesi, yan ve ana cümlelerin önüne durur. Aşağıdaki örnek cümlede ortak özne olan **yağı** yan ve ana cümlelerin önünde görülmektedir.

(257b) Kéçening üç paharı bola yavuşup édi kim xabar keltürdiler kim yağı xabar tapqaç birbirige baqmay buzulup qaçarlar.“Gecenin üçüncü peheri (üçüncü saati)

olmaya yaklaşmıştı ki, düşman, (geldiğimizin) haberini alınca (düşman) birbirleriyle ilgilenmeden bozulup kaçtıkları haberi getirildi.”

Yukarıdaki açıkladığımız örnek cümleye ek olarak, *xabar* kelimesinin *tahqiq* komşuluğunda iyelik eki ve belirtme durumu eki aldığı söylemeliyiz. *Tahqiq* “kesin” anlamındadır. Bu iyelik ve belirtme durumu eki de büyük bir ihtimalle bu kesinliği yansıtmaktadır. Burada ise, *GAç* yan cümlesinin, ana cümle yüklemine fiilindeki - (X)r zamanına bağı olduğunu görmekteyiz.

(345b) ‘*Ubayd Xan Qızılbaş xabarını tahqiq tapqaç Hari girdidin qopup Marvğa barıp Samarqand va ol navahidaqı sultanları Marvğa tiler.* “Ubayd Han, Kızılbaş (hareketinin) haberinin kesinliğini alınca Herat üzerindeki kuşatmayı kaldırıp Merv’e varıp (orada) Semerkant ve o civardaki (Özbek) sultanlarını Merv’e davet eder.”

(363b) *Bizning kелgenimizning tahqiq xabarını tapqaç buzulğan yosunluğ andın qopar.* “Bizim geldiğimizin kesin haberini alır almaz, bozulmuş gibi, oradan geri çekilirler.”

Metnimizde bu *xabar*’ın bazen iyelik eki de aldığı örnekleri tespit ettik. Aşağıdaki (98b) örneğinde iyelik eki, *Özbek çapqunçısı-ning*’da bulunan -ning ilgi durumu ekinden kaynaklanmaktadır. *Özbek çapqunçısı* anlamsal olarak *yanıl-ğan* yan cümle yüklemine öznesidir. *Yanıl-ğan* yüklemli yan cümle, *xabar* kelimesinin içeriğini anlatmaktadır. Gördüğümüz gibi, *Özbek çapqunçısının yanılğan xabarı* birlikteliği, *formal* alanda ilgi durumu ve ona ait iyelik eki yardımıyla birbirine bağlanmıştır. Bu sebepten *yanıl-ğan* yan cümlesinin öznesi *Özbek çapqunçısının* biçimindedir ve beklendiği gibi ilgi eksiz (nominatif) değildir.

(98b) *Özbek çapqunçısının yanılğan xabarı kелgeç xan qaşığa kişi yiberip Biskenttin köçüp Ahangaran kentleride üç-tört kün tavaqquf* qılduk.* “Özbek akıncılarının döndüğü (geri çekildiği)haberi gelince, (ben) han nezdinde adam gönderip Biskent’ten

(karargahımızı kaldırıp) kalkarak(biz) Ahangeran(‘ın bazı) köylerinde üç-dört gün kaldık.”

Bâbürnâme’de hareketlilik çoktur. Seyahatler, seferler, kuşatmalar; beylerle, düşmanlarla yapılan mücadeleler, bitmeyen savaşlar; anlaşmalar, vs. anlatılır. Bu da genellikle, harekete bağlı fiillerin kullanılmasına sebep olmuştur. Metnimizde “senaryo” an be an farklılıklar arz eder. Bâbür, her an değişen bu şartlar üzerine konuşurken, olayların başlangıçlarını *kêl* - ya da *kir*- fiilleriyle çok pratik bir şekilde anlatmaktadır. Dolayısıyla hareketlilik ifade eden *kêl*- ve *kir*- fiillerini temel olarak ve sıklıkla kullanmıştır.

Aşağıdaki örneklerde görüleceği gibi, bazen, *xabar kêlgeç* birlikteliği ile kurulan yan cümlelerin fiilinden kaynaklanan yönelme durumu eki -GA, hareketin yöneldiği kişi/kişileri; grupları ifade eder.

(33a) Bu *xabar Sultan-Mas ‘ud Mirzağa kêlgeç Vali Xusrawşah, kim bu kêçken kişining üstige barmaqni har nêçe sa’y qıldı*. “Bu haber Sultan Mesut Mirza’ya gelince Vali, bu geçen adamların üzerine saldırı başlatmak için elinden geleni yaptı.”

(65a) *Bizge xabar kêlgeç bēglerni yığıp maşvarat qılıldı*. “Bize haber gelince beyleri toplayıp istişare yaptım.”

(77b) Bu *xabar bizge kêlgeç turmaqning va yana bular bile çırmaşmaqning maslahatını nêçe cihattın tapmay Samarqand sarı oq mutavaccih bolduq*. “Bu haber bize gelince, durmanın ve yine bunlar ile uğraşmanın gereğini birkaç sebepten uygun bulmayarak Semerkant’a doğru hareket ettik.”

(310b) Bu *xabar bizge kêlgeç Muhibb ‘Ali-i Xalifanı Xalifanın nokerleri bile yiberdük*. “Bu haber bize gelince, Halife’ninhizmetkarları ile Muhib Ali’yi gönderdik.”

(304b) Bu xabar Rahimdadqa kélgeç aytıp yiberür kim “Taşqarılar kafırlar cihatıdın muxatara dur. “Bu haber Rahimdad’a gelince, ‘Dışarıda kafirlerden dolayı tehlike var.’ deyip (adam) gönderdi.”

Yine metnimizde bazen -GAç ile kurulan yan cümleinin öznesi *xabar*’ın -lAr çokluk ekini aldığı örnekleri tespit ettik. Burada -GAç yan cümlesinin bağlı olduğu ana cümleinin yüklemindeki fiilin -DI geçmiş zamanına bağlı olduğunu görmekteyiz:

(105b) Bu xabarlar kélgeç Andican üstige atlanduq. “Bu haberler gelince Endican üzerine atlandık.”

Aşağıdaki (138b) ve (102a) örneklerinde yan cümleinin yüklemi her ikisinde de *aytqaç*’tır. Birinci cümledeki *aytqaç* yan cümlesinin yüklemine nesnesi *salavat* belirtme durum eksizdir. İkinci cümlede *aytqaç* yan cümle yüklemine nesnesi *bu sözni* belirtme durumu ekiyle kullanılmıştır. Her iki cümlede de, yan ve ana cümleinin öznesi farklıdır. Her iki cümlede nesne, -GAç zarf cümlesinin önünde durmaktadır.

(138a) Dédiler Gaznining kəntleride bir mazar bardur kim salavat aytqaç qabr mutaharrik bolur. “Gazne’nin köylerinde(n birinde) bir mezar vardır, salavat okuyunca kabir hareket eder, dediler.”

(102a) Xwaca Abu’l-Makarim Şah Bəgimge va xan dedemge bu sözni aytqaç alardın ridanı fahm bolur. “Hoca Ebu’l-Mekarim, Şah Begim ve Han dayıma bu sözü söyleyince, onların uzlaşılabilir olduklarını anladı.”

Aşağıda, (118a)’de *dégeç* yan cümlesindeki *muni* zamiri, söz konusu hareketin içeriğine işaret etmektedir. Bu hareketin öznesini bir önceki cümlede görülmektedir. Aşağıdaki cümlede yan cümleinin öznesi: *Yusuf*. Ana cümleinin öznesi ise: *halat*. Bu durumda, yan ve ana cümleinin öznelere farklı olduğu ortadadır.

(118a) Oşbu mukalamada êdük kim Yusuf iki tizi bile alımda yükünüp ayttı kim “...”
Munı dègeç manga ğarib halatî boldı. “Bunları konuşurken, Yusuf iki dizi ile önümde
diz çöküp söyledi, “...” Bunu söyleyince, bana garip bir hal oldu.”

Aşağıdaki iki örnek de, bir mektubun başlangıç cümlesidir. *Dègeç* yan cümlesinin
öznesi belli değildir. Ana cümlelerin öznesi *söz* kelimesidir.

(348a) Humayunğa muştaqlıqlar bile saqınıp salam dègeç söz ol kim ... “Hümâyun’a
çok hasretle düşünüp selam söyledikten sonra, söyleyeceklerim şudur ki:...”

(359a) “Xwaca Kalanğa salam dègeç söz ol kim ... “Hoca Kelan’a selam söyledikten
sonra

söyleyeceklerim şudur ki: ...

b) GAç Yan Cümlesi İle Ana Cümlelerin Özne İlişkileri Açısından Değerlendirilmesi:

-GAç zarf-fiilini almış bir fiil, yan cümle kurar ve yan cümlelerin yüklemi olur. Bu yan
cümle yüklemine öznesi ile ana cümle yüklemine öznesi arasındaki ilişkiyi burada
inceleyeceğiz. Yani, özne sorusunu, hem zarf-fiilin kurduğu yan cümle yüklemine,
hem de ana cümle yüklemine soracağız. Neticede, tespit ettiğimiz ortaklık yahut
farklılıklara göre, aşağıdaki sınıflamaları ortaya koyacağız. Bunun yanında, yan cümle
yüklemine öznesinin yazılmış olduğunu, yazılmayıp önceki cümleden ya da metnin
çerçevesinden bulunduğunu da belirtmekte yarar görmekteyiz. İşte bu yazılmış ya da
yazılmamış yan ve ana cümlelerin yüklemelerinin öznelerinin ortak olduğunu, ya da
olmadığını gösteren örnekleri değerlendirerek sunacağız. Neticede bu bakış açısıyla
biz bunları, aşağıdaki biçimde sınıflandırdık:

1. -GAç Yan Cümlesinin ve Ana Cümlesinin Özneleri Birbirinden Farklıdır.

1.a) Farklılık gösteren -GAç yan cümlesinin de ana cümlelerin de öznesi yazılmıştır.

(44b) *Baysunğur Mirza çıqqaç bizge xabar keldi.* “*Baysungur Mirza ayrıldıktan sonra bize haber geldi.*”

(138b) *Calya tēpregeç qabr tēpretken dēk mahsus boladur.* “*Çatı sallanınca kabir hareket ediyormuş gibi hissedilmektedir.*”

Aşağıdaki (111a), (176a) ve (113b) örnekleri -GAç yan cümlesinin ana cümleye değil, -(X)p yan cümlesine bağlı olduğu örneklerdir:

(111a) *Xanlar Andicandin qopqaç Oş va Marğinan eli hucum qılıp qorğandaqı Moğollarnı tutup talap urup qavlap çıqardılar.* “*Hanlar Endican’dan ayrıldıktan sonra Uş ve Merginan ahalisi hücum ederek kaledeki Moğolları tutup yağma edip vurup kovalayarak çıkardılar.*”

(176a) *‘Abdul-Baqi Mirza kēlgeç Sultan-Husayn Mirza ham yaxşı ri‘ayatını qılıp küyew qılıp Sultanım Bēgimni, kim Muhammad-Sultan Mirzaning anası edi, bērdi.* “*Abdülbaki Mirza gelince, Sultan Hüseyin Mirza da (ona) iyi itibar edip damat olarak Muhammed Sultan Mirza’nın annesi olan Sultanım Begim’i (onunla) evlendirdi.*”

(113b) *Biz tēpregeç qalın öpçinliğ kişi yetip oq keldi.* “*Biz harekete geçince, birçok zırhlı adam yetişip geldi.*”

Aşağıdaki örnekte ana cümlede -p ulaçlı bir yan cümle var. Bunun öznesi (*paraları*) yazılmıştır. Ana cümlelerin öznesinden de -GAç yan cümlesinin öznesinden de farklıdır.

(274a) *Uy bu çarxni évürgeç paraları ikinçi çarxning paralarığa kirip ol kuzalig çarx évrülür.* “*Öküz bu çarkı çevirince, (bu çarkın) dişleri ikinci çarkın dişlerine girerek bu su testili çarkı çevrilir.*”

(206a) Şıbaq Xan kélgeç iki-üç kündin song şayxu'l-islam va akabir 'ahd u şart qılıp taş qorğanning kilidlerini alıp bardılar. “Şıbak Han geldikten iki-üç gün sonra, şeyhülislam ve akabir şart koşup dış kalenin anahtarlarını alarak (Şıbak Han’a) gittiler.

(138b) ... nêçük kim kêmege kirmegen êl kêmege kirgeç sahil mutaharrik mahsus bolur. “Nasıl ki gemiye binmemiş insan, gemiye binince sahil hareket ediyor hisseder.”

(257a) Fil ilgerirek yürügeç bular toxta almaslar. “Fil daha ilerleyince onlar duramazlar.

(77a) Bular ayrılğaç Moğol çerigi ham tura almadı. “Onlar ayrılınca Moğol askeri de duramaz.

(283a) Gonçasının har bargı açılğaç bargının tüpide qıtar altı-yeti gulî bolur. “Goncasının her yaprağı açıldıkça yaprağının dibinde sıralı altı-yedi çiçeği olur.”

1.b) Farklılık gösteren -GAç yan cümlesinin öznesi yazılmamış, ana cümlelerin öznesi yazılmıştır.

-GAç yan cümlesinin öznesinin yazılmadığı durumlarda özne, bir önceki cümleden ya da *metin çerçevesinden* bulunur. Aşağıdaki cümleler böyle görünürlere örnektir:

Birinci cümlemizde, özneleri birbirinden farklı olan yan ve ana cümlelerin özneleri için şunu söyleyebiliriz: *kirgeç* yan cümlesinin öznesi yazılmamıştır. Bu özneyi *metin çerçevesinden* buluyoruz: *biz*. Ana cümlelerin öznesi yazılmıştır: *êl u uluslar*.

(104a) *Oşqa kèlip kirgeç Andicanning şarq u canubıdağı tağ u tüz* él u ulusları tamam kirdiler.* “Biz Oş’a gelip girince Endican’ın doğu ve güneydeki dağ ve ova halkı tamamen bize katıldılar.”

Aşağıdaki (54b) örneğimizde yan ve ana cümlelerin özneleri birbirinden farklıdır ve *kélgeç* yan cümlesinin öznesi yazılmamıştır. Bu özneyi, önceki cümlede buluyoruz: *ben*. Ana cümlelerin öznesi yazılmıştır: *èller*.

(54b) *Hucandqa kélgeç ba‘zı munafıqşéva èller Xalifanı mèning eşikimde köre almadılar.* “Hucend’e gelince bazı iki yüzlü kimseler Halife’yi benim eşikimde görmeye tahammül edemediler.”

(74b) örneğimizde de yan ve ana cümlelerin özneleri birbirinden farklıdır ve *kélgeç* yan cümlesinin öznesi yazılmamıştır. Bunu, önceki cümleden buluyoruz: *özüm*. Ana cümlelerin öznesi yazılmıştır: *Tambalning inisi Xalil va cam‘i*.

(74b) ... *özüm Andicanğa muraca‘at qıldım. Andicanğa kélgeç Tambalning inisi Xalil va cam‘i kim bandta édiler, banddın çıkarıp xil‘atlar kèydürüp ruxsat bérildi.* “Endican’a kendi başıma döndüm. Endican’a geldikten sonra Tembel’in küçük kardeşi Halil ve zincirli mahpusların hepsi, hapisten çıkarılıp kaftan giydirilip gitmelerine izin verildi.”

Aşağıdaki (203b) örneğinde -GAç yan cümlesinin öznesi yazılmamıştır: *biz*. Önceki cümlelerin öznesiyle ortaktır ve buradan buluruz. Ana cümlelerin öznesi yazılmıştır: *Ğilcining qarası ya tütüni*.

(203b) ... *andın tèpredük. Aftab çıqıp édi kim bu puştalardın va qullardın tüzge çıqqaç[...]* *Ğilcining qarası mu, ya tütüni mü köründi.* “... oradan hareket ettik. Güneş çıkmıştı, bu tepelerden ve derelerden ovaya çıkınca *Ğilcilerin* ya karası mı dumanı mı göründü (anlayamadık).”

1.c) Farklılık gösteren -GAç yan cümlesinin de ana cümleinin de öznesi yazılmamıştır.

Aşağıdaki örnekte, *kirgeç* yan cümlesinin öznesi yazılmamıştır. Bu özneyi, metin çerçevesinden buluyoruz: *Sultan Ahmet Tambal*. Ana cümleinin öznesi de yazılmamış. Bunun öznesini de metin çerçevesinden buluyoruz: *Bâbü'r'ün askerleri*.

(111a) *Axsiğa kirgeç yana ba'zını qorğanlarğa va ba'zını daruğalıq va tahsilğa har taraf har taraf yiberilip edi*. “Ahsi’ye girdikten sonra da bazıları kalelereve bazıları bekçilik (muhafız) ve tahsilat için çeşitli yerlere gönderilmişti.”

Yan ve ana cümleinin özneleri birbirinden farklı olan aşağıdaki örnekte, *yêgeç* yan cümlesinin öznesi yazılmamıştır. Bunu metin çerçevesinden buluyoruz: *ben*. Ana cümleinin öznesi yazılmamıştır: *qavun*. Bunu da bir önceki cümleden buluyoruz.

(359a) *Bu fursatta bir qavun keltürüp ediler. Kèsip yêgeç ğarib ta'sir qıldı*. “Bu günlerde bir kavun getirmişlerdi. Kesip yiyinge çok tesir etti.

2. -GAç Yan Cümlesinin ve Ana Cümlesinin Özneleri Ortaktır.

2.a) Ortaklık gösteren -GAç yan cümlesinin öznesi de ana cümleinin öznesi de yazılmıştır.

(186a) *Muqarrar andaq edi kim mên üydin kirgeç yūküngey mên* “Öyle kararlaştırdık ki, ben çadıra girer girmez diz çökecektim

2.b) Ortaklık gösteren -GAç yan cümlesinin öznesi yazılmamış, ana cümleinin öznesi ise yazılmıştır.

Yukarıdaki örneklerden farklı olarak aşağıdaki cümlede yan ve ana cümleinin özneleri ortaktır. -GAç yan cümlesinin öznesinin yazılmadığı durumlarda öznenin *metin çerçevesinden* bulunduğunu söylemiştik. Buna örnek teşkil eden aşağıdaki cümlede

başqaç yan cümlesinin öznesi yazılmamıştır. Ana cümlenin öznesi yazılmıştır: *çerig kişi*.

(211a) *Yağını başqaç tamam çerig kişi tüşürmekke va yağını qavlamaqqa bardılar.*
“Düşmanı bozguna uğratınca, bütün asker, adamları attan atmaya ve düşmanı kovalamaya gittiler.”

2.c) Ortaklık gösteren -GAç yan cümlesinin öznesi de ana cümlenin öznesi de yazılmamıştır

(32a) *Üydin kirgeç üç yükündüm.* “Çadırdan girer girmez üç defa diz çöktüm.”

(304b) *Azraq kişi bile kirgeç dër kim “Bu darvazada bizning kişi tursun.”*
“(Rahimdad) Daha az adam ile (içeriye) girince der ki:

(186a) *Üydin kirgeç bir yükündüm dağı bédirang mutavaccih boldum.* “Çadıra girince bir defa diz çöktüm ve duraksamadan yürüdüm.”

Aşağıdaki cümlede *ayrılğaç* yan cümlesinin öznesi yazılmamıştır. Bunu, önceki cümleden buluyoruz: Nazir Mirza. Ana cümlenin öznesi de yazılmamıştır. Yan ve ana cümlenin özneleri ortaktır.

(154a) *Bizdin ayrılğaç Dara-i Nur eli bir neçe sarkaşlık qılğan cihatıdın çerigni Dara-i Nur üstige yiberür.* “Bizden ayrılınca Dere-i Nur halkının asilik yapması yüzünden askerini Dere-i Nur üzerine gönderir.”

2.ç) Ortaklık gösteren -GAç yan cümlesinin öznesi yazılmıştır.

Ortak olan bu özne, yan ve ana cümlenin başında bulunur.

(206a) *Şıbaq Xan Harini alğaç bu padişahlarning zahuzadı bile yaman ma‘aş qıldı.*
“Şıbak Han Herat’ı aldıktan sonra bu padişahların ailelerine karşı kötü muamele etti.”

Aşağıdaki örnekte ortak özne, İbrahim Beg'dir.

(113a) *İbrahim Bêg* “hay-hay” *dêp öte bergeç eşiklig törlüg yêrdin mênîng qoltuqumğa oq attı.* “İbrahim Bey, hey hey diyerek geçiverince (bir asker) çok yakın bir mesafeden benim koltuğuma bir ok attı.”

2.d) Genel bilgi vermek için kurulan cümlede somut bir özne verilmiyor. Soyut, genel, kategori, vs. ifade eden bir özne lazımdır. Bizim metnimizde bu duruma aşağıdaki örnek verilebilir:

(132a) *Bu köteldin êngeç kişi özge ‘alamî mûlahaza qılur.* “Bu geçitten inince, insan (kendini), başka bir alemde düşünür.”

Metnimizdeki -GAÇ ile kurulan diğer yan cümle örneklerine bir bakalım:

Birincisi, alınma sözcüklerle + *bol-* yardımcı fiilinin -GAÇ zarf-fiilini almasıyla kurulan *bolğaç* ile oluşturulan yan cümlelerin yüklemi iki biçimde görülür.

Birinci görünüm şöyledir:

(57a) *Hisar vilayati muyassar bolğaç Baysungur Mirzanı Hisarda olturguzup Xuttalannı Valiğa bêrdi.* “Hisar vilayeti alınınca, (Hüsrev Şah) Baysungur Mirza’yı Hisar’da oturtup Huttalan’ı Veli’ye verdi.”

(74a) *Samarqand taxtı muyassar u musaxxar bolğaç Andicannı Cahangir Mirzağa (74b) bêrilgey.* “Semerkant tahtı elde edilince, Endican Cihangir Mirza’ya (74b) verilecek.”

İkinci görünümde ise, sadece *bolğaç* ve öznesinden ibarettir. Öznenin “doğal bir birlik” ifade etmesi durumunda yan cümle *sebe* yan anlamı kazanır.

(157b) *Zalzala bolğaç özini taşladı, asibî yêtmedi.* “Zelzele olunca (olduğu için) kendini aşağıya attı; bela gelmedi.”

(135a) *Qış bolğaç tağ damanalarığa tüşer. “Kış geldiğinde (kuşlar) dağın eteklerine iner.”*

Aşağıdaki örnekte, sebep yan anlamı güçlenmiştir. Yer gösteren *munda*, paralel olarak yan ve ana cümle yüklemelerinin önünde duruyor. *bolğaç* yan cümlesinin öznesi *uruş*’tur. Bu *uruş*, ana cümlede ifade edilen olayın sebebidir. Ana cümlelerin öznesi *men (Bâbüir)*’dir. Yan cümlelerin öznesi *uruş*’tur. Yani, yan ve ana cümlelerin özneleri farklıdır.

(92b) *Mèn kim kömek édim, uruş munda bolğaç munda keldim. “Ben tedbirli idim, muharebe burada olduğu için buraya geldim.”*

Aşağıdaki örnekte de sebep yan anlamı güçlenmiştir. Burada özel bir cümle yapısı vardır. Bu birliktelikte konu olan “*guzarlar*” yan ve ana cümlelerin başına konmuştur ve ana cümlelerin öznesidir. Sebep anlamı güçlendiği için “*guzarlar*”ın durumu, “*su*”yun *ulğay*- hareketine bağlıdır.

(124a) *...vali guzarler su ulğayğaç tağyır tapar. “...fakat geçitler (ise), su yükselinece değişir.”*

4.3.1.1 -GAç oq

-GAç zarf-fiil eki üzerine oq güçlendirme edatı getirilerek yapılır. -GAç oq birlikteliği Türkiye Türkçesinde, “tam noktaya, tam -dığı()da, tam -ınca, -r ... -maz” anlamlarıyla karşılanır.

-GAç yan ve ana cümlesindeki özne ortaklıklarını yukarıdaki örneklerde anlattık. -GAç oq birlikteliğinin örneklerini sadece anlamsal açıdan değerlendiriyoruz

.

(206b) *Yana Muzaffar Mirzaning Xanzada Xanım atlığ haramını Harini alğaç oq ‘iddat çıkarağa baqmay nikah qılıp aldı. “Muzaffer Mirza’nın Hanzade Hanım adlı*

karısını, Herat'ı tam aldığı zaman, iddet müddetinin dolmasına bakmadan nikahlayıp aldı.”

(112b) *Darvazağa rubarubolğaç oq kördüm kim Şayx-Bayazid köylek üstide faraci keyip üç-tört atlığ bile darvazadın kirip kéledür.* “Kapıya tam ulaştığımda, Şeyh Bayazid gömleğinin üzerine (sadece) kürk hırka giyip üç-dört atlı ile kapıdan girerek geldiğini gördüm.”

(191b) *Körgeç oq manga xaylı mayl payda boldı.* “(Beni) gördüğünde bana (karşı) çok fazla meyli oldu.”

(140a) *Quşlar yavuş kelgeç oq tornı köterürler.* “Kuşlar yaklaştığında (O) tuzak (ağını) (ı) kaldırır.”

(125a) *Suhaylnı hargiz körgeñ emes edim. K[ötel]ge çıqqaç oq canub tarafı past yaruq yulduz köründi.* “Süheyli hiç görmemiştim. Geçit (boyunca)ilerlediğimizdegüney(de) (ufkunda), aşağıda, parlak bir yıldız göründü.”

(123a) *Xusrawşah Qunduzdın köçüp çıqqaç oq Qunduznı Mulla Muhammad Turkistani atlığ abadan i'timadlığ bayırı kişisi Şıbaq Xan üçün bérkitti.* “Hüsrevşah, Kunduz'dan göçüp ayrıldığında, (onun) iyi, güvendiği eski kölesi ve savaşçısı Molla Muhammed Türkistanî, Kunduz'u, Şibak Han için (tahkim etti) sağlamlaştırdı.”

(106b) *Qopqaç oq qılıç sağdaqnı bağlap fi'l-hal atlandım.* “Kalkar kalkmaz (ayağa fırlayarak kılıç (ve) ok kılıfını bağlayıp derhal ata bindim.”

(38b) *'Abdul-Karimning atını Mahdi Sultan Çarkasî qılıç bile sançqaç oq atı yıqılay.* “Mehdi Sultan, Abdülkerim'in atına Çerkes kılıcını sapladığında at yıkıldı.”

(350b) *Agar manga ihtiyacılığ iş bolsa, oşbu mi‘ad bile barğan kişi kélgeç oq bétavaqquf inşallah ta‘ala atlanğumdur.* “Eğer bana ihtiyaç (olacak) bir iş olursa, bir mühletle gitmiş olan adam geldiğinde inşaallahu taâla derhal at ile (doğruca oraya) gideceğim.”

4.3.2 -*GAlI*

Bâbürnâme’de -*GAlI* zarf-fiilinin iki işlevde kullanıldığını görmekteyiz:

Birincisi, -*GAlI* zarf yan cümlesi, ana cümleminin yüklemine fiilinde ifade edilen hareketin *amacını* anlatır.

İkincisi, -*GAlI* zarf yan cümlesi, ana cümleminin yüklemine fiilinde ifade edilen hareketin *geçmişteki bir zaman sınırını* belirtir. “Geçmiş”ten kastımız, ana cümle yüklemine fiilinde ifade edilen zaman noktasına göre “geçmiş”tir. Türkiye Türkçesinde “-eli/-alı” biçimi ve anlamıyla karşılık bulur.

-*GAlI* zarf-fiilinin bu iki farklı işlevde kullanılmasının sebebini bilmiyoruz.

Özbekçede eskicil bir ektir ve bugün gerek konuşma gerek yazı dilinde ek artık -*Gani* şeklindedir, -*gali* şekli zaman zaman yazı dilinde bulunmaktadır (Tolkun, 2009, 131).

a) -*GAlI* Yan Cümlesi İle Ana Cümlemin Zaman/Amaç İlişkileri Açısından Değerlendirilmesi:

a.1.) -*GAlI* zarf-fiilinin amaç işleviyle kullanıldığı örnekler:

Öncelikle metnimizden -*GAlI* zarf yan cümlesinin, ana cümleminin yüklemine fiilinde ifade edilen hareketin *amacını* ifade ettiği örneklerle bakalım

-*GAlI* zarf-fiilinin amaç ifade ettiği örneklerimizde iki farklı tip (biçim) karşımıza çıkar:

Birinci tipte -*GAlI* yan cümlesi ile ana cümle yüklemi arasına giren cümle parçaları vardır. Örneğin, (96b) körgeli **Taşkandke** mutavaccih boldılar.

İkinci tipte ise, -GAI yan cümlesi, ana cümle yüklemine önünde bulunur. Örneğin, (57a) *él va ulusni çapqalı yiberdi.*

Metnimizden yola çıkarak -GAI yan cümlesinin, ana cümle ifade ettiği hareket ve durumun amacını bildirdiği birinci tipe ait örneklerde, -GAI yan cümlesi ile ana cümle yüklemi arasına giren cümle parçalarının bulunduğu görülmektedir.

(119a) *Sizni tutqalı ol yaqin qıldı kim bu avaz Tambalning yibergen kişilerinin atını<ng> tauşı bolgay.* “Şu kesindi ki, bu ses, sizi yakalamak için, Tambal’ın gönderdiği adamların atlarının sesi olmalı.”

(267a) *Ğanimning ong qolı sol qolı barı bir yërde yığılıp andaq yığılış boldı kim nê ilgeri kële aldılar, nê qaçqalı yol tapa aldılar.* “Düşmanın sağ kolu, sol kolu, hepsi bir yereyığılıp, öyle bir sıkıştılar ki, ne ileri gidebildiler, ne kaçmak için yol bulabildiler.”

(96b) *Tuğqanlarını körgeli Taşkandke mutavaccih boldılar.* “Akrabalarını görmek için Taşkent’e gittiler.”

(96b) *Şah Bëgimni va xan dedemni va uruq qayaşni körgeli mên ham Taşkand ‘azimatı qıldım.* “Şah Begimi ve Han dayımı ve diğer akrabalarımı görmek için ben de Taşkent’e (gitmeye) niyet ettim.”

(355b) *Bu farmannı yetkürgeli ‘Abdul-Ğaffar Tovaçı ta‘yin boldı.* “Bu fermanı ulaştırmak için ‘Abdül-Gaffar Tovaçı (görevlendirildi) tayin edildi.”

(251a) *Çaşma başıdın altı-yeti qarı qoyıraq taşlarını qalap ğusl qılğalı panahı qılıpturlar.* “Çeşme başından altı-yedi karış daha aşağıda, taşları düzenleyip gusül etmek için korunaklı bir yer (sığınak) yapmışlar.”

Metnimizden yola çıkarak -*GAI* yan cümlesinin, ana cümlenin ifade ettiği hareket ve durumun amacını bildirdiği ikinci tipe ait örneklerde, -*GAI* yan cümlesi, ana cümle yüklemine hemen önünde durmakta ve örneklerin çoğunda hareket fiilleri ile birliktelik kurmaktadır. Bu hareket fiilleri geçişli ya da geçişsiz olabilir. -*GAI* zarf-fiili, geçişli ya da geçişsiz bir fiilin önünde durduğunda, dilbilgisel ya da yapısal bir işlev taşıyan bir birliktelik gibi görünür (-*a yorır*, -*abil*-, vs.). Fakat bu birlikteliklerin böyle bir işlevde kullanıldığına dair örnekler bulamadık.

a.2.) -*GAI* zarf-fiilinin zaman sınırı bildirme işleviyle kullanıldığı örnekler:

Yukarıda da söylediğimiz gibi, -*GAI* zarf-fiilinin ikinci işlevi *zamanda sınırlama* bildirmektir. Ana cümle yüklemine ifade edilen hareketin *geçmişteki bir zaman sınırını* belirtir. “Geçmiş”ten kastımız, ana cümle yüklemine ifade edilen zaman noktasına göre “geçmiş”tir. -*GAI* yan cümlesi, ana cümle yüklemine ifade edilen zaman dilimi içinde “-alı/-eli beri, -dan/den beri” anlamlarıyla, zaman kavramını sınırlandırma işleviyle kullanılmıştır. Bu tarzdaki kullanımının sebebini bilemiyoruz. Bizim düşüncemize göre bu durum, büyük bir ihtimalle, metin çerçevesiyle ilgilidir.

(209a) *Qalattın ötkeli çerig eli xaylı [a]çlıq tanqışlıq tartıp edi.* “Kalat’tan (yürüyerek) geçeli asker hayli açlıklık sıkıntısı çekmişti.”

(162a) *Ayyub oğlanları Yusuf va Bahlul, mirza qaşığa barğalı fitna va şarrangézlik maqamıda ediler.* “Eyyüb’ün oğulları Yusuf ve Behlül, (Cihangir) Mirza’nın huzuruna gideliden beri, fitne ve fesatla uğraşıyorlardı.”

(96b) *Xanım xan-babam şunqar bolğalı anaları inileri singillerini—kim Şah Bəgim va Sultan-Mahmud Xan va Sultan Nigar Xanım va Dawlat Sultan Xanım bolğaylar—körmeydürler edi.* “Benim annem, dedemin vefatından beri üvey annesi Şah Begim, küçük erkek ve kız kardeşleri, Sultan Mahmut Han, Sultan Nigar Hanım ve Devlet Sultan Hanım’ı görmemişti.”

(357b) *Mirza B g Ta ayıdın ham Kamran a tarcuma va Hind a k lgeli aytqan a  ‘ar va Baburi xattı bile bitilgen sarxattlar yiberildi.* “Kamran’a da, Mirza Bey Tagayi tarafından terc me edilmi  ve Hindistan’a geleliden beri s yledi im  iirler ve B b ri hattı ile yazılan mektup  rnekleri g nderildi.”

(159a) *Baqi  a aniyani Amu yaqasıda k lip bizge qo ul alı andın i’tibarraq va ixtiyarraq ki i yo   di.* “Baki  aganyani’nin Amu sahilinde gelip bize katıldı ından beri ondan daha itibarlı ve daha n fuzlu bir adam yoktu.”

(248b) * ligim azarda (249a) bol alı oq atmaydur  dim.* “Elim incindi inden beri ok atmamı tım.”

(57a) *Xusraw ah Balxni muhasara qıl an fursatta bir k n mazkur bol an Nazar Bahadur atlı  n kerini Balxning arıqlarını yıqqalı yiberdi.* “H srev  ah Belh’i ku attı ında, bir g n, zikrolunan, Nazar Bahadır adlı hizmetk rını Belh’in arklarını yıkmak i in g nderdi.”

(183b) * aybani Xan iki-   sultannı   -d rt ming ki i bile Badax annı  apqalı yiberdi.* “ eybani Han, iki-   sultanı,   -d rt bin adam(tabur) ile Bedah an’a akın etmek i in g nderdi.”

(310a) *Humayunning n keri B g Mirak Mo olnı bir n  e yi it bile kafırdın xabar al alı yiberildi.* “H m yun’un yardımcısı Bey Mirak Mo ol, birkaç yi it ile kafirden haber almak i in g nderildi.”

(366b) *Tanglası si amba k ni Karimb rdi va Muhammad ‘Ali Haydar Rikabdar va Baba  ayx ba lı larını iki y z e abadan yigitler bile bu muxalıflardın xabar al alı yiberildi.* “Ertesi Salı g n  Kerimbirdi ve Muhammed ‘Ali Haydar Rikabdar ve Baba  eyh idaresinde iki y z kadar iyi yi it ile bu isyancılardan haber almak i in g nderildi.”

(379b) *Muxalıflardın tahqıq xabar kelmegen üçün Baqi Şıqavulnı o[r]tadaqı yigitler bile su keçürüp yağıdın xabar alğalı yiberildi*. “Muhaliplerden (teyid edici) kesin bir haber gelmediği için Baki Şıkavul, etraf(ın)daki yiğitler/gençler ile suyu geçip düşmandan haber almak için gönderildi.”

(336a) *Daryadın ötüp kuç bar kuç Qannawc sarı yürüp qazaq yigitlerni muxalıfardın xabar alğalı ilgeri ayırdı*. “Nehirden geçerek konaktan konağa Kanuç tarafına doğru yürüyüp (ilerleyip) kazak yiğitleri, isyancılardan (bilgi toplamak) haber almak için ileri (öncü olarak) sevkettik.”

(108b) *Yaramnı baqqalı Atika Baxşı atlığ Moğol carrahını yiberiptür*. “(Han) yarama bakmak için Atika Bahşı adlı Moğol cerrahını göndermiş.”

(278a) *Yana bir nawbat kötergen kaharlar dam alğalı oturğanda rahguzar el ötüp baradurlar egendür*. “Başka bir zaman da (papağanın kafesini) taşıyanlar istirahat için oturduklarında yolcular gelip geçiyormuş.”

(315a) *Yavuqtın yıraqtın dost u duşman körgeli eşitkeli yaxşı boldı*. “Yakından ve uzaktan

dost ve düşmanın görmesi ve işitmesi için çok iyi oldu.

(159a) *Baqi Çağaniyani Amu yaqasında kəlip bizge qoşulğalı andın i'tibarraq va ixtiyarraq kişi yoq edi*. “Baki Çağanyani'nin Amu sahilinde gelip bize katıldığından beri ondan daha itibarlı ve daha nüfuzlu bir adam yoktu.”

b) -GAI Yan Cümlesi İle Ana Cümlenin Özne İlişkileri Açısından Değerlendirilmesi:

1. -GAI Yan Cümlesinin ve Ana Cümlesinin Özneleri Farklıdır

Metnimizde bu kullanıma örnek bulunmamaktadır.

1.a) Farklılık gösteren -GAI yan cümlesinin öznesi yazılmamış, ana cümlenin öznesi yazılmıştır.

(119a) Sizni tutqalı ol yaqın qıldı. “Sizi yakalamak için o kolaylık sağladı.”

(357b) Mirza Bêg Tağaydın ham Kamranğa tarcuma va Hindqa kêlgeli aytqan aş ‘ar va Baburi xattı bile bitilgen sarxattlar yiberildi. “Kamran’a da, Mirza Bey Tagayi tarafından tercüme edilmiş ve Hindistan’a geleliden beri söylediğim şiirler ve Bâbüri hattı ile yazılan mektup örnekleri gönderildi.”

1.b) Farklılık gösteren -GAI yan cümlesinin öznesi yazılmış, ana cümlenin öznesi yazılmamıştır.

Aşağıdaki (57a)’da -GAI yan cümlesinin öznesi: *el va ulus-nı* ve (24a)’da -GAI yan cümlesinin öznesi: *Hasan Ya‘qub-nı*, (381b)’de -GAI yan cümlesinin öznesi: *meni* aynı zamanda ana cümlenin de nesnesi durumundadırlar.

(57a) Bolğan çerigni Zardak Çölidaqı *el va ulusnı* çapqalı yiberdi. “Mevcut askerini Zardak Çölü’ndeki halka ve ahaliye akın etmek için gönderdi.”

(24a) Hasan Ya‘qubnı va ‘dalar bile mirzağa baqturğalı (24b) *kêlgen êgendür*. “Hasan Yakub’u vaadlerle Mirzaya (olumlu) baktırmak için (24b) getirmiş.

(381b)... kim “Mêni oğlını qaçurğalı yiberiptür. “Beni, oğlunu kaçırmak için gönderdi.”

(193a) *Çara tapa almay yanıp bir otunluğ yerge tüşüp yetmiş-séksen abdan yigitlerni ta'yin qıldıuq kim izimiz bile yanıp qul qoyı qışlağan hazara hazaradın tapıp yol başlağalı keltürgeyler.* “Çare bulamayıp dönüp yakacak odun olan bir yere inip (konaklayıp) yetmiş-seksen iyi yiğidi seçip (izimiz ile) geri dönerek derenin aşağısında kışlayan hazaralardan (birini/birilerini) alıp yol göstermek için getirdiler.”

(66b) *Özümindin ilgerirek Uzkanđ navahısını çapqalı çapqunçı ayırdık.* “Kendimizden daha önce Özkent civarına akın etmeleri için akıncı sevkettik.”

(248b) *Éligim azarda (249a) bolğalı oq atmaydur édim.* “Elim incindiğinden beri ok atmamıştım.”

2. -GAII Yan Cümlesinin ve Ana Cümlesinin Özneleri Ortaktır.

Metnimizde bu kullanıma örnek bulanmamaktadır.

2.a) Ortaklık gösteren -GAII yan cümlesinin öznesi de ana cümleinin öznesi de yazılmıştır.

(222b) *Sind Darya<s>ının guzarını körgeli Mir Muhammad Calabannı aqa-inisi bile yana bir nêçe yigitlerni bularğa qoşup yoqqarı qoyı guzar körgeli yiberildi.* “Sind nehrinin geçidini aramak için Mir Muhammed Calaban(’ı), büyük (ve) küçük kardeşleri ile yanlarına birkaç yiğit verilerek (nehrin) aşağı yukarı geçilişini görmek için gönderildi.”

(224b) *Qurban Çarxi<va> ‘Abdul-Maluk Masti başlığ yêti-sêkiz kişini ilgeri xabar alğalı yiberildi.* “Kurban Çarhi ve ‘Abdül-Maluk Mesti idaresinde ileri (öncü olarak) yedi-sekiz adam haber almak için gönderildi.”

2.b) Ortaklık gösteren -GAII yan cümlesinin öznesi yazılmamış, ana cümleinin öznesi ise yazılmıştır.

(96b) *Şah Bëgimni va xan dedemni va uruq qayaşni körgeli mën ham Taşkand ‘azimatı qıldım.* “Şah Begimi ve Han dayımı ve diğer akrabalarımı görmek için ben de Taşkent’e (gitmeye) niyet ettim.”

(153a) *Bu quşlarning (153b) yumurtqalarını alğalı këlgen iki Afğan bizni körgen bile özini suğa saldı.* “Bu kuşların (153b) yumurtalarını almak için gelen iki Afgan bizi görünce kendini suya attı.”

(355b) *Bu farmannı yetkürgeli ‘Abdul-Ğaffar Tovaçı ta‘yin boldı.* “Bu fermanı ulaştırmak için ‘Abdül-Gaffar Tovaçı (görevlendirildi) tayin edildi.”

(209a) *Qalattın ötkeli çërig eli xaylı [a]çlıq tanqışlıq tartıp edi.* “Kalat’tan (yürüyerek) geçeli asker hayli açlıklık sıkıntısı çekmişti.”

2.c) Ortaklık gösteren -GAI yan cümlesinin öznesi de ana cümlelerin öznesi de yazılmamıştır

(96b) *Tuğqanlarını körgeli Taşkandke mutavaccih boldılar.* “Akrabalarını görmek için Taşkent’e gittiler.”

(251a) *Çaşma başıdın altı-yëti qarı qoyıraq taşlarnı qalap ğusl qılğalı panahî qılıpturlar.* “Çeşme başından altı-yedi karış daha aşağıda, taşları düzenleyip gusül etmek için korunaklı bir yer (sığınak) yapmışlar.”

Aşağıdaki cümlede ortak olan özneyi bir önceki cümlede bulabiliyoruz.

(117b) *Bu xud Muhammad-Baqir Bëg ëgendür. Baya kün tüşte körgen yërdin yana bir yërge yaşunğalı baradur ëkendür.* “Muhammed Bakir Bey’in ta kendisi imiş. Önceki gün öğleyin gördüğümüz yerden başka bir yere gizlene gizlene gidiyor anlaşılan.”

2.ç) Ortaklık gösteren -GAI yan cümlesinin öznesi yazılmıştır. Ana cümle nin öznesi de yazılmamıştır

Ortak olan bu özneler, yan cümle nin başında bulunur.

(267a) *Ğanimning ong qolı sol qolı barı bir yêrde yığılıp andaq yığılış boldı kim nê ilgeri kêle aldılar, nê qaçqalı yol tapa aldılar.* “Düşmanın sağ kolu, sol kolu, hepsi bir yere yığılıp, öyle bir sıkıştılar ki, ne ileri gidebildiler, ne kaçmak için yol bulabildiler.”

(39b) *Axir ma ‘lum boldı kim bular da ‘va bile Baysunğur Mirzadın ayrılıp Şiraznı saxlağalı këlgen êgendürler.* “Sonradan anlaşıldı ki bunlar, Baysungur Mirza’dan kavga ile ayrılıp Şiraz’ı (Kalesini) müdaafa etmek için gelmişler

(238a) *Oşbu kün Mulla ‘Ali-Xan, kim Samarqand köçini keltürgeli barıp edi.* “Bu gün, Semerkant’a giden Molla ‘Ali Han eşini getirmek için gelmişti.”

(222b) *Ordunı darya sarı yürütüp mên Sawati tarafı, kim Kargxana ham dêrler, karg avlağalı bardım.* “Orduyu nehir tarafına gönderip ben, Gerghane de dedikleri, Savati tarafına, gergedan avlamak için gittim.”

(378b) *Malik Şarq, kim Tac Xannı Cunardın cıqarğalı barıp edi.* “Malik Şark, Tac Han’ı Çunar’dan çıkarmak için gitmişti.”

(162a) *Ayyub oğlanları Yusuf va Bahlul, mirza qaşığa barğalı fitna va şarrangêzlik maqamıda édiler.* “Eyyüb’ün oğulları Yusuf ve Behlül, (Cihangir) Mirza’nın huzuruna gideliden beri, fitne ve fesatla uğraşıyorlardı.”

2.d) Genel bilgi vermek için kurulan cümlede somut bir özne verilmiyor. Soyut, genel, kategori, vs. ifade eden bir özne lazımdır. Bizim metnimizde bu duruma aşağıdaki örnek verilebilir:

(374a) ... kim Saru daryası yoqqarıraqdın ötkeli yaxşıraq tur. “... Saru nehrinin daha yukarısı geçmek için daha iyidir.”

4.3.2.1 -GAI yiber-

Aşağıdaki cümlelerde göreceğimiz gibi -GAI yiber- birlikteliğinde, -GAI yan cümlesi, ana cümlelerin ifade ettiği yiber- hareketinin (gönderme'nin) amacını anlatmaktadır.

Metnimizde, -GAI zarf-fiilinin geçişli hareket fiillerinden yiber- ile birlikteliğine örnekler çoktur.

(57a) Bolğan çerigni Zardak Çölidaqı el va ulusnı çapqalı yiberdi. “Mevcut askerini Zardak Çölü’ndeki halka ve ahaliye akın etmek için gönderdi.”

(57a) Xusrawşah Balxni muhasara qilğan fursatta bir kün mazkur bolğan Nazar Bahadır atlığ nökerini Balxning arıqlarını yıqqalı yiberdi. “Hüsrev Şah Belh’i kuşattığında, bir gün, zikrolunan, Nazar Bahadır adlı hizmetkârını Belh’in arklarını yıkmak için gönderdi.”

(152b) Ol yurttın köçüp yana bir yurtqa tüşkende çerig elidin atı yarar kişini Cahangir Mirzağa başlatıp ol navahida olturur Afğanlarnı çapqalı yiberildi. “O yurttan kalkıp başka bir yurda indiğimizde, asker arasından atı işe yarayan adamlar Cihangir Mirza kumandasına verilerek o civarda oturan Afganlara akın etmek için gönderildi.”

(183b) Şaybani Xan iki-üç sultannı üç-tört ming kişi bile Badaxşannı çapqalı yiberdi. “Şeybani Han, iki-üç sultanı, üç-dört bin adam(tabur) ile Bedahşan’a akın etmek için gönderdi.”

(222b) Sind Darya<s>ının guzarını körgeli Mir Muhammad Calabannı aqa-inisi bile yana bir neçe yigitlerni bularğa qoşup yoqqarı qoyı guzar körgeli yiberildi. “Sind

nehirinin geçidini aramak için Mir Muhammed Calaban(’ı), büyük (ve) küçük kardeşleri ile yanlarına birkaç yiğit verilerek (nehrin) aşağı yukarı geçilişini görmek için gönderildi.”

(224b) *Qurban Çarxi<va> ‘Abdul-Maluk Masti başlığ yeti-sêkiz kişini ilgeri xabar alğalı yiberildi.* “Kurban Çarhi ve ‘Abdül-Maluk Mesti idaresinde ileri (öncü olarak) yedi-sekiz adam haber almak için gönderildi.”

(310a) *Humayunning nökeri Bêg Mirak Moğolnı bir nêçe yiğit bile kafırdın xabar alğalı yiberildi.* “Hümâyun’un yardımcısı Bey Mirak Moğol, birkaç yiğit ile kafirden haber almak için gönderildi.”

(366b) *Tanglası sışamba küni Karimbêrdi va Muhammad ‘Ali Haydar Rikabdar va Baba Şayx başlığlarnı iki yüzçe abadan yigitler bile bu muxalıflardın xabar alğalı yiberildi.* “Ertesi Salı günü Kerimbirdi ve Muhammed ‘Ali Haydar Rikabdar ve Baba Şeyh idaresinde iki yüz kadar iyi yiğit ile bu isyancılardan haber almak için gönderildi.”

(379b) *Muxalıflardın tahqıq xabar kelmegen üçün Baqi Şıqavulnı o[r]tadaqı yigitler bile su kêçürüp yağdın xabar alğalı yiberildi.* “Muhaliplerden (teyid edici) kesin bir haber gelmediği için Baki Şıkavul, etraf(ın)daki yiğitler/gençler ile suyu geçip düşmandan haber almak için gönderildi.”

(381b)... kim “Mêni oğlını qaçurğalı yiberiptür. “Beni, oğlunu kaçırmak için gönderdi.”

Aşağıdaki örnekte görüldüğü gibi, bazen bu ikinci tipteki (-GAI + ana yüklem fiili) birliktelikler arasında, kelime ve kelime grupları da bulunabilir.

(108b) *Yaramnı baqqalı Atika Baxşı atlığ Moğol cerrağını yiberiptür.* “(Han) yarama bakmak için Atika Bahşı adlı Moğol cerrahını göndermiş.”

Metnimizde -*GAI* bazı cümlelerde *ayır-* fiiliyle birlikte kullanılmıştır. Bu cümlelerden de göreceğimiz gibi, *ayır-* “sevk-et-” fiili, *yiber-* “gönder-” fiilinin anlamına çok yakındır. Bu durumda yukarıda -*GAI yiber-* için söylediklerimiz -*GAI ayır-* için de geçerli olacaktır.

Aşağıdaki örneklerde görüldüğü gibi, bazen bu tip birlikteliklerin arasında bazı cümle unsurları bulunmaktadır:

(336a) *Daryadın ötüp kuç bar kuç Qannawc sarı yürüp qazaq yigitlerni muxalifardın xabar alğalı ilgeri ayırduk.* “Nehirden geçerek konaktan konağa Kanuç tarafına doğru yürüyüp (ilerleyip) kazak yiğitleri, isyancılardan (bilgi toplamak) haber almak için ileri (öncü olarak) sevkettik.”

(66b) *Özümindin ilgerirek Uzkanđ navahısını çapqalı çapqunçı ayırduk.* “Kendimizden daha önce Özkent civarına akın etmeleri için akıncı sevkettik.”

4.3.2.2 -*GAI* + *qoy(ma)-*

-*GAI qoyma-* birlikteliği, yukarıda verdiğimiz örneklerden biraz farklıdır. *Qoy-* “ruhsat ver-, izin ver-, geçir-, vs.” anlamlarındadır. *Qoy-* fiilinin anlamlarının sadece bir parçasıdır. Olumsuz şekliyle *qoyma-* biçimi, -*GAI* ile birleşirse, sadece “harekete izin verilmediği, hareketin engellendiği” özel anlamını taşır.

(65a) *Qasim Bêğ özi Sultan-Muhammad Arğun bile rubaru bolup iki-üç nawbat çapqulap baş çıkarğalı qoymas.* “Kasım Bey kendisi Sultan Muhammed Argun ile karşı karşıya kalıp iki-üç kez kılıç savurarak başını kaldırmasına fırsat vermez.”

(217b) Aksar-i yigitler anda yaxşı yürüp qalın şibe (218a) urup ğanimnı baş çıxarğalı qoymadılar. “Yiğitlerin çoğu orada iyi mücadele edip (onlara) ok (218a) yağdırarak düşmanın baş kaldırmasını engellediler.”

(224a) Zinhar tavahhum u dağdağa özlerge* yol bərip əlni buzulğalı qoymasunlar “Sakın korku ve telaşa yol açıp insanların ürkmesine sebep olmasınlar.”

(347b) Bir nəçe sultannı yəgirme ming kişi bile ta‘yin qılır biz kim Qızılbaşnıñ ordusının navahisıda evrüp başını çıxarğalı qoymas. “Kızılbaş ordusunun civarını (biz) birkaç sultan ve yirmi bin asker ile kuşatıp (düşmanın) baş kaldırmasına izin vermeyiz.”

(196a) İlgeridin xabar kəldi kim bir nəçe hazara çərig əlini<ng> alını tusup oqlaşıp kişini ötkeli qoymaydurlar. “Önden, birkaç hazaranın, askerin (yolunun) önünü tutup (kapatıp) ok atarak geçmelerine (ilerlemelerinin) izin verilmediği haberi geldi.”

(210b) Guzar başını tutup ötkeli qoymadılar. “Geçidin başını tutarak (kapatarak) (düşmanı) geçmesini engellediler.”

(368a) Sultan Mahmud başlığ Afğanlar, kim köç u uruqlarını ötkeredürler əgendür, ötkeli qoymay özlerige qoşuptur. “Sultan Mahmut idaresinde bulunan eş ve akrabalarını geçirmekte (olan) Afganların geçmelerini engelleyerek (Bangaliler) kendilerine bağlanmıştır.”

-GAII qoy- birlikteliğinde, yukarıda bahsettiğimiz özel kullanılışı bulamayız. Qoy-başka anlamlarla da kullanılabilir (bir işleve oturtmak, bırakmak, vs.). Bu biçimiyle -GAII yüklemi, ana cümle yüklemine “amac”ını anlatıyor.

(380b) Balxi Paləzkarnı qavun əkkeli qoyulup ədi. “Belhli bir bostancı kavun ekmek için bırakılmıştı.”

-GAI + kël- / kël(tür-) / bar-

Metnimizde -GAI yan cümlesinin, ana cümlelerin ifade ettiği hareket ve durumun amacını bildirdiği bu ikinci tipe ait örneklerde, -GAI yan cümlesi, ana cümle yüklemine kël- / kël(tür-) / bar fiiliyle kurulduğu ve hemen bu ana yüklem önünde durmaktadır. Bâbürnâme’de GAI + kël- / kël(tür-) / bar- birliktelikleri de sıkça kullanılmıştır. Ancak -GAI yan cümlesinin kël- ile kurulmuş bir başka yan cümle önünde durduğu kullanımlar da mevcuttur. Aşağıda bu tip kuruluşlara örnekler göreceksiniz. Türkiye Türkçesinde “-mA için gel- / getir- ulaş-” anlamlarıyla karşılık bulmaktadır.

4.3.2.3 -GAI + kël-

(24a) *Hasan Ya ‘qubni va ‘dalar bile mirzağa baqturğalı* (24b) *kêlgen êgendür.* “Hasan Yakub’u vaadlerle Mirzaya (olumlu) baktırmak için (24b) getirmiş.

(39b) *Axir ma ‘lum boldı kim bular da ‘va bile Baysunğur Mirzadın ayrılıp Şiraznı saxlağalı këlgen êgendürler.* “Sonradan anlaşıldı ki bunlar, Baysungur Mirza’dan kavga ile ayrılıp Şiraz’ı (Kalesini) müdaafa etmek için gelmişler

-GAI yan cümlesi këlgen yan cümlesinin önünde durmaktadır. Bu durumda -GAI’nın taşıdığı amacı bağlı olduğu kël-gen yan cümlesinin başından ifade edilen *iki Afğan* öznesi gerçekleştirecektir.

(153a) *Bu quşlarning* (153b) *yumurtqalarını alğalı këlgen iki Afğan bizni körge bile özini suğa saldı.* “Bu kuşların (153b) yumurtalarını almak için gelen iki Afgan bizi görünce kendini suya attı.”

4.3.2.4 -GAI + kël(tür-)

(193a) *Çara tapa almay yanıp bir otunluğ yerge tüşüp yetmiş-sêksen abdan yigitlerni ta ‘yin qılduq kim izimiz bile yanıp qul qoyı qışlağan hazara hazaradın tapıp yol*

başlağalı keltürgeyler. “Çare bulamayıp dönüp yakacak odun olan bir yere inip (konaklayıp) yetmiş-seksen iyi yiğidi seçip (izimiz ile) geri dönerek derenin aşağısında kışlayan hazaralardan (birini/birilerini) alıp yol göstermek için getirdiler.”

4.3.2.5 -GAlI + bar-

Aşağıdaki örneklerde -GAlI bar- ile kurulan birliktelikte bar- “git-” anlamıyla karşılık bulmaktadır.

(238a) *Oşbu kün Mulla ‘Ali-Xan, kim Samarqand köçini keltürgeli barıp edi.* “Bu gün, Semerkant’a giden Molla ‘Ali Han eşini getirmek için gelmişti.”

(117b) *Bu xud Muhammad-Baqir Bêg egendür. Baya kün tüşte körge yerdin yana bir yerge yaşunğalı baradur ekendür.* “Muhammed Bakir Bey’in ta kendisi imiş. Öğleyin gördüğümüz yerden başka bir yere, gizlenmek için gidiyormuş.”

(222b) *Ordunı darya sarı yürütüp mên Sawati tarafı, kim Kargxana ham dërler, karg avlağalı bardım.* “Orduyu nehir tarafına gönderip ben, Gerghane de dedikleri, Savati tarafına, gergedan avlamak için gittim.”

(378b) *Malik Şarq, kim Tac Xannı Cunardın çiqarğalı barıp edi.* “Malik Şark, Tac Han’ı Çunar’dan çıkarmak için gitmişti.”

4.3.2.6 -GAlI oltur-

Aşağıdaki (278a) örneğinde -GAlI oltur- birlikteliği ana cümlede değil, -GAndA biçimiyle kurulmuş başka bir yan cümlede bulunmaktadır.

(278a) *Yana bir nawbat kötergen kaharlar dam alğalı olturğanda rahguzar el ötüp baradurlar egendür.* “Başka bir zaman da (papağanın kafesini) taşıyanlar istirahat için oturduklarında yolcular gelip geçiyormuş.”

4.3.2.7 -GAll + yaxşı bol-/ tur-

-GAll yaxşı bol-/ tur- birlikteliğinde, -GAll zarf-fiili amaç göstermez, bir master gibi kullanılır. Bu işlev, Eski Türkçede de vardı (bk. Erdal 2004, 323).

(315a) Yavuqtın yıraqtın dost u duşman körgeli eşitkeli yaxşı boldı. “Yakından ve uzaktan

dost ve düşmanın görmesi ve işitmesi için çok iyi oldu.

(374a) ... kim Saru daryası yoqqarıraqdın ötkeli yaxşıraq tur. “... Saru nehrinin daha yukarısı geçmek için daha iyidir.”

4.3.3 -GUNÇA

-GUNÇA yan cümlesinde ifade edilen olay yardımıyla, gelecekte bir sınır ifade edilir. Bu sınır, ana cümle yüklemine ifade edilen zaman noktasına göre bir “gelecek”tir. Türkiye Türkçesinde “-ıncaya kadar/-inceye kadar” anlamıyla karşılanır.

a) -Gunça Yan Cümlesi İle Ana Cümlelerin Zaman İlişkileri Açısından Değerlendirilmesi:

a.1.) Aşağıdaki örneklerde, yan cümlede ifade edilen olay gerçekleştiği zaman, ana cümlelerin olumlu fiilinin ifade ettiği hareket son bulur.

(334a) Uruş qırığunça naqara u ‘alamnı mawquf qılıp özüim Ustad ‘Ali-Qulıning taş atarını tafarruc köre bardım. “Muharebe kızışınca, nekkare ve bayrağı bırakıp bizzat Üstad ‘Ali-Kulı’nın taş atmasını görmeye gittim.”

(107a) Yana sağdaqqa salğuça iki oq atqunça fursat boldı ekên. “Yine ok kılıfına ulaşana kadar iki ok (daha) atacak kadar fırsatım oldu.”

(160a) Bu qış bir-iki qatla qar yagqunça çarbağda oq oturup edük. “Bu kış bir-iki defa kar yağınca kadar çarbağda kaldık.”

(188b) Haridin çıqqunça ‘Ali-Şer Bəgning üyleride edim. “Herat’tan ayrılınca kadar ‘Ali Şir Bey’in konakladığı yerde idim.”

(171b) Mirza bile körüşüp qopqunça bir halatî boldı. “Mirza ile görüşüp ayrılmaya kalktığında (kendisine) bir hal oldu.”

(268b) Bara kële bu sözler qarar tapqunça tört-bəş kün ötti. “Gide gele bu sözler karara bağlanınca kadar dört-beş gün geçti.”

(290a) Yana har pal miqdarını altmış qatla közni yumup açqunça dəptürler kim kəçe kündüz iki yüz on altı ming közni yumup açqunça bolgay. “Derler ki, her pel süresi altmış defa gözünü yumup açınca kadardır ki gün boyu ve gece gözünü iki yüz on altı bin (defa) açıp kapayınca kadardır.”

(33a) Ol çərig vaqif bolğunça ‘Abdul-Latif Baxşı ta‘ayyun bolğan el bile Kilif guzaridin ötüp su yaqasını madbut qıldı. “O askerler haberdar oluncaya kadar Abdül-Latif Bahşı ‘itibarlı adamlarıyla birlikte Kilif geçidini geçerek suyun karşı kenarını zaptetti.”

(43b) Nəçe kün qışlağı üyler tayar bolğunça öləngde oturuldu. “Kışla evleri hazır oluncaya kadar birkaç gün çayırda kalındı (kaldık).”

(87b) Biz çərig yığıp isti‘dad tayar qılğunça zorlap aldı. “Biz asker toplayıp hazırlık yapınca kadar (orayı) zorlayarak aldı.”

a.2) -GUŋA yan cümlesinin ifade ettiği hareketin süreci, ana cümle fiilinin hareketinin son noktasında gerçekleşir.

Türkiye Türkçesine “-a kadar/ -e kadar, -incaya kadar/ -inceye kadar” anlamlarıyla karşılanabilir.

(119b) *Oşal kababdın toyğunça yèdim.* “Şu kebaptan doyuncaya kadar yedim.”

(150a) *Ğusldın fariğ bolğunça çèrig èli tamam tumşuq yolığa tüz alıp aksar Gumal Rudıdın ham kèçiptürler.* “Gusülden kurtulana kadar ordu, çıkıntı (dağ) yolunu alıp çoğunluğu Gümäl çayından da geçmişler.”

(248a) *Oyğanğunça aş bışurup bir kuza çağır qılıptur.* “(Biz) uyanincaya kadar yemek pişirip bir testi şarap hazırlamış.”

(184b) *Alardın xabar alğunça nèçe kün Koh-i Safyaylağıda olturdık.* “Onlardan haber alıncaya kadar (Onlar haber getirinceye kadar) birkaç gün Kuh-i Saf yaylasında kaldık.”

(295a) *Kabuldın çıkıp İbrahimni basıp Agrani alğunça Xwaca Kalan yaxşılar bardı.* “Kabil’den çıkarak İbrahim’i mağlup edip Agra’yı alana kadar Hoca Kelan çok iyi gitti.”

(306a) *Abxanağa bargunça yolda yana bir nawbat qusa yazdım.* “Ayak yoluna gidinceye kadar bir defa daha kusayazdım.”

(311a) *Bu asbab u alat muhayya u mukammal bolğunça yègirme-yègirme bès künge tarttı.* “Bu hazırlıkları (bunları uygulamak) mükemmelleş(tir)inceye kadar yirmi-yirmi beş gün geçti.”

(337a) *Bu nəçe kün köprüg bağlağunça Ustad ‘Ali-Qulı yaxşılar taş attı. “Köprü inşa edilirken geçen bu birkaç gün boyunca Üstad ‘Ali-Kulı (birkaç) isabetli atış yaptı.”*

(362a) *Yol yasap yər tüzetip arabalarını va qazanlarını çıqarğunça bu yurttı üç-tört kün maks boldı. “Yol yapı(lı)p yeri düzelterek (cephane) arabaları ve topları boşaltıncaya kadar bu yurttı üç-dört gün kalındı.”*

(372b) *Yana mən barğunça yana bir taşnı tayar qılsun. “Ayrıca, ben gidinceye kadar başka bir taş hazır etsin.”*

(373b) *Èsen Tëmür Sultannıng yèti-sèkiz nökeri atlanıp bu yayaqlarınıng utrusığa barıp Sultan atlanğunça tartqulaşıp atqulaşıp yayaqlarını Sultan sarığa tarttılar. “İsen Timur Sultan’ın yedi-sekiz adamı atlara binerek, Sultan atlanıncaya kadar bu piyadelerin karşısına gidip kılıç kılıca gelerek piyadeleri Sultan tarafına çektiler.”*

(15b) *İşke tëğünçe ihtimamı yaxşı èdi. “Hizmetime girene kadar hassasiyeti iyiydi.”*

(92b) *Ba ‘zılar kim yayaq yürüp èvrülürler èdi, bir èvrülgünçe tang atar èdi. “Bazıları yaya yürüyüp çevirilirlerdi, bir (kere) çevirinceye kadar şafak sökerdi.”*

(101b) *Dèdim kim “Mundaq duşvarlıq bile tirilgünçe baş alıp itsem yaxşı, bu naw‘ xwarlıq va zarlıq bile èl bilgünçe ayaqım yètkençe kètsem yaxşı.” “(Kendi kendime) dedim ki: Böyle zorluklar ile yaşamaktansa (hayatta kaldığım sürece) kendi başımadevam etmek (daha) iyi, böyle sefalet ve şikayet ile dolaşmaktansa ahalimin anladığı kadar, gidebildiğim kadar gitsem daha iyi.”*

(113b) *Mirzağa barğan kişi kèlgünçe darvaza[da] dirang qılduk. “Mirza’ya giden adam gelinceye kadar kapıda kaldık.”*

(187b) *Mirzalar Haridin çıqıp ittifaq qılıp yığılıp Murğabqa kélgünçe üç-tört ay boldı.* “Mirzalar Herat’tan çıkıp ittifak yaparakbiraraya gelip Murgab’a gelineye kadar üç-dört ay oldu (geçti).”

(202a) *Aldarağandın yükünüp kélgünçe iki qatla yıqıldı.* “Diz çöküp ilerleyene kadar kendi telaşından iki defa tökezledi.”

(268a) *Bular ham élning bésarlıqını mülahaza qılıp xizanağa dastandaz bolğay dép kélgünçe çıkar yollarını ihtiyat qılıp olturupturlar.* “Bunlar da ahalinin başsızlığını fark edip, hazinelere el uzatırlar (korkusundan), diye (biz) gelineye kadar (bizim) çıkacağımız yolları (kapatmışlar) muhafaza altına almışlar.”

(289a) *Ta pahar tükengünçe har pahar kim tükense ‘alamatı bu dur kim toqmaqni gariyalğa bat bat va ğalaba ğalaba qaqarlar.* “Ta peher (gün ve gecenin ¼’ü: 3 saat) bitinceye kadar (böyle yaparlar). Her peherin bitmesine alamet olarak tokmağı pirinç bir levhaya sık sık ve kuvvetli kuvvetli vururlar.”

(333a) *Kaçwahğa téggünçe yana iki yêrde oşmundaq tağ arasında band salıp köller qılıpturlar.* “Keçve’ye ulaşmadan önce iki farklı yerde böyle dağ arasında bend yapıp göller oluşturmuşlar.”

(85a) *Mên yétkünçe Ahanin Darvazasından Özbeklerni çıkarıpturlar.* “Ben yetişinceye kadar (onlar) Özbekleri, Ahenin Kapısı’ndan çıkarmışlardı.”

(114a) *Sangge yétkünçe aksar kişimizni tüşürdiler.* “(Biz) Seng’e ulaşincaya kadar, (onlar) çok adamımızı düşürdüler.”

(153a) *Yavuq yétkünçe bu hal édi.* “(Biz) yaklaşincaya kadar devam etti.”

(195a) *Dabandın tüpige yëtkünçe kün kēç boldı.* “(Biz) öbür tarafa varıncaya kadar vakit geç oldu.”

(230a) *Paralaning yarım kurohıdın yol andağ bolur kim darvazasığa yëtkünçe tört-beş yërde iki tarafdın car qısılıp yakraha boluptur kim bir tir-i gaz atımı çuburup barmaq kerek.* “(Şehrin) kapısına ulaşana kadar Paharhali’den yarım kuroh (Hint uzunluk birimi) uzaklıktaki yol, dört-beş yerde iki taraftan yol daralıp tek yol olur.”

(329a) *Vilayat u parganatnı üleşkünçe kafir muhimmi ar<a>ga tüşdi.* “Vilayet ve malikaneler üleşilinceye kadar kafir meselesi araya girdi.”

(336b) *Këmege kirip këmeni yürütkünçe (337a) fil yëtip këmeni ğarq qıldı.* “Gemiye binip gemiyi yürütünceye kadar (hareket ettirinceye kadar) (337a) fil yetişip gemiyi batırdı.”

(350b) *Bular tayar bolğünça özümüzdin ilgerirek ‘Askarını yiberildi.* “Onlar hazırlanana kadar Askerî bizi (kendimizden)daha ileriye gönderdi.”

a.3) -GUnçA yan cümlesiyle kurulmuş yapıdaki fiilin gösterdiği olay gerçekleştiği zaman, ana cümlenin olumsuz fiilinin ifade ettiği hareket başlar.

Türkiye Türkçesinde “-ıncaya kadar/-inceye kadar” anlamıyla karşılanır.

(233b) *Andın songra Humayun bile Kamran xabar tapıp at mingünçe fursat bolmadı.* “Ondan sonra Hümâyun ile Kamran haber alıp (almışlar), ata binecek kadar zamanları olmadı.”

(193a) *Ordu barğanlar këlgünçe üç-tört kün bu yurttın köçülmedi.* “Ordugaha gidenler gelinceye kadar üç-dört gün bu yurttan (biz buradan göçmedik) göçülmedi.”

(104b) *Mèn èlni tégünçe fursat ham bolmadı.* “Ben(im) halka / insanlara yetişecek kadar fırsatım da olmadı.”

(376b) *Kağaz u aczanı yığışturğunça fursat bolmadı.* “Kağıt ve defterlerimi toplamak için zamanım olmadı.”

(254a) *Biz yetkünçe uruşqunçı bolmasunlar.* “Biz varana kadar savaşa girmesinler.”

(189a) *Mèn, agarçı bu çağça naş‘a bolğunça çağır irtikab qılmaydur èdim.* “Ben gerçi bu vakte kadar sarhoş olacak kadar şarap içmiyordum.”

(315a) *...kim hêçkim bu qitaldın yüz yandurur xayal qılmağay ta badandın canı ayrılmağunça bu muharaba u muqataladın ayrılmağay.* “Hiçkimse bu muharebeden yüz çevirmeyi düşünmesin, ta ki can bedenden ayrılmayıncaya kadar bu muharebeden ayrılmasınlar.”

(201b) *Èlig tēpretkünçe quvvat u cur‘atı ham yoq èdi.* “Elini kaldırarak kadar kuvvet ve cesareti de yoktu.”

a.4) -GUNÇA yan cümlesinin fiili de, ana cümlede fiili de olumsuz olabilir. - GUNÇA yan cümlesinde ifade edilen olay gerçekleşmeden önce, ana cümlede ifade edilen olay gerçekleşmez.

Türkiye Türkçesinde “-mayınca/-meyince; -mayıncaya kadar/-meyinceye kadar, -madan (önce)/-meden (önce)” anlamlarıyla karşılanır.

(236a) *Har ısıtqanda ğarq-i ‘araq bolmağunça ısıtma qoymas èdi.* “Her sıtmalandığımda terden sıtılsıklam olmayıncaya kadar sıtma azalmazdı.”

(278a) *Bavucud kişi öz qulağı bile eşitmegünçe inansa bolmas.* “İnsan kendi kulağıyla işitmeyince inanamaz.”

(127b) “Siz *kèlmegünçe bu èlni kişi man‘ qılıp bolmas.*” “Siz (kendinize) gelmeden bu halkı kimse men edemez.”

(178b) *Haride darvêři nişan børseler, aning qaşığa yètmegünçe qararı yoq èdi.* “Herat’ta bir derviş bulunduğı haberini verseler, onun huzuruna gitmeyince rahat edemezdi.”

(117b) *Bu mardakler purkarlıq qılıp yana manga aytadurlar kim “Qadירbèrdidin xabar almağunça xud bu yèrdin tèprep bolmas.* “Bu herifler işğuzarlık edip “Kadirverdi’den haber almadan buradan hareket edemeyiz, dediler.”

(141b) “... *tang bolmağunça tüş bolmas*” “... sabah olmadan öğle olmaz.”

Metnimizde -n-’siz –*GuçA* biçimine ait iki örnek bulduk. Belki de bu biçim, yazımdaki eksiklikten kaynaklanmaktadır. Aşağıdaki cümlede -*GUnçA* yerinde -*GUçA* biçimi kullanılmıştır. Diğer bir örneğı için bk. -*GuçA bol-*

(73a) *Masal bar kim “Qapudaqını qapmasa qarığuça qayğurur.”* ““Kapıdaki kapmazsa (elindeki kıymetini bilmezsen) ihtiyarlayıncaya kadar pişman olursun!’ atasözü vardır.”

Bâbürnâme’de *tang atqunça* birlikteliğı çok kullanılmıştır. Belki de bir sebebi, Bâbür’ün yaşadığı dönemde saatinolmamasıdır. O dönemde, zamanı belirtmek için güneşin durumuna göre ifadeler kullanılıyordu. Örneğın, *tang atqunça* “şafak sökünce, sabahleyin” bunlardan biridir.

(34b) *Tang atqunça xud qorğan eli burcnı tamam qoparıp édiler.* “Sabaha kadar da kaleyi savunanlar burcu tamamen (yeniden inşa) tamir etmişlerdi.”

(60b) *Ol kèçe tang atqunça ol küni namaz-i pèşingeçe hiç yèrde tavaqquf qılmay yürüldi.* “O gece sabaha kadar ve ertesi gün öğle namazına kadar, hiçbir yerde durmadan gidildi.”

(142b) *Bu kèçelerde bu quşlar siba‘ va darandalar cihatıdın tang atqunça tinmesler va muttasıl uçarlar va past uçarlar.* “Böyle gecelerde bu kuşlar yırtıcı hayvanlar(ın) (korkusundan) yüzünden sabaha kadar durmazlar ve devamlı alçaktan uçarlar.

(142b) *Qorqunçdın su yoqqarı su qoyı tang atqunça barurlar va kélürler.* “Korkudan su üzerinde (bir) yukarı (bir) aşağı sabaha kadar gider gelirler (uçarlar).”

(161b) *Kèçe çağdavulluqqa çıqqanlar qar uluğ cihatıdın tang atqunça at üstide oq édiler.* “Gece nöbete çıkanlar karın çok olmasından dolayı sabaha kadar at üstünde idiler.”

(376b) *Töşexana çadırını tiktürüp şam‘ yaqturup* maşaqqat bile ot yandurup tang atqunça uyuxlamay awraq u aczaning qurutmağığa maşğul édük.* “Yatak çadırını kurdurup mum yaktırıp zorlukla ateş yaktırarak, sabaha kadar uyumadan kağıtları ve defterleri kurutmakla meşgul olduk.”

(84b) *Tang atğunça tuş tuşdın süren édi va ğawğa édi.* “Şafak vakti yaklaşınc /yaklaştığında her yerde kavga ve gürültü vardı.”

Aşağıdaki örnek, anlam olarak yukarıdaki örneklerdeki *tang atğunça* grubuna dahil edilebilir. Ancak, *Tang atıp yavuş bolğunça* ifadesindeki zaman daha belirgindir, daha nettir.

(265b) *Tang atıp yavuoq bolğunça ğanimning dayirasining yaqınıda édiler. “Şafaktan hemen önce düşman hattının yakınında idiler.”*

a.5.) Aşağıdaki örnekte, ana cümleinin fiilinin belirttiği hareket, -GUŋça yan cümlesinde verilen zamana kadardır.

(268a) *Bular ham élning bésarlıqını mülahaza qılıp xizanağa dastandaz bolğay döp kélğünçe çıkar yollarını ihtiyat qılıp olturupturlar. “Bunlar da ahalinin başsızlığını fark edip, hazinelere el uzatırlar diye (biz) gelinceye kadar çıkacağımız yolları (kapatmışlar) muhafaza altına almışlar.”*

Ara kelimesi, bir zaman dilimi için kullanılır. Aşağıdaki örnekte *ara-la-ğunça* biçiminin zamanını öğrenmek için, önceki cümlede geçen olayın zamanına baktığımızda, bahsi geçenzaman *diliminin* sona erdiğini anlattığını görürüz.

(65a) ... *Buküni Qasim Bég béglerini va çérigni başlap çıqtı. Aralağunça Tambal xud kélip Moğollarğa qoşulğan égendür. “O gün Kasım Bey, beyleri ve askerleri alıp yola çıktı. O esnada (Onlar ordugahı kurduğunda) Tembel de gelip Moğollara katılmış.”*

-GUŋça biçimi

Aşağıdaki örnekte -GUŋça yerinde -GUŋça kullanılmıştır; bu biçim, büyük bir ihtimalle yazılırken yapılan bir eksiklikten kaynaklanmıştır. Aşağıdaki örnekte, -GUŋça bol- birlikteliğinin arasında bulunan *fursat* kelimesi ile farklı biçim oluşturulmuştur.

(106b) *Tuğçı tuğ bağlağunça fursat bolmadı. “Tuğcunun tuğ bağlamasına zaman kalmadı.”*

-*GUñA* yan cümlesinde ifade edilen olay gerçekleşmeden önce, ana cümlede ifade edilen olay gerçekleşmelidir. Çağataycada, yakın zamanda gerçekleşmiş olan bir olay, iyiyi gösterir. Uzakta olan ve gerçekleşmemiş soyut bir olay daha kötüyü gösterir. Aşağıdaki örnek cümlelerde görüldüğü gibi, ana cümle yüklemine fiilin ifade ettiği hareketin ya da olayın, -*GUñA* yan cümlesinde ifade edilen harekete ya da olaya tercih edildiğini ifade etmek için kullanılmıştır. -*GUñA* yan cümlesinin fiilinin hareket zamanı uzak, ana cümle fiilinin hareketi yakındır. Yani, bir karşılaştırma da yapılmaktadır. Türkiye Türkçesine -maktansa/-mektense” anlamıyla karşılayabiliriz.

(43b) *Taşqarı savuqta taşviş tartqunça şahrning yavuqıdın qopup bir qorğanda qışlağ salmaq kerek.* “Dışarıda soğukta eziyet çekmektense, şehrin yakınından kalkıp bir kalede kışlamak gerekir.”

(170a) “*Bu quş ölgünçe ya itkünçe fulani ölse, ne edi?*” “Bu kuş öleceğine veya kaybolacağına filan kişi (bilmem kim) ölse idi ?”

(78a) *Samarqand dek paytaxt turğunça ne giray ol qılğay kim Andican dek yer için kişi awqat zayı‘ qılğay?* “Semerkant gibi bir payitaht dururken, niçin Endican gibi bir yer için adam ve vakit kaybedilsin.”

b) *GUñA* Yan Cümlesi İle Ana Cümlelerin Özne İlişkileri Açısından Değerlendirilmesi:

1. -*GUñA* Yan Cümlesinin ve Ana Cümlesinin Özneleri Birbirinden Farklıdır.

Metnimizde bu kullanıma örnek bulunmamaktadır.

1.a) Farklılık gösteren -*GUñA* yan cümlesinin de ana cümlelerin de öznesi yazılmıştır.

(141b) “... *tang bolmağunça tüş bolmas*” “... sabah olmadan öğle olmaz.”

(334a) *Uruş qırığunça naqara u ‘alamnı mawquf qılıp özüm Ustad ‘Ali-Qulıning taş atarını tafarruc köre bardım.* “Muharebe kızışınca, nekkare ve bayrağı bırakıp bizzat Üstad ‘Ali-Kulı’nın taş atmasını görmeye gittim.”

(33a) *Ol çerig vaqif bolğunça ‘Abdul-Latif Baxşı ta ‘ayyun bolğan el bile Kilif guzaridin ötüp su yaqasını madbut qıldı.* “O askerler haberdar oluncaya kadar Abdül-Latif Bahşı ‘itibarlı adamlarıyla birlikte Kilif geçidini geçerek suyun karşı kenarını zaptetti.”

(311a) *Bu asbab u alat muhayya u mukammal bolğunça yegirme-yegirme bês künge tarttı.* “Bu hazırlıkları (bunları uygulamak) mükemmelleş(tir)inceye kadar yirmi-yirmi beş gün geçti.”

(337a) *Bu neçe kün köprüg bağlağunça Ustad ‘Ali-Qulı yaxşılar taş attı.* “Köprü inşa edilirken geçen bu birkaç gün boyunca Üstad ‘Ali-Kulı (birkaç) isabetli atış yaptı.”

(92b) *Ba ‘zılar kim yayaq yürüp evrülürler edi, bir evrülğünçe tang atar edi.* “Bazıları yaya yürüyüp çevirilirlerdi, bir (kere) çevirinceye kadar şafak sökerdi.”

(187b) *Mirzalar Haridin çıqıp ittifaq qılıp yığılıp Murğabqa kèlgünçe üç-tört ay boldı.* “Mirzalar Herat’tan çıkıp ittifak yaparak bir araya gelip Murgab’a gelinceye kadar üç-dört ay oldu (geçti).”

(289a) *Ta pahar tükengünçe har pahar kim tükense ‘alamatı bu dur kim toqmaqı gariyalğa bat bat va ğalaba ğalaba qaqarlar.* “Ta peher (gün ve gecenin ¼’ü: 3 saat) bitinceye kadar (böyle yaparlar). Her peherin bitmesine alamet olarak tokmağı piring bir levhaya sık sık ve kuvvetli kuvvetli vururlar.”

(193a) *Ordu barğanlar kèlgünçe üç-tört kün bu yurttın köçülmedi.* “Ordugaha gidenler gelinceye kadar üç-dört gün bu yurttan (biz buradan göçmedik) göçülmedi.”

(376b) *Kağaz u aczanı yığışturğunça fursat bolmadı.* “Kağıt ve defterlerimi toplamak için zamanım olmadı.”

(315a) *...kim hêçkim bu qitaldın yüz yandurur xayal qılmağay ta badandın canı ayrılmağunça bu muharaba u muqataladın ayrılmağay.* “Hiçkimse bu muharebeden yüz çevirmeyi düşünmesin, ta ki can bedenden ayrılmayıncaya kadar bu muharebeden ayrılmasınlar.”

(201b) *Êlig tēpretkünçe quvvat u cur‘atı ham yoq êdi.* “Elini kaldıracak kadar kuvvet ve cesareti de yoktu.”

(236a) *Har ısıtqanda ğarq-i ‘araq bolmağunça ısıtma qoymas êdi.* “Her sıtmalandığımda terden sırılsıklam olmayıncaya kadar sıtma azalmazdı.”

(127b) *“Siz kēlmegünçe bu êlni kişi man‘ qılıp bolmas.”* “Siz (kendinize) gelmeden bu halkı kimse men edemez.”

(34b) *Tang atqunça xud qorğan êli burcnı tamam qoparıp édiler.* “Sabaha kadar da kaleyi savunanlar burcu tamamen (yeniden inşa) tamir etmişlerdi.”

(161b) *Kêçe çağdavulluqqa çıqqanlar qar uluğ cihatıdın tang atqunça at üstide oq édiler.* “Gece nöbete çıkanlar karın çok olmasından dolayı sabaha kadar at üstünde idiler.”

(376b) *Töşekxana çadırını tiktürüp şam‘ yaqturup* maşaqqat bile ot yandurup tang atqunça uyuxlamay awraq u aczaning qurutmağığa maşğul êdük.* “Yatak çadırını kurdurup mum yaktırıp zorlukla ateş yaktırarak, sabaha kadar uyumadan kağıtları ve defterleri kurutmakla meşgul olduk.”

(84b) *Tang atğunça tuş tuşdın süren édi va ğawğa édi.* “Şafak vakti yaklaşınca /yaklaştığında her yerde kavga ve gürültü vardı.”

(68b) *Şi‘rı divan tartib qılğunça bolmaydur édi.* “Şiiri dîvan tertip edilecek kadar (yeterli) değildi.”

288b) *Daqiqaning miqdari taqriban altı (289a) qatla Fatihanı bismi’llah bile oquğunça dur kim bir kêçe kündüz sêkiz ming altı yüz qırq nawbat Fatihanı bismi’llah bile oquğunça bolğay.* “Dakikanın uzunluğu yaklaşık altı (289a) defa Fatiha’yı Bismillah ile okuyuncaya kadardır, yani bir gün ve gece boyunca sekiz bin altı yüz kırk kere Fatiha, Bismillah ile okunabilir.”

(106b) *Tuğçı tuğ bağlağuşa fırsat bolmadı.* “Tuğcunun tuğ bağlamasına zaman kalmadı.”

(170a) *“Bu quş ölgünçe ya itkünçe fulani ölse, ne édi?”* “Bu kuş öleceğine veya kaybolacağına filan kişi (bilmem kim) ölse idi ?”

(78a) *Samarqand dek paytaxt turğunça ne giray ol qılğay kim Andican dek yer üçün kişi awqat zayi‘ qılğay?* “Semerkant gibi bir payitaht dururken, niçin Endican gibi bir yer için adam ve vakit kaybedilsin.”

1.b) Farklılık gösteren -GUNÇA yan cümlesinin de ana cümleinin de öznesi yazılmamıştır.

(248a) *Oyğangunça aş bışurup bir kuza çağır qılıptur.* “(Biz) uyanıncaya kadar yemek pişirip bir testi şarap hazırlamış.”

(114a) Sangge y tk n   aksar kişimizni t ş rdiler. “(Biz) Seng’e ulaşincaya kadar,(onlar)  ok adamımızı d ş rd ler.”

1.c) Farklılık g steren -GUn A yan c mlesinin  znesi yazılmamış, ana c mlenin  znesi yazılmıştır.

(150a)  usldın fari  bol un a   rig  li tamam tumşuq yolu a t z alıp aksar Gumal Rudıdın ham k  ipt rler. “Gus lden kurtulana kadar ordu,  ıkıntı (da ) yolunu alıp  o unlu u G mal  ayından da ge mişler.”

(295a) Kabuldın  ıqıp Ibrahimnı basıp Agrani al un a Xwaca Kalan yaxşılar bardı. “Kabil’den  ıkarak  brahim’i ma lup edip Agra’yı alana kadar Hoca Kelan  ok iyi gitti.”

(153a) Yavuq y tk n   bu hal  di. “(Biz) yaklaşincaya kadar devam etti.”

(195a) Dabandın t pige y tk n   k n k   boldı. “(Biz)  b r tarafa varıncaya kadar vakit ge  oldu.”

(329a) Vilayat u parganatnı  leşk n   kafir muhimmi ar<a>ga t ş di. “Vilayet ve malikaneler  leşilinceye kadar kafir meselesi araya girdi.”

(336b) K mege kirip k meni y r tk n   (337a) fil y tip k meni  arq qıldı. “Gemiye binip gemiyi y r t nceye kadar (hareket ettirinceye kadar) (337a) fil yetişip gemiyi batırdı.”

(350b) Bular tayar bol un a  z mizdin ilgerirek ‘Askarını yiberildi. “Onlar hazırlanana kadar Asker  bizi (kendimizden)daha ileriye g nderdi.”

(233b) *Andın songra Humayun bile Kamran xabar tapıp at mingünçe fursat bolmadı.*
“Ondan sonra Hümâyün ile Kamran haber alıp (almışlar), ata binecek kadar zamanları olmadı.”

(178b) *Haride darvêşî nişan bərseler, aning qaşığa yətmegünçe qararı yoq edi.*
“Herat’ta bir derviş bulunduğu haberini verseler, onun huzuruna gitmeyince rahat edemezdi.”

(268a) *Bular ham elning bəsarlıqını mülahaza qılıp xizanağa dastandaz bolğay dēp kəlgünçe çıxar yollarını ihtiyat qılıp olturupturlar.* “Bunlar da ahalinin başsızlığını fark edip, hazinelere el uzatırlar diye (biz) gelineye kadar çıkacağımız yolları (kapatmışlar) muhafaza altına almışlar.”

1.d)Farklılık gösteren -GUNÇA yan cümlesinin öznesi yazılmış, ana cümleinin öznesi yazılmamıştır.

(160a) *Bu qış bir-iki qatla qar yagqunça çarbağda oq oturup edük.* “Bu kış bir-iki defa kar yağıncaya kadar çarbağda kaldık.”

(43b) *Nəçe kün qışlağı üyler tayar bolğunça öləngde olturuldı.* “Kışla evleri hazır oluncaya kadar birkaç gün çayırda kalındı (kaldık).”

(184b) *Alardın xabar alğunça nəçe kün Koh-i Safyaylağıda olturduk.* “Onlardan haber alıncaya kadar(Onlar haber getirinceye kadar) birkaç gün Kuh-i Saf yaylasında kaldık.”

(87b) *Biz çərig yığıp isti‘dad tayar qılğunça zorlap aldı.* “Biz asker toplayıp hazırlık yapıncaya kadar (orayı) zorlayarak aldı.”

(362a) *Yol yasap y r t zetip arabalarını va qazanlarını  ıqar un a bu yurtta   -t rt k n maks bold .* “Yol yapı(lı)p yeri d zelterek (cephane) arabaları ve topları boşaltıncaya kadar bu yurtta   -d rt g n kalınd .”

(372b) *Yana m n  ar un a yana bir ta n  tayar q lsun.* “Ayrıca, ben gidinceye kadar başka bir ta ı hazır etsin.”

(113b) *Mirza a  ar an ki i   lg n e darvaza[da] dirang q lduk.* “Mirza’ya giden adam gelinceye kadar kapıda kald .”

(85a) *M n y tk n e Ahanin Darvazas d n  zbeglerini  ıqarıpturlar.* “Ben yeti inceye kadar (onlar)  zbekleri, Ahenin Kapısı’ndan  ıkarmı lard .”

(193a) *Ordu  ar anlar   lg n e   -t rt k n bu yurtt n     lmedi.* “Ordugaha gidenler gelinceye kadar   -d rt g n bu yurttan (biz buradan g  medik) g  lmedi.”

(254a) *Biz y tk n e uru qun ı bolmasunlar.* “Biz varana kadar sava a girmesinler.”

(60b) *Ol    e  ang atqun a ol k ni namaz-i p  ing e hi  y rde tavaqquf q lmay y r ld .* “O gece sabaha kadar ve ertes  g n   le namazına kadar, hi bir yerde durmadan gidildi.”

(142b) *Qorqun d n su yoqqarı su qoy   ang atqun a barurlar va   l rl r.* “Korkudan su  zerinde (bir) yukarı (bir) a a ı sabaha kadar gider gelirler (u arlar).”

(265b) * ang at p yav q bol un a  animning dayiras n n ya n da  diler.* “ afaktan hemen  nce d   man hatt n n ya n nda idiler.”

2. -*GUŋA* Yan Cümlesinin ve Ana Cümlesinin Özneleri Ortaktır.

2.a) Ortaklık gösteren -*GUŋA* yan cümlesinin öznesi de ana cümlenin öznesi de yazılmıştır.

Metnimizde bu kullanıma örnek bulunmamaktadır.

2.b) Ortaklık gösteren -*GUŋA* yan cümlesinin öznesi de ana cümlenin öznesi de yazılmamıştır.

(107a) Yana sağdaqqa salğuça iki oq atqunça fursat boldı êkên. “Yine ok kılıfına ulaşana kadar iki ok (daha) atacak kadar fırsatım oldu.”

(188b) Haridin çıqqunça ‘Ali-Şêr Bêgning üyleride edim. “Herat’tan ayrılincaya kadar ‘Ali Şir Bey’in konakladığı yerde idim.”

(171b) Mirza bile körüşüp qopqunça bir halatî boldı. “Mirza ile görüşüp ayrılmaya kalktığında (kendisine) bir hal oldu.”

(119b) Oşal kababdın toyğunça yêdim. “Şu kebaptan doyuncaya kadar yedim.”

(306a) Abxanağa barğunça yolda yana bir nawbat qusa yazdım. “Ayak yoluna gidinceye kadar bir defa daha kusayazdım.”

(15b) İşke têgünçe ihtimamı yaxşı êdi. “İşe başlayana kadar hassasiyeti iyiydi.”

(202a) Aldarağandın yükünüp kêlgünçe iki qatla yıqıldı. “Diz çöküp ilerleyene kadar kendi telaşından iki defa tökezledi.”

2.c) Ortaklık gösteren -*GUŋA* yan cümlesinin öznesi yazılmamış, ana cümlenin öznesi ise yazılmıştır.

Metninizde bu kullanıma örnek bulunmamaktadır.

2.ç) Ortaklık gösteren -GUNÇA yan cümlesinin öznesi yazılmıştır. Ana cümlelerin öznesi de yazılmamıştır

(189a) *Mèn, agarçi bu çağça naş'a bolğunça çağır irtikab qılmaydur édim.* “Ben gerçi bu vakte kadar sarhoş olacak kadar şarap içmiyordum.”

(278a) *Bavucud kişi öz qulaqı bile éşitmegünçe inansa bolmas.* “İnsan kendi kulağıyla işitmeyince inanamaz.”

1.d) Genel bilgi vermek için kurulan cümlede somut bir özne verilmiyor. Soyut, genel, kategori, vs. ifade eden bir özne lazımdır. Bizim metnimizde bu duruma aşağıdaki örnek verilebilir:

(290a) *Yana har pal miqdarını altmış qatla közni yumup açğunça déptürler kim kège kündüz iki yüz on altı ming közni yumup açğunça bolgay.*“ Derler ki, her pel süresi altmış defa gözünü yumup açincaya kadardır ki gün boyu ve gece gözünü iki yüz on altı bin (defa) açıp kapayınca kadardır.”

(101b) *Dédim kim “Mundaq duşvarlıq bile tirilgünçe baş alıp itsem yaxşı.* “(Kendi kendime) dedim ki: Böyle zorluklar ile yaşamaktansa (hayatta kaldığım sürece) kendi başıma devam etmek (daha) iyi.”

(333a) *Kaçwahğa téggünçe yana iki yèrde oşmundaq tağ arasında band salıp köller qılıpturlar.* “Keçve’ye ulaşmadan önce iki farklı yerde böyle dağ arasında bend yapıp göller oluşturmuşlar.”

(230a) *Paralaning yarım kurohıdın yol andaq bolur kim darvazasığa yètkünçe tört-beş yèrde iki tarafdın car qısılıp yakraha boluptur kim bir tir-i gaz atımı çuburup barmaq kèrek.* “(Şehrin) kapısına ulaşana kadar Paharhali’den yarım kuroh (Hint uzunluk birimi) uzaklıktaki yol, dört-beş yerde iki taraftan yol daralıp tek yol olur.”

(73a) Masal bar kim “Qapudaqını qapmasa qarığuça qayğurur.” ““Kapıdakini kapmazsa (elindekinin kıymetini bilmezsen) ihtiyarlayıncaya kadar pişman olursun!’ atasözü vardır.”

(43b) Taşqarı savuqta taşviş tartqunça şahrning yavuqıdın qopup bir qorğanda qışlağ salmaq kèrek. “Dışarıda soğukta eziyet çekmektense, şehrin yakınından kalkıp bir kalede kışlamak gerekir.”

4.3.3.1 -GUŋA bol-

-GUŋA bol- birlikteliği cümleye *yeterlik/yetmezlik* anlamı katmaktadır.

(114a) Köp va azını tahqiq qilğunça bolmadı. “Çok veya az olduklarını inceleyecek kadar vakit yoktu.”

(68b) Şi’rı divan tartib qilğunça bolmaydur edi. “Şiiri dîvan tertîp edilecek kadar (yeterli) değildi.”

(288b) Daqiqaning miqdarı taqriban altı (289a) qatla Fatihanı bismi’llah bile oquğunça dur kim bir kèçe kündüz sèkiz ming altı yüz qırq nawbat Fatihanı bismi’llah bile oquğunça bolğay. “Dakikanın uzunluğu yaklaşık altı (289a) defa Fatiha’yı Bismillah ile okuyuncaya kadardır, yani bir gün ve gece boyunca sekiz bin altı yüz kırk kere Fatiha, Bismillah ile okunabilir.”

(290a) Yana bir palnı tacriba qilıldı. Taqriban sèkiz qatla qul-huwa’llahnı bismi’llah bile oquğunça boldı kim kèçe kündüz yègirme sèkiz ming sèkiz yüz qul-huwa’llah bismi’llah bile oquğunça bolğay. “Tecrübe edildi ki, bir pal boyunca, yaklaşık sekiz defa Kulhuvallah Bismillah ile okunabildi, yani, bir gün ve gece boyunca yirmi sekiz bin sekiz yüz Kulhuvallah, Bismillah ile okunabilir.”

4.3.4. -(X)p

Tüm Türk dillerinde kullanılan -(X)p Bâbürnâme’de de çok sık rastladığımız bir zarf-fiil dir. -(X)p zarf-fiiliyle kurulmuş yan cümleyi, ana cümle yüklemine zamanına göre “zaman özellikleri” açısından ve -(X)p zarf-fiiliyle kurulmuş yan cümleyi, ana cümle yüklemine ifade ettiği hareketin “tarz özellikleri”ni belirtmesi açısından iki ana başlık altında inceleyeceğiz. Bir başka ifadeyle, -(X)p zarf-fiiliyle kurulmuş yan cümleye bu iki temel çerçeveden bakacağız. Bahsettiğimiz bu iki bakış açısıyla inceleyeceğimiz -(X)p zarf-fiilinin iki temel işlevi vardır:

Birincisi, zaman ilişkileri açısından değerlendirdiğimizde şunu söyleyebiliriz:

zaman sıralaması ya da eşzamanlılık ifade eden -(X)p, *ve* anlamıyla kullanılmaktadır.

İkincisi, tarz ilişkileri açısından değerlendirdiğimizde şunları söyleyebiliriz:

tarz zarfı ifade eden -(X)p, -arak / -erek anlamıyla kullanılmaktadır.

Yukarıda bahsettiğimiz açıklama ve incelememize ek olarak şunu söylemeliyiz:

İster, zaman sıralaması versin, ister eşzamanlı olsun; ister ise de, tarz zarfı olarak kullanılsın, her iki işlevde de -(X)p zarf-fiili ana cümleye bağlı olabilmektedir. Aşağıda bu açıdan ele alarak incelediğimiz örnekleri “Ana Cümleye Bağlı”, “Yan Cümleye Bağlı” başlıkları altında vereceğiz.

-(X)p zarf-fiili, ana ya da bir başka yan cümleye bağlı olabilmektedir, şeklindeki açıklamamızın uzantısı olarak bir de -(X)p zarf-fiili ile kurulmuş yan cümlelerin sayılarını da göstereceğiz. Yaptığımız taramalar sonucunda, ana cümleye bağlı -(X)p sayısının bir, iki, ... sekiz, hatta dokuz tane olduğu örnekleri tespit ettik.

Analiz:

Metnimizde sıralama işlevi gören -(X)p zarf-fiili, cümle tekrarının önüne geçer. Tarihî ve Çağdaş Türk dillerinde de bu ekin asıl işlevi budur.

-(X)p zarf-fiiliyle kurulmuş bir yan cümle yüklemine gösterdiği olay, ana cümle yüklemiyle nasıl bir zamansal ilişki içindedir? Önce mi, aynı anda mı gerçekleşmektedir? En temel soru budur.

Daha önce belirttiğimiz gibi, -(X)p zarf-fiili, bazen ana cümle yüklemine fiilin belirttiği hareket ve durumun zamanından “önce” yapılan hareket ve durumun bazen ana cümleye, bazen de başka bir yan cümleye bağlı olduğunu görebilmekteyiz. Yine -(X)p zarf-fiili, bazen ana cümle yüklemine fiilin belirttiği hareket ve durumuyla “aynı zamanda/ eş-zamanlı” olarak yapılan hareket ve durumun sadece ana cümleye bağlı olduğunu görebilmekteyiz.

Diğer sorumuz ise, -(X)p zarf-fiiliyle kurulmuş bir yan cümle yüklemine gösterdiği olayın, ana cümle yüklemine hareketi ile nasıl bir tarz ilişkisi içindedir? İkinci sorumuz da budur. Buradan yola çıkarak -(X)p zarf-fiiliyle kurulmuş yan cümle yüklemine ifade ettiği hareket ve durum, ana cümle yüklemine fiilindeki hareketin *hangi yolla oluştuğunu* anlatmaktır. Böylelikle, ana cümle yüklemine ifade edilen hareketin *tarzını* göstermektedir.

-(X)p zarf-fiilinin ana cümle fiilinde ifade edilen hareketin anlamını güçlendirmek için aynı sözcüğün tekrarıyla ikileme kurar. Tüm Türk dillerinde sıklıkla rastladığımız bu kullanıma metnimizde çok az sayıda örnek tespit ettik. Aşağıda buna ait bir örnek veriyoruz:

(294b) *Xaylî yêl bad-i samum ta'sırı dök har zamanda yıqılıp yıqılıp öle kırıstiler.* “(Askerlerin) çoğu semum rüzgarının etkisi ile birdenbire düşüp düşüp ölmeye başladı.”

A. -(X)p zarf-fiilinin Zaman Özellikleri Açısından İncelenmesi

-(X)p zarf-fiili ve anlamı ile karşılanabilmektedir. Bu durumda iki farklı kullanım söz konusudur:

a) “ve” anlamıyla kullanılan -(X)p ile kurulmuş yan cümle yüklemine ifade ettiği hareket ve durum, ana cümle gösterdiği zamandan önce olmuştur. Yani, -(X)p zarf-fiili, ana cümle içinde bir *zaman sıralaması* göstermektedir.

b) -(X)p ile kurulmuş yan cümle yüklemine ifade ettiği hareket ve durum, ana cümle ile *eşzamanlıdır*. Yani, *zaman sıralaması yoktur*.

B. -(X)p zarf-fiilinin Tarz Özellikleri Açısından İncelenmesi

Tarz zarfı işleviyle kullanılan -(X)p zarf-fiiliyle kurulmuş yan cümle yüklemine ifade ettiği hareket ve durum, ana cümle yüklemine fiilin hareketinin *hangi yolla oluştuğunu* anlatır. Ana cümle yüklemine ifade edilen hareketin *tarzını* gösterir. Türkiye Türkçesinde -arak / -erek biçim ve anlamıyla kullanılır.

A. -(X)p zarf-fiilinin Zaman Özellikleri Açısından İncelenmesi

“ve” anlamı ile karşılanan -(X)p zarf-fiilinin a. *zaman sıralaması*, b. *eşzamanlılık* olmak üzere iki farklı kullanımından yukarıda bahsetmiştik. Bâbürnâme’de geçen bu özellikteki örnekleri aşağıda inceleyeceğiz. Ancak bu noktada Bâbü’ün üslubu üzerine kısa bir açıklama yapmayı uygun gördük:

Bâbü, Vekayînâme’inde olayları ve durumları uzun uzun tasvir eder. Hikayenin olay çerçevesini, -(X)p zarf-fiili ile kurulmuş yapıları arka arkaya kullanarak [-(X)p zincirleri ile] kurabilmektedir. Başka bir ifadeyle, metinde -(X)p sıralaması, bir zaman akışı vermektedir. Bu akış, zaman aralıklarının, bazen kısa, bazen de uzun dilimleri ifade ettiği görülmektedir. Hikayenin durum çerçevesini -(X)p zarf-fiili ile kurulmuş yapıları arka arkaya kullanarak [-(X)p zincirleri ile] kurabilmektedir. Başka bir ifadeyle, metinde -(X)p sıralaması bu çerçevede, *manzara*, *kîşi*, vs. tasvirlerini uzun ve ayrıntılı bir şekilde vermektedir. Böylelikle, tasvirlerinde çok başarılı ve titiz olan Bâbü, bize yazınsal bir tablo sunmaktadır.

a.1. -0p ZARF-FİİLİ “VE” ANLAMıyla ANA CÜMLEYE BAĞLIDIR

Metnimizde, -(X)p zarf-fiilinin en çok sıralama işleviyle kullanıldığını tespit ettik. Bu sıralama gösteren -(X)p, ana cümle yüklemine bağlıdır. Bu tip kullanışlar, hareket fiilleri ile birliktelik kurar. Daha önce de belirttiğimiz gibi, hareket fiillerinin (*kêltür-*, *bas-*, *biti-*, *kêç-*, *öt-*, vs.) sıklıkla kullanılması Bâbü’ün Vekayînâme’si için çok doğaldır.

Sıralama işlevi gösteren -(X)p zarf-fiiliyle kurulan yan cümlelerin ana cümleye bağılıklarını sayısal olarak değerlendirdiğimizde; bazı cümlelerde sadece bir tane, bazılarında ise sekiz tane bile bulunabilmektedir.

Aşağıda, $-(X)p$ zarf-fiilinin, “**ve** anlamıyla”, “zaman sıralaması vererek”, “ana cümleye bağlı” olduğu örnekler gösterilmektedir. Bu durumda $-(X)p$ zarf-fiiliyle kurulmuş yan cümle yüklemine ifade ettiği hareket ve durum, ana cümlede gösterdiği zamandan önce gerçekleşmiştir.

Bu açıklamaların ışığında bize örnek teşkil edecek cümleleri toplarken, net bir istatistik yapmış olmasak da sayısal olarak değerlendirdiğimizde şöyle genel bir sonuca vardık:

Vekayînâme’de $-(X)p$ yan cümlesinin üç, dört ve beş tane olduğu örnekleri çoğunlukta olduğundan kolaylıkla tespit ettik; bir, iki tane olduğu cümleler az olmamakla beraber ortalama düzeyde (Metin uzun cümlelerle ve $-(X)p$ sıralamaları ile kurulmuştur.); altı, yedi ve sekiz tane bulunduğu cümle örneklerine ise nadir olarak rastlayabildik.

$-(X)p$ zarf-fiilinin zaman sıralaması işleviyle ana cümleye bağlılık sayıları:

*** Bir tane $-(X)p$ yan cümlesi kullanılmıştır:**

(5a) *Buxaradın qavun keltürüp bir maclisde késtürdüm.* “Buhara’dan kavun getirtip bir mecliste kestirdim.”

(6b) *‘Umar-Şayx Mirza cardın kabutar va kabutarxana bile uçup şunqar boldı.* “Ömer Şeyh Mirza uçurumdan güvercin ve güvercinthane ile uçup şahin oldu (öldü).”

(22b) *Oşol basqan bile Şaybani Xan barıp Buxaranı aldı.* “Bu (aynı) baskında Şeybani Han gelip Buhara’yı aldı.”

(202a) *Körüşkendir song yanımda olturğuzup köngül bérdim.* “Görüşükten sonra yanıma oturtup (ona) teselli (cesaret) verdim.

(221b) *Tanglası köçüp Katlang bile Maqamning arasığa tüşüldi.* “Ertesi sabah kalkıp Katlang ile Makam’ın arasına inildi.”

(239b) *Sabahı köçüp Kabul sarı mutavaccih bolduk.* “Sabahı göçüp Kabil’e doğru hareket ettik.”

Aşağıdaki örnekte *xabar tap-* birlikteliğini görmekteyiz. Metnimizde bu birlikteliğin sadece *-Gaç* ile değil, *-(Op)* ile kullanıldığını görmekteyiz. Bu durumda *xabar tap-* olayı, başka olaylarla sıraya konulmuş olur.

(24b) *Xabar tapıp oşandın oq Samarqand* (25a) *sarı mutavaccih boldı.* “Haber alıp tam oradan (olduğu yerden) Semerkant’a (25a) doğru hareket etti.”

* **İki tane *-(X)p* yan cümlesi kullanılmıştır:**

(1b) *Sayhun daryası, kim Xucand suyu<ğa> (2a) maşhur dur, şarq va şimal tarafidin kêlip bu vilayatning içi bile ötüp ğarb sarı aqar.* “Hocend suyu (adıla) meşhur olan Seyhun nehri, (2a) bu ülkenin kuzey-doğu tarafından gelip ve bu vilayetin içinden geçip batıya doğru akar.”

(3b) Yana bir cins ürük bolur kim danasını alıp içige mağz salıp quruturlar. “Bir cins kayısı daha vardır ki, çekirdeğini çıkartıp içine badem koyup kuruturlar.”

(10a) *Sultan Abu-Sa’id Mirza taxt alğanda çêrig tartıp barıp Yangıdın narı Aşparada Moğolistan-(10b)-da Ėsen Buqa Xannı yaxşı bastı.* “Sultan Ebu Said Mirza tahta geçtiğinde asker sevkederek gidip Yangı’nın ötesi Esfera’da, Moğolistan’-(10b)- da Ėsen Buga Han’ı bir güzel baskın yaptı.”

(39b) *Qara Bulaqdın köçüp su kêcip Yam toğrısıda tüştü.* “Kara Bulak’tan göçüp suyu geçip Yam karşısına indik.”

(87a) *Arqasında Türki bayt aytıp bitip yiberip édim*“Arkasına Türkçe beyit söyleyip yazıp göndemiştım.”

(169b) Mirza körüp sévüp aldı. “Mirza, (onu) görüp sevip aldı.

(241b) *Andın ötüp Xwaca Xidrilarning üyide aş yêp atlanıldı.* “Oradan geçip Hoca Hizrilerin evinde yemek yenip atlanıldı.”

(262a) *Bişkalda bu rud suyı qalın kêlip Gaggar Suyığa qatılıp Samana va Sunamğa barurlar.* “Yağmur mevsiminde bu çayın taşkın suyu gelip Gegger Suyu’na katılıp Saman’a ve Sunam’a ulaşır.”

* Üç tane -(X)p yan cümlesi kullanılmıştır:

(52b) *Barıp ğafillıqta alıp kêltürüp öltürdiler.* “Gelip gafilken alıp getirip öldürdüler.”

(63a) *Cahangir Mirzanı bir nêçe içkileri va yigitleri Uzun Hasandın alıp qaçıp Tambalğa, kim hanuz Oşqa yétmeydür édi, barıp qoşuldılar.* “İçki ve yiğitlerinden birkaçı Cihangir Mirza’yı, Uzun Hasan’dan alıp kaçırarak daha Uş’a varmamış olan Tembel’e ulaşıp (ona) katıldılar.”

(78a) *Andın atlanıp Daşt-i Xuspan bile yürüp Cupan Köprügidin ötüp Ura Têpe keldim.* “Oradan atlanıp Husban Çölünü aşıp Cupan Köprüsünden geçip Ura Tepe’ye geldim.”

(241a) *Tanglasığa andın atlanıp Xwaca Xavand Sa ‘idning mazarını tavaf qılıp kêlip Cina qorğanıdın calağa kirdük.* “Sabahına oradan atlanıp Hoca Hevend Said’in mezarını tavaf edip gelip Çina kalesinden sala bindik.”

(243b) *Andın sabah köçüp köteldin enip Xaybar Tangısında ötüp ‘Ali Mascidğa tüşüldi.*
“Oradan sabah çıkıp geçitten inip Hayber boğazından geçip Ali Mescit’e inildi.”

(345a) *Bizning bu barğan kişi körüp bilip inanıp kélgey.* “Bizim bu giden (gönderdiğimiz) adamımız (olanları) görüüp bilip (bunlara) inanıp gelecek.”

* **Dört tane -(X)p yan cümlesi kullanılmıştır:**

(20a) *Mèn Xurasanga barğanda körüüp xoşlap tilep Kabulğa keltürüp aldım.* “Ben Horosan’a gittiğim zaman (onu) görüüp sevip ve isteyip Kabil’e getirip evlendim.”

(173b) *Qabaq maydanıda maydan başıdın çapıp yaynı tüşürüp qurup atıp qabaqnı urar édi.* “(O) Kabak meydanında, meydan başından koşturup yayı indirip kurup atıp kabağı vururdu.”

(184b) *Barıp uçratıp yaxşı basıp qalın baş kəsip keltürdiler.* “Gidip (onlarla) karşılaşıp (onları) bozguna uğratıp birçok baş kesip getirdiler.”

(239b) *Baba Qaşqağa bir Afğan qılıç yètkürür mahallda yaxşı toxtap turup oqını toldurup bu Afğannı urup yığıptur.* “Baba Kaşka’ya bir Afgan kılıç (ile) saldırdığında, (Baba Kaşka) yiğitçe ayakta durup (karşı) direnerek okunu çekip bu Afgan’ı vurup öldürdü.”

(244b) *Ol kèçe iki pasqaça yürüp Sultanpurdın aza<ğ>raqça ötüp tüşüp lahza uyuxlap atlanduk.* “O gece iki pas (Hint zaman birimi) kadar at sürüp Sultanpur’dan biraz geçip konaklayıp bir az uyuklayıp atlandık.”

(249b) *Atardın atlanıp Dara-i Nurnı sayr qılıp Susan kèntigeçe yetip yanıp Amlağa tüşüldi.* “Atar’dan atlara binip Dere-i Nur’da gezip / dolaşıp Susan köyüne kadar ulaşıp geri dönüp Amle’ye gidildi.”

(258a) *Özüim kēlip qorğannı körüp baranğar cavanğar ğolğa molcarlar ta'yin qılıp yanıp karagaha tüştüm.* “Kendim gelip kaleyi görüp sağ, sol (kolları ve) merkez yerlerini belirleyip dönüp orduya indim.”

*** Beş tane -(X)p yan cümlesi kullanılmıştır:**

(35a) *Yana Muhibb-‘Ali Qorçı bir para abdan yigitlerni alıp kēlip Xuttalan suyining (35b) yaqasında bularning kişisige uçrap basıp bir para kişi tüşürüp bir nêçe baş kēsip bardı.* “Muhammed Ali Korçı da bir kısım yiğidini alıp gelip Huttalan suyunun (35b) kenarında bunların adamlarıyla karşılaşıp (onları) bozguna uğratıp bir kaç adamı ele geçirip birçok baş kesip gitti.”

(93b) *Yana bir nawbat Qasim Bēg yigitlerni başlap Suzangaran Darvazasıdın çıqıp Özbeglerni Xwaca Kafşirgeçe qavlap bir nêçe kişi tüşürüp baş kēsip kēldi.* “Başka bir defa Kasım Bey yiğitlerine baş olup Suzangaran Kapısından çıkıp Özbekleri Hoca Kafşir’e kadar kovalayıp birkaç adamı ele geçirip baş kesip geldi.”

(332a) *Ötken yıl aqasıdın qaçıp (332b) kēlip Andarab hadd[ı]dın yana paşēman bolup yanıp Kaşğarning yavuşığa tēggende Xan Haydar Mirzanı utrusığa* yiberilip yanduruptur.* “Geçen yıl büyük kardeşinden kaçıp (332b) Andarab sınırına gelip pişman olup dönüp Kaşgar’ın yakınına ulaştığında, Han Haydar Mirza’nın huzuruna gönderilip döndürüldü.”

(334b) *Fasilning üstidin bat barğanlarının cihatı bu êkēn dūr kim aldururları cazm qılıp xatunlarını suratılarnı tamam çapqulap öltürüp özlerige ölümni körüp yangaç bolup uruşqa kēlmişler.* “Duvarın üstünden acele uzaklaşmalarının sebebi şu imiş: Mağlup olacaklarını anlayıp kadınlarının tamamını kılıçtan geçirip öldürüp kendilerine ölümü (uygun) görüp cırılçıplak olup vuruşmaya gelmişler.”

(239a) *Abu'l-Hasan Qorçı ham yalangaç yaxşı yürüp Afğanlarning alın tusupat salıp bir Afğanı çapqulap yıqıp başın kəsip keltürdi.* “Ebu-Hasan Kurçı da çıplak olduğu halde cesurca ilerleyip Afganların önlerini kesip atını sürerek bir Afgan’ı kılıçtan geçirip yıkarak başını kesip getirdi.”

(340a) *Pançşamba küni atlanıp Cambal daryasından ötüp namaz-i pəşinni darya yaqasında qılıp iki namaz arasında Cambal yaqasından tēprep namaz-i şam bile namaz-i xuftan arasında Kuwari suydin ötüp tüştük.* “Perşembe günü atlanıp Cambal nehrinden geçerek öğle namazını nehrin kenarında kılıp iki namaz arasında (öğleden sonra) Cambal kenarından ayrılıp akşam ile yatsı arasında Kuwari suyundan geçip konakladık.”

*** Altı tane -(X)p yan cümlesi kullanılmıştır:**

(239a) *Munça kişi baqıp turup bir nəçe yayaq Afğanğa tüptüz yərdə mundaq yigitni aldurup sizlənı töre-möçedin uratıp pargana va vilayatingızdın tēpretip saqallaringızın qırqıp şahlarda taşhir qılmaq kerek ta harkim mundaq yigitni mundaq ganimğa aldursa mundaq tüptüz yərdə elig tēpretmey baqıp* (239b) *tursa sazısı bolğay!!* “Bu kadar adam (karşıdan) bakıp durup birkaç yaya Afgan’a dümdüz yerde böyle yiğidi kaptırarak sizlerin rütbe ve imtiyazlarınızı uratıp pergene ve vilayetinizden kovup sakallarınızı kesip şehirlerde teşhir kılmak lazım; ta ki, herkes böyle bir yiğidi böyle bir düşmana kaptırırsa böyle dümdüz yerde elini kıpırdatmadan bakıp durursa cezası ne olacak!”

*** Yedi tane -(X)p yan cümlesi kullanılmıştır:**

(228b) *Namaz-i xuftanğaça kēmede [i]çip namaz-i xuftan kēmedin mast-i tafih çıqıp atlanıp maş ‘alnı eligimge alıp darya yaqasından orduğaça gah atnıng bu yüzige eğilip gah ol yüzige eğilip yakcilaw çapıp kēliptür mēn.* “Yatsıya kadar gemide içip yatsı vaktinde gemiden sarhoş naralarıyla çıkıp atlara binip meşaleyi elime alıp nehrin kenarından ordugaha kadar, kah atın bu tarafına eğilip kah diğer tarafına eğilip dört nala at sürüp geldim.”

(372a) *Bular barurda 'Askarîning ordusu toğrısın yëğirme-otuzça kême bile Bangalılar ötüp qalın yayaq çıqıp dastburdî körsetür xayalda ëgendürler kim bular at salıp qaçurup bir nêçesini alıp başını kêsip qalın kişini oqlap yëti-sëkiz kême alurlar.* “Onlar giderken, Bengaliler yirmi-otuz kadar gemi ile Askerî'nin ordugahının karşısına geçip topluca ortaya çıkıp ... fikrindeyken (Onlar) atlara binip kaçırıp; birkaçını yakalayıp başlarını kesip birçoğunu okla vurup yedi-sekiz gemiyi ele geçirmeyi planlıyorlardı.”

* **Sekiz tane -(X)p yan cümlesi kullanılmıştır:**

(369b) *Cun munça yavuq yëtilip edi. Sondın ötüp Son qoyı iki-üç kuroh kêlip Manêrni sayr qılıp bagatı bile ötüp mazarnı tavaf qılıp Son yaqasığa kêlip ğusl qılıp namaz-i pêşinni erte ada qılıp ordu sarı mutavaccih boldum.* “Bu kadar yakınlaşarak Sun'ı geçip Sun('un) aşağısına iki-üç kuroh gelip Manir'i devam edip bahçeleri geçip mezarı dolaşp Sun'un kenarına gelip gusül alıp öğle namazını biraz geç kılıp ordugaha doğru hareket ettim.”

a.2) -(X)p ZARF-FİİLİ “VE” ANLAMIYLA YAN CÜMLEYE BAĞLIDIR

-(X)p zarf-fiili, bazen ana cümlemin yüklemindeki fiilin belirttiği hareket ve durumun zamanından “önce” yapılan hareket ve durumu ifade ederken başka bir yan cümle yüklemindeki fiilin belirttiği hareket ve durum ile sıralamaya girebilmektedir.

Aşağıdaki cümleler, zaman sıralaması işleviyle kullanılan -(X)p zarf-fiilli yan cümlemin, başka bir yan cümleye bağlı olduğu örneklerdir. Metnimizde yaptığımız incelememizdeki tespitlerimiz sonucunda şunları söyleyebiliriz:

Bâbürnâme'de -(X)p zarf-fiili ile kurulmuş yan cümlemin -GAndA yan cümlesine bağlı olduğu örnekler çoğunluktadır. Bunun yanında, -GAç ve -(X)r mahallde yan cümlelerine bağlı olduğu örnekler de bulunmaktadır.

-(X)p ... -GAndA yan cümlesine bağlıdır:

(9a) *Mèn Hamza Sultan başlıǵ sultanlarını Xuttalan vilayatıda basıp Hisarnı alǵanda manga qatıldı.* “Ben, Hamza Sultan kumandasındaki (Özbek) sultanlarını bozguna uğratıp Hisar’ı aldıǵımda Huttalan vilayetinde (O) bana katıldı.”

(21b) *Baysunǵur Mirza Sultan-‘Ali Mirza bile Buxarada uruşup maǵlub bolǵanda éligge tüşti. Darvêş Muhammad Tarxanning qanining tuhmatı bile bê‘izzatana öldürdiler.* “Baysungur Mirza, Sultan Ali Mirza ile Buhara’da yuruşup maǵlub olduğunda esir düştü. Derviş Muhammed Tarhan tarafından (emriyle) onursuzca öldürüldü.”

(120b) *Sar-i Puldın şikast tapıp kèlgende daǵı köçni yiberip özi carida qal‘adarlıqta turup édi.* “Ser-i Pul’den maǵlub olup döndüğümüzde, O ailesini gönderip kendisi, kalenin müdafasında kalmıştı.”

(20b) *Mèn Hamza-Sultan va Têmür-Sultan başlıǵ sultanlarını basıp Hisarnı alǵanda bu Sultanzadalar va yana nêçe sultanzada tüşüp édi.* “Ben Hamza Sultan ve Timur Sultan kumandasındaki sultanları bozguna uğratıp Hisar’ı aldıǵım zaman, bu sultanzadeler ile daha birkaç sultanzade elime düşmüştü.”

(265a) *Ol yıl Samarqanddın çıqıp Hisar kèlgende Özbegning cami‘ xan-sultanları yǵılıp ittifaq qılıp bizning üstümüzge kélür.* “O yıl Semerkant’tan ayrılıp Hisar’a geldiğimiz zaman, Özbek’in bütün han ve sultanları toplanarak, (bize karşı) ittifak kurup bizim üstümüze gelirler.”

(242a) *Kèlip yurtqa* tüşkende xaylı taşviş bérdi.* “Gelip bu yurda indiğimiz zaman, çok sıkıntı verdi.”

(225a) *Tarix-i toquz yüz onda Kabulǵa avval kèlgen yıl kim Hindustanǵa kirmek da‘iyası bile Xaybardın ötüp Purşavur kèlgende Baqi Çaǵaniyanining sa‘y[ı] bile qoyıqı Bangaş sarı, kim Kohat bolǵay, yürüp qalın Afǵanıstanı çapıp qırıp Bannu va*

Daştı talap tarac qılıp Duki bile çıqıldı. “Dokuz yüz on (1504) tarihinde, Kabil’e ilk geldiğim yıl, Hindistan’a girmek niyeti ile Hayber’den geçerek Puşavur’a geldiğim zaman, Baki Çaganyani’nin gayreti ile Kohat’ın bulunduğu Bangaş tarafına yürüyüp Afganistan’a akın yapıp girerek Bannu ve Daşt’ı yağmalayıp talan ederek Duki yoluyla çıkıldı.”

(333b) Rana Sanga İbrahimning üstige çérig tartıp Dolpur kèlgende bégleri muxalifat qılurlar. “Rana Sanga, İbrahim’in üzerine asker sevk ederek Dolpur’a geldiğinde (İbrahim’in) beyleri isyan ettiler.”

-(X)p ... -GAç yan cümlesine bağlıdır:

(39b) “Baysunğur Mirza köçüp yanğaç biz ayrılıp padişah qulluqığa kèldük. “Baysungur Mirza kalkıp geri dönünce, biz (kendi içimizde) ayrılıp padişahın hizmetine geldik.”

(359a) Késip yégeç ğarib ta’sir qıldı. “(Kavunu) kesip yiyince çok tesir etti.”

(367b) Barı kèmelerni turğuzup mèn yétkeç buyurdum kim kèmelerni yürütüp cerge bile birbirige bağlağaylar. “Ben (oraya) varır varmaz, bütün gemileri durdurtup gemileri çember oluşturacak şekilde hareket ettirip birbirine bağlamalarını emrettim.”

-(X)p ... -(X)r mahallda yan cümlesine bağlıdır:

(238b) Afğanlarning içige kirip qılıç salur mahallda atnı oqlap yıqarlar. “Afganların içerisine girip kılıcını çektiğinde atını oklayarak devirirler.”

(112a) *Küçedin qaçurup tüzge çıkarıp qılıç yêtkürür mahallda atımning ayağığa oqladılar.* “Sokaktan kovup açık alana çıkarp kılıç çektiğimde atımın ayağına ok attılar.”

b) -(X)p ile kurulmuş yan cümle yüklemine ifade ettiği hareket ve durum, ana cümle ile eşzamanlıdır.

-(O)p zarf-fiiliyle kurulmuş yan cümlelerin ifade ettiği hareket ve durumun zamanı ile ana cümle yüklemine ifade ettiği hareket ve durum *aynı zamanda / eşzamanlıdır*. Yani, *zaman sıralaması yoktur*. Metnimizde eşzamanlı anlam özelliğiyle kullanılan -(O)p zarf-fiilli yan cümlelerin, ana cümlelerin yüklemine bağlı olduğu örnek sayısı oldukça azdır; hatta başka bir yan cümleyle bağlı olduğuna da bir örnek bulamadık.

b.1. -(X)p zarf-fiilinin eşzamanlılık anlamıyla ana cümleyle bağlı olduğu örnekler:

(55b) *Çun saltanat dağdağası va mulkgirlik da‘iyası bar, bir qatla-iki qatla iş yürümegen bile baqıp oturup bolmas.* “(Madem ki) Saltanat davası ve mülk edinmek amacı vardı, bir defa-iki defa iş yürümeyince (uzaktan) bakıp oturulamazdı.”

(135b) *Mên bu nawbat kèlip Hindustannı fath qilğanda kafırlar kèlip Panchirdın qalın kişi öltürüp köp xarablıqlar qılıpturlar.* “Ben bu (son) defa gelip Hindistan’ı feth etmeye gittiğimde, Penchir’denkafirler gelip birçok adamı öldürüp çok tahribat yapmışlardır.”

B. Tarz Zarfı

Tarz zarfı işlevindeki -(X)p zarf-fiili, Türkiye Türkçesinde -ArAk biçim ve anlamıyla bulunur. -(X)p ile kurulmuş yan cümle yüklemine ifade ettiği hareket, ana cümle yüklemine ifade ettiği hareketin *oluş biçimini* gösterir.

B.1) Ana cümleye bağlı

(2b) *Andaq rivayat qıldılar kim bir qırğavulnı işkanası bile tört kişi yèyip tükete almaydur.* “Bir sülünün budunu dört kişi yiyerek bitiremezmiş, diye rivayet ederler.”

(6b) *Ton- (7a) -nı bisyar tar kêyer èdi, andaq kim bağ bağlaturda qarnını içige tartıp bağlatur èdi.* “Kıyafetini çok dar giyerdi, öyle ki, kuşağını bağlarken göbeğini içine çekip bağlatırdı.”

(111a) *Xanlar Andicandın qopqaç Oş va Marğinan èli hucum qılıp qorğandaqı Moğollarnı tutup talap urup qavlap çıqardılar.* “Hanlar Endican’dan ayrıldıktan sonra Uş ve Merginan ahalisi hücum ederek kaledeki Moğolları tutup yağma edip vurup kovalayarak (onları) çıkardılar.”

(284a) *... xaylı çaspanda dur. Çaspandalıqıdın ba ‘zı èligni ağızını yağlap yèr èmişler.* “Çok yapışkandır. Yapışkanlığından dolayı bazıları elini ağzını yağlayarak yerlermiş.”

(359a) *Tamam yığlap yèdim.* “(Kavunu) hep ağlayarak yedim.”

B.2) Yan cümleye bağlı

Aşağıdaki cümlede, -(X)p yan cümlesinde, *mağlub bol-* fiiliyle ifade edilen olayın tarzı anlatılmış olabilir.

(21b) *Baysunğur Mirza Sultan- ‘Ali Mirza bile Buxarada uruşup mağlub bolğanda èligge tüşti. Darvêş Muhammad Tarxanning qanining tuhmatı bile bè ‘izzatana öltürdiler.* “Baysungur Mirza, Sultan Ali Mirza ile Buhara’da vuruşup mağlub olduğunda esir düştü. Derviş Muhammed Tarhan tarafından (emriyle) onursuzca öldürüldü.”

Aşağıdaki örneğimizde, aynı cümle içinde tarz gösteren-(X)p zarf-fiili hem yan cümleye, hem de ana cümleye bağlıdır.

(90a) *Allımızdaqılarnı nêçe nawbat zorlap kêlgende urup yandurduk.*
“Önümüzdekileri, birkaç defa zorlayarak geldikleri zaman vurarak geri döndürdük.”

Yukarıdaki örneklerde gördüğümüz gibi, hareketin tarzını ifade eden -(O)p zarf-fiilleri, bütün örneklerde *filin* önünde durmaktadır.

-(X)p Zarf-fiilli Yana Cümlelerin Öznesi İle Ana Cümlelerin Özne İlişkisi

-(X)p yan cümlesinin öznesi ile ana cümlelerin öznesi farklı olabilir. Yukarıdaki örneklerde -(X)p yan cümlesi ve ana cümle yüklemine öznesi aynıdır. Ancak, aşağıdaki örneklerde gördüğümüz gibi, -(X)p zarf-fiilinin *Têngri, tang*, vs. birlikteliği bulunmaktadır. Başka bir ifadeyle, -(X)p yan cümlesinin öznesi *Têngri, tang*, vs. ise, ana cümle yüklemine öznesi farklı olur.

(83a) *Tang atıp êdi kim Ribat-i Xwacadın qoyıraç Kohak Suyını kêçip yana Yar Yaylağ keldük.* “Ribat Hoca’dan daha aşağısındaki Kohak Suyunu geçip Yar Yaylasına tekrar geldiğimizde sabahtı.”

(116b) *Tang atıp êdi kim Banda-‘Ali qatrap keldi.* “Banda-Ali dört nala geldiğinde sabahtı.”

(139b) *Têngri rast kël[t]ürüp fursat tapğaç Bangaşning qutta[’]uttariqı bile dabtığa mutayaqqin* dur mên.* “Tanrı rast getirdi / yardım etti, fırsat bulduğumda kesinlikle bu Bangaş haydutlarını zaptetmem yakındır.”

(147a) *Têngri rast keltürüp bu Afğanlar ayrışıp këlip oşol parça tağqa çıqtılar.* “Tanrı rast getirdi / yardım etti, Afganların bu bölümü ayrılıp gelip dağa çıktılar.”

(149a) *Bu axşam tangğaça tanglası tüškeçe keyin qalğan yüklüg galla va téve va yayaq yalang*

(149b) *kêle qaldı.* “O akşam sabaha kadar ve ertesi sabah öğleden sonraya kadar, gıda yüklü galla ve deve ve yayalar gelmeye devam etti.”

(211a) *Təngri rast kəltürüp yağını qaçurup Qandahar sarı yürüp Farruxzad Bəgning çaharbağığa, kim ...*(211b) *kəlip tüştük.* “ Tanrı rast getirdi / yardım etti, düşmanı mağlup edip Kandahar’a doğru gidip Ferruhzad Bey’in bahçesinde konakladık.

Aşağıdaki cümlede *tang at-ıp* yan cümlesi *yavuuq bol-ğunça* yan cümlesiyle zaman birlikteliği kurmaktadır.

(265b)*Tang atıp yavuuq bolğunça ganimning dayirasining yaqınıda ediler.* “Sabah olmasına yakın düşmanın dairesinin yakınındaydılar.”

4.3.4.1 -(X)p bol(ma)-

Türkçede zarf-fiiller yardımcı fiillerle birleşerek kendi anlamları dışında yeni anlamlar oluşmasını sağlarlar. Bir zarf-fiilin bir yardımcı fiille birleşmesinden oluşan bu yapılar bir hareketi veya durumu tasvir eder, onların yapılma şeklini gösterirler. *Bol-* yardımcı fiili de zarf-fiille birleşerek bu tür yapılar meydana getirir.

Çağatay Türkçesinde *bol-* yardımcı fiilinin işlevlerinden biri, fiilin tasvir fiili olarak kullanılmasını sağlamaktır. Buna göre, *bol-* yardımcı fiili -(X)p zarf-fiili asıl fiillere eklendiğinde, tasvir fiili olarak görev yapmakta ve asıl fiilin yapılma şeklini göstermektedir. -(X)p *bol-* hareketin “iyice, tamamen, kesin, vs.” olarak yapıldığını gösterir ya da iktidar anlamı verir. (Ergönenç, 2006, 148-156).

(16b)*Köprügidin özge yərdin kəcip bola almas.*“Köprüden başka bir yerden geçilemez(di).”

(26a) *Sözini fi'l-hal anqlap bolmas edi.* “Ne demek istediğini (kimse) hemen anlayamazdı.”

(51a) *Bu kirgen vilayetlerini çapıp bolmas edi.* “Bu girilmiş (tâbi olan; (bize) katılmış) vilayetlere akın edilemezdi.”

(55b) *Çun saltanat dağdağası va mulkgirlik da'iyası bar, bir qatla-iki qatla iş yürümegen bile baqıp oturup bolmas.* “(Madem ki) Saltanat davası ve mülk edinmek amacı vardı, bir defa-iki defa işin yürümemesi ile bakıp oturmak olmazdı.”

(80b) *Mundaq kişining vaqayı 'ın mundın artuq bitip bolmas.* “Böyle insanlarınolayları bundan fazla yazılamaz.”

(91a) *mëning anam êgeçi singe qorğanda turup bolğan köç va uruq va kişi-qarasını Ura Têpege çıkarıp yiberdi.* “Benim anam ve kızkardeşlerim kalede kaldıklarında (O) ailesini, akrabalarını ve uşaklarını Ura Tepe'nin dışına çıkarıp gönderdi.

(264b) *Agarçi alarnı ham 'ayb qılıp bolmas.* “Fakat onları da (korktukları için) suçlamak olmaz.”

(282b) *Yana kêla dur. 'Arab mawz dêr. Diraxtı xaylı buland bolmas* (283a) *balki diraxtı dêp ham bolmas.* “Diğeri kiledir. Araplar mavz der. Bu ağaç çok uzun değildir. (283b) Hatta ağaç demek de olmaz.”

4.3.5 -A / -y

-A zarf-fiili, ana cümle içinde tarz yan cümlesi kurar. Ancak bu tarz, -(X)p zarf-fiilindeki gibi çok net değildir.

Metnimizde -(X)p zarf-fiili kadar yaygın kullanılmamıştır. -A / -y zarf-fiil biçiminin kullanımını sadece özel alanlarda bulabiliyoruz. Aşağıda bunun açıklamasını ayrıntılı olarak örneklerle göstermekteyiz:

a) -A / -y zarf-fiiliyle kurulan yan cümle, ana cümlede yükleminden ifade edilen hareketin yapılma şeklini / tarzını göstermektedir:

(167b) *Yana Ibrāhīm-Ḥusayn Mīrzā ēdi. Ṭab ‘ı yaman ēmes ēgendü[r]. Harī çağrını ifrāt bile ıce ıce oq atası zamānda öldi.* “İbrahim Hüseyin Mirza, Herat şarabını aşırı derecede ıce ıce daha babası zamanında (sağlığında) öldü.”

-A / -y zarf-fiilli yan cümle, ana cümle yüklemine ifade edilen hareketin anlamını güçlendirmek için ikilemeler yapı içinde kullanılır. Türkiye Türkçesinde de bu kullanılış çok yaygındır. Tüm Türk dilleri için geçerlidir.

(268b) *Bara kēle bu sözler qarar tapqunça tört-bēş kün ötti. “Gide gele bu sözler karara bağlanıncaya kadar dört-beş gün geçti.”*

(325a) *Yağını basıp tüşüre түşüre tēpredük.* “Düşmanı bozguna uğratıp eze eze alaşağı ettik.”

(354b) *Özbekler yētken bile taşqarıqı kişini basıp tüşüre түşüre alıp oq tēprerler.* “Özbekler vardığında dışarıdaki adamları bozguna uğratıp eze eze geri çekilmelerini sağladılar.”

(267a) *Yağını basıp tüşüre түşüre yürüldi.* “Düşmanı bozguna uğratarak eze eze yolumuza devam ettik.”

(263a) *Ibrahimning ordusıdın ham mutavatir xabarlar kēle başladı kim bir kuroh-iki kuroh köçip har yurtta iki-üç kün maqam qıla qıla kēledür.* “İbrahim’in ordugahından bir-iki kuroh ilerleyip her yurtta iki-üç gün kala kala geldikleri haberleri sürekli gelmeye başladı.”

(157b) *Balaxana tamı üstige yıqılıptur. Təngri saxlay hêç yêrige azarî yêtmadi. Têpedeki üyler aksar tüptüz boldı.* “Üst katın damı üzerine yıkılmış; Tanrı saklaya, hiçbir yerine zarar gelmedi. Tepedeki evlerin ekserisi dümdüz oldu.”

Yukarıdaki cümlede, bu tarz yan cümlesinin öznesi *Təngri*’dir. “Təngri” her şeyin üstünde bir varlıktır. Bu yüzden her hareketin ve olayın sebebidir. Bu tarz yan cümlesini, sebep yan cümlesi gibi de algılayabiliriz. Bunu öznenin anlamından çıkarmaktayız.

(4b) *“Hay darvêş, ha darvêş” dëy dëy tamam halak bolurlar.* “Hay derviş, ha derviş diye diye helak olurlar.”

a) -A / -y zarf-fiiliyle kurulan yan cümle, ana cümlenin yükleminden ifade edilen hareketin zamanını göstermektedir:

-A zarf-fiili, ana cümle içinde “zaman yan cümlesi” kurar.

Aşağıdaki örnekte gördüğümüz gibi, “-ınca/-ince” anlamıyla, zamanda bir nokta belirtmektedir.

Aşağıda (273a) örneğinde ana cümlenin öznesi *bu tağlar*’dır. Bir dağ hareket etmez. O zaman bu *yêt-e* biçimini nasıl anlamalıyız? Büyük ihtimallle Bâbü, haritaya bakıyor, aradığı dağları haritada buluyor. Belli olmayan noktadan, dağ zincirlerine baktığı noktaya gelene kadar gözlerinin hareket ettiğini düşünürsek, *yêt-* fiilini bunu ifade etmek için kullanıyor. Aradığı dağları bulduğu noktadan itibaren bakışını bu dağ zincirinin yükseldiği çizgide devam ettiriyor.

(273a) *Mêwat vilayatiğa yête bu tağlar uluğraq bolur. Mêwattın ötüp* (273b) *Bayana vilayatiğa barur.* “Mevat vilayetine varıldığında bu dağlar daha büyük olur. Mevat’ı geçip (273b) Bayana vilayetine vardı(lar).”

-A zarf-fiiliyle kurulan yan cümlelerin öznesi, *aftab*, *çaşt* (*kuşluk vakti*), *namaz vaktinin adları*, *gün*, *ay*, *yıl*, vs. gibi bir zaman belirleyici kavram olursa, burada -A zarf-fiilinin işlevi, sadece tarzı belirtmek değil, özellikle zaman ifade etmektir.

aftab çıq- ile -A zarf-fiiliyle kurulan birliktelik, ana cümlelerin yükleminden ifade edilen hareket ve durumun yer aldığı *zamanı* belirtir. Bu durumda -A zarf-fiili “-ınca / -ince; -dığı/-diği zaman; -ırken /-irken ” anlamını kazanmaktadır. Aşağıda örneklerine bakalım:

(63a) *Andicanning bérkigen xabarı manga keldi. Hiç tavaqquf qılmay Marğinandın aftab çıqa atlanıp tüş qaytıp edi kim Andicanğa keldim.* “Endican’ın korunduğu haberi bana geldi. (Orada) hiç kalmadan, Merginan’dan güneş doğarken atlanıp Endican’a geldim, öğle vakti yaklaşmıştı.”

(247b) *Aftab çıqa İstelif (248a) Bağığa tüşüp üzüm yep atlanıp İstargic tavabi’idin Xwaca Şihabqa tüşüp uyquladuk.* “Güneş doğunca İstelif (248a) Bahçesi’nde durup üzüm yeyip atlanıp İstargic’e bağlı olan Hoca-Şihab’da konaklayıp uyuduk.”

(249b) *Aftab çıqa naranclar tüpide hawd yaqasında barıp içildi.* “Güneş doğunca portakal ağaçlarınınaltında, havuz kenarına gidip içildi.”

Aşağıdaki cümlede *aftab* farklı bir fiille birliktelik kurmuştur. *Aftab oltur*- biçimiyle görülür.

(115b) *Aftab oltura tağqa yavuş yéttim.* “Güneş batınca dağın yakınına ulaştım.”

-A zarf-fiili aşağıdaki örneklerde çeşitli zaman kavramlarına bağlı olarak birliktelikler kurmuştur. Bu zaman çizgisinin sınırı, -A zarf-fiilinin eklendiği zaman kavramına bağlı olarak belirlenir. *Yıl*, *mevsim*, *ay*, *gün*, *gün içindeki bir zaman dilimi*, vs. olabilir.

Örneğin, çaşt “kuşluk vakti” *bol-* yardımcı fiiliyle zaman sınırı çizilmekte, zamanda bir çizgi anlatmaktadır: *Çaşt bol-a* “kuşluk vakti ol-duğunda”.

(231b) *Bu yurttin naqara vaqtı köçüp çaşt bola Sangdaki kötelineing tüpige tüşüp namaz-i pëşin andın köçüp köteldin va rudtın ötüp bir bulandiğa tüşüldi.* “Bu yurttan nakkare vaktinde ayrılıp kuşluk vakti olduğunda Sangdaki geçidinin altına gidip öğlen oradan çıkıp geçit ve çaydan geçerek yüksek bir yere gidildi.”

(154b) *Yaz bola tamam aymaqat va taşqı el va ulusning köç va malları kim Niknahar va Lamğanat këlip édiler, köçürüp sürüp Baran yaqasığa keldi.* “Yaz geldiğinde, Niknehar ve Lemganat’a gelmiş bulunanbütün aymak ve dışındaki halk ve ulusun aile ve mallarını göçüp sürerek Baran (nehrinin) kenarına(kendileri) geldiler.”

(257b) *Këçening üç paharı bola yavuşup édi kim xabar keltürdiler kim yağı xabar tapqaç birbirige baqmay buzulup qaçarlar.* “Gecenin üçüncü peheri olduğu zaman yaklaşmıştı ki düşman, (geldiğimizin) haberini alınca (düşman) birbirileriyle ilgilenmeden bozulup kaçtıkları haberi getirildi.”

a) -A / -y zarf-fiiliyle kurulan yan cümle, ana cümleinin yükleminden ifade edilen hareketin amacını göstermektedir:

-A zarf-fiili, ana cümle içinde amaç yan cümlesi kurar. *yiber/il-, sayr qıl-, bar-, kör-* hareket ifade eden fiillerdir. Bu fiillere nereye?, ne için? gibi soruları sormalıyız.

Aşağıdaki cümlede, *oşbu kün namaz-i pëşin sayr qıl-a* birlikteliği, daha ayrıntılı bir zamanı göstermektedir. Ayrıca -A zarf-fiiliyle *sayr qıl-* birlikteliğinin kurduğu yan cümle, ana cümleinin amacını bildirmektedir.

(218b) *Çarşamba küni Muharram ayining onıda sayr qıla atlanıp Bacawr qal’asığa barıp Xwaca Kalanning üyide şirb maclısı boldı.* “Çarşamba günü, Muharrem ayının

onunda, gezinmek için atlanıp Bacur kalesine gidip Hoca Kalan'ın meskeninde içki meclisi yapıldı.”

(229a) *Oşbu kün namaz-i pəşin sayr qıla atlanıp kəmege kirip ‘araq içildi.* “O gün öğle vaktinde gezmek için atlanıp gemiye giri(li)p arak içildi.”

(228b) *Adina küni sayr qıla atlanıp kəme bile sudın öttük.*“Cuma günü gezinmek için atlanıp gemi ile nehirden geçtik.”

(261b) *Bu su yoqqarı sayr qıla atlanduk.*“Bu suyun yukarısına (yukarı tarafına) gitmek için atlandık.”

Aşağıdaki (329b) örneğinde -A zarf-fiili *öt-* fiiliyle kullanılmaktadır. Bu zarf yan cümlesi *hazır ol-* ana cümlesine bağlanmıştır. “bir şeye hazır olmak” ifadesini taşıyan *hazır ol-* birleşik fiili, yönelme durumu ekini gerektirmektedir. Burada da yönelme durumu, amaç ifade etmektedir. Bu bir hareket değildir; fakat fiilin *neye, kime* hazır olduğuna dair amacı belirtmektedir.

(329b) *Çun bişkal yavuqlaşıp édi, muqarrar andağ boldı kim harkim parganasığa barıp yarağın qılıp bişkal öte hazır bolğaylar.* “Yağmur mevsimi yaklaştığı için, herkes kendi pergenesine (konağına) gidip cephanelerini hazırlayarak yağmur mevsiminin geçmesine (amacına) kadar hazır olsun.”

(263a) *Xwaca Kalanning nökeri Haydar-Qulını til tuta yiberildi.* “Hoca Kalan'ın kölesi Haydar Kulı haber toplamak amacıyla gönderildi.”

(263a) *Til tuta Sultan İbrahimning ordusığa kişi yiberip nêçe kün bu yurtta tavaqquf boldı.* “Sultan İbrahim'in ordugâhına bilgi toplamak için adam gönderildiğinde, birkaç gün bu yurtta kaldık.”

(310a) *Darvêş Muhammad Sarban bile Qısımtay, kim Bayanağa barıp kēlip har sunı körüp bilip ēdi, ilgeri Sikri kölining yaqasında yurt köre yiberildi.* “Derviş Muhammed Sarban ile Kasımtay, Bayana’ya gidip gelip her yönü görüp bilip Sikri Gölü’nün kenarında ordugah yeri bulmak için gönderildi.”

(366a) *Tanglası şamba küni Karamnas suyining guzarini köre kişi yibergen cihatidin bir paharğa yavuuq köçüldi.* “Ertesi gün, Cumartesi günü, Karamnas suyunun geçidini aramak için adam gönderildiği için birinci pehere yakın göçüldü.”

(334a) *Uruş qırığunça naqara u ‘alamnı mawquf qılıp öziim Ustad ‘Ali-Qulining taş atarını tafarruc köre bardım.* “Muharebe kızıışınca, kendim nekkare ve bayrağı bırakıp Usta ‘Ali-Kulı’nın top atışını görmeye gittim.”

(60a) *Mēni köre kēldi.* “Beni görmeye geldi.”

Aşağıdaki örnekte *xatirnişan qıl-* “anlatmak” Soyut anlamdadır. “Başkası anlasın!” amacı bulunmaktadır.

(258b) *İlgeri oltu[r]ğuzup bir Hindustani bilür kişige buyurdum kim “Bu sözlerni birer birer anga xatirnişan qıla aytqıl.* “Bir Hintli önüme oturduğunda, Hind dilini bilen bir adama buyurdum: Bu sözlerimi, kelimesi kelimesine ona söyle ve anladığına emin ol.”

a) -A / -y zarf-fiiliyle kurulan yan cümle, ana cümlelerin yükleminden ifade edilen hareketin yön bilgisini vermektedir:

Baq-a somut bir şekilde Türkiye Türkçesinde göre anlamı kazanır. Bir yöne bakıyoruz. Bu bakılan yer, yön gösterir. Bu biçimin, aynı zamanda edat olma yolunda gelişmekte olduğunu görüyoruz. Metnimizde örneği azdır.

(263b) *Ol yurttın darya yaqala[r]ı qoyığa baqa iki köç köçülüp edi kim til tutar barğanlardın Haydar-Qulı xabar keltürdi kim Daud Xan va Haysam Xannı beş-altı ming kişi bile Miyan Du Ab sarı keçürüptür.* “Bilgi toplamak için giden Haydar Kulı, Davut Han ve Haysam Han’ın beş-altı bin adam ile Du nehrini geçme emri verdiği haberini getirdiğinde, biz, bu yudumuzdan nehir kenarının aşağısına doğru iki göç zamanı kadar uzaklaşmıştık.”

(262a) *Bu yurtta xabar taptuk kim Sultan Ibrahim, kim Dillining bir yanında [ê]di, andın ilqeri baqa köçüptür.* “Bu yurtta iken, Dehli’nin bu tarafındaki Sultan İbrahim’in oradan ileri doğru (bu tarafa doğru) ilerlediği haberini aldık.”

4.3.5.1 -A bar-

(263b) *Ibrahimning dayirası toğrısqaça tüşüre barurlar.* “(Onları) İbrahim’in ordugahının karşısına kadar vura vura takip ederler.”

4.3.5.2 -A başla-

(307b) *Bu künlerde Mahdi Xwacaning kişisi pay-dar-pay kële başladı kim Rananing keliuri tahqiq boldı.* “Rana’nın geldiği (görüşünün) araştırmak için, o günlerde Mehdi Hoca’nın adamları parça parça gelmeye başladı.”

(376a) *Bu haramxwarlardın mutavatir xabar kële başladı kim Saru bile Gagardin ötüp Laknaw sarı mutavaccih durlar.* “Bu nankör insanların Saru ile Geger’i geçip Laknaw’a doğru yola çıktıklarının haberi düzenli olarak gelmeye başladı.”

4.3.5.3 -A bër-

Tezlik ifade eder.

(198b) *Yağı qaça bërdi.* “Düşman kaçıverdi.”

4.3.5.4 -A bol- (-ebil-)

“olmak, bulunmak” anlamlarıyla, iktidar veya nadiren olabilirlik göstermektedir (Eckmann, 1988, 109).

Çağatay Türkçesinde *bol-* yardımcı fiilinin işlevlerinden biri, fiilin tasvir fiili olarak kullanılmasıdır. Zarf-fiillerin yardımcı fiillerle birleşerek kendi anlamları dışında yeni anlamlar oluşturduğunu daha önce belirtmiştik. Bir zarf-fiilin bir yardımcı fiille birleşmesinden oluşan bu yapılar bir hareketi veya durumu tasvir eder, onların yapılma şeklini gösterirler. *Bol-* yardımcı fiili -A / -y zarf-fiiyle birleşerek bu tür yapılar meydana getirir.

-A / -y *bol-* “imkan, ihtimal, vs.” anlamı verir - (Ergönenç, 2005, 371-372).

(102a) *Anamğa xud mumkin èmes èdi kim mundaq sözlerni ayta bolğay.* “Anama bile böyle söz söylemek mümkün değil idi.”

(264a) *Har iki araba arasında altı-yèti tura bolğay.* “Her iki at arabasının arasında altı-yedi kalkanlık mesafe olmalıydı.”

(282b) *Ğalaba yèyile boladur, valî yaxşısı kam boladur.* “Çoğu yenilebilir; fakat iyisi azdır”

(283b) *Gulining öli ham yaman èmes, yèye bolur.* “Taze çiçeği de kötü değildir; yenilebilir.”

4.3.5.5 -A qal-

-A *qal-* birlikteliği, hareketin devamlılığı, sürerliği üzerine bilgi verir.

(223a) *Sohān Suyını ötüp tüşüldi, orduning kişi tün yarımığaça kêle qaldı*. “Suhan suyu geçilince konaklandı; ordunun arkası (devamı) gece yarısına kadar gelmeye devam etti.”

4.3.5.6 -A kël-

-A kël- birlikteliği ile geçmişten beri devam eden bir hareket ve durum ifade edilir.

(64b) *Hamêşa yamanlıq va buzuqçılıq Muğul ulusıdın bola kêlgendür*. “Kötülük ve bozgunculuk (fesat), daima Moğol ulusundan olagelmıştır.”

(224a) *Bu vilāyatlar qadîmdın Türkke ta'alluq bola kêlgendür*. “Bu vilayetler eskiden beri Türklere ait olagelmıştır.”

Aşağıdaki cümlede, yönelme durumu, kël- yardımcı fiilinden gelir. yêt- fiilinden ise, hareketin tarzı ifade edilir.

(355b) *Bu farmanlarnı yêtkürüp har nê anda bolğan xabarnı tapıp alıp mi'adqa yête kêlgey*. “(O) bu fermanları ulaştırıp oradayken öğrendiği bütün haberleri alıp getirip verilen müddete kadar yetişegelsin.”

(346b) *Çërig yarağı bile bat yêtişe kêlsünler*. “Asker silahı ile olabildiğince çabuk yetişegelsin.”

(303a) *Bu barğan kişi yêtkêç Cawnpurğa bir nêçe munasib bēglerni ta'yin qılıp özüng çërigni alıp bizge bat yêtişe kêlgey sên*. “Bu giden adam varır varmaz Cunpur’a uygun birkaç beyi görevlendirip kendin askerini alarak hızla bize yetişegel.”

4.3.5.7 -A *kiriş-* (*başla-*)

(336a) *Yakşamba küni aynıng yêgirme törtide Kanar guzarığa tüşüp farman boldı kim çêrig êli öte kirişkeyler*. “Pazar günü, ayın yirmi dördünde, Kanar geçidinde durup ve askerlere geçmeye başlama emri verildi.”

(255b) *Bu nawbat kim bu vilayatla[r] tamam êl boluptur, oşmundaq mu‘amala qıla kiriştiler*. “Bu kez bu vilayetler tamamen bizimdi; ancak (tekrar) böyle (kötü) muameleye başladılar.”

(259a) *Namaz-i digarge yavuq xaylxanaları va haramları çıqara kiriştiler*. “Akşam namazı zamanında kabilelerini ve kadınlarını (dışarı) çıkartmaya başladılar.”

(294b) *Xaylı yêl bad-i samum ta’siri dêk har zamanda yıqılıp yıqılıp öle kiriştiler*. “(Askerlerin) çoğu semum rüzgârının etkisi ile birdenbire düşüp düşüp ölmeye başladı.”

(250a) *İçip mast bolup Hasan İkrak bêmaza şalayanlıq qıla kirişti*. “İçip sarhoş olup Hasan Ekrek tatsız hengâme çıkartmaya başladı.”

(371b) *Yakşamba sabahı çêrig Gangdin öte kirişti*. “Pazar günü sabahı ordu Geng’i geçmeye başladı.”

4.3.5.8 -A *tüş-*

-A *tüş-* birlikteliği hareketin hızlı yapıldığını belirtir.

(119a) *Axsi̇dın qaçıp çıqqanda sizdin ayrıla түşkende Andicān keldim*. “Ahsi’den kaçıp çıkınca sizden ayrılıverince Endican’a geldim.”

4.3.5.9 -A yavuş- (yaklaş-)

Yavuş- fiilinin yanında duran fiilde ifade edilen hareketin tam sona erişmediğini; yaklaşıldığı bilgisini vermektedir. Olayın gerçekleşmesinin yaklaştığı; ama sona ulaşılmadığı anlatılmaktadır.

(197b) *Tang ata yavuşup édi.* “Şafak sökmeye yakın idi.”

(339b) *Ol çah itmamğa yête yavuşuptur.* “Bu kuyunun tamamlanmasına ulaşması yakınmış.”

(257b) *Oşandaq bërک qorğannı ala yavuşqan ègendürler kim kèç bolur.* “Böyle sağlam bir kaleyi almaya yaklaştıklarında geç olur.”

4.3.5.10 -A yaz-

-A yaz- birlikteliği yapmaya yaklaşmak, gerçekleştirmek üzere olmayı ifade eder.

(306a) *Yolda yana bir nawbat qusa yazdım.* “Yolda bir daha kusuyordum.”

(366a) *Yıqıla yazdı.* “Düşüyordu.”

4.3.6 -mAy

-mAy zarf-fiili, -(X)p ve -A zarf-fiillerinin ortak olumsuz biçimidir. Bu olumsuz biçim ile anlatılan olay, gerçekleşmez. Dolayısıyla, olumlu biçimde ifade edilen bütün farklar (bk. 1.a. sıralama, 1.b. eş-zamanlılık, 2. tarz zarfı) önemsizleşir. Çünkü olay olmamıştır. Gerçekleşmeyecek bir olayın ayrıntıları da önemli değildir. Türkiye Türkçesinde -madan/-meden biçimi ve anlamıyla karşılık bulmaktadır.

Bâbürnâme metnimizde, -mAy yan cümlesinin hangi komşuluklarda bulunduğunu inceledik. Buna göre, cümle içinde farklı yerlerde durduğunu gördük. Örneğin, ana cümle yüklemının tam önünde durur ya da -mAy zarf-fiiliyle ana cümle yüklemının arasında kelime ya da kelime grupları bulunur. Bir -(X)p sırası içinde yer alabilir.

Aşağıdaki örneklerde -mAy zarf-fiilini, -(X)p zarf-fiili ve ana cümle yüklemiyle kurduğu komşulukları göstereceğiz.

-mAy + Ana Yüklemler

-mAy olumsuz zarf-fiili, ana cümle yüklemının tam önünde duruyor. Böyle bir kullanımda *tarz zarfi* işlevi ortaya çıkmaktadır.

(19a) *Agarçi masafyoq (19b) edi, Muğulning çapqunçısı birin ikin çérigning keynidin kèlip partalğa èlig qoyğan bile munça qalın çérig uruş yoq talaş yoq biribirge baqmay buzuldılar.* “Gerçek bir savaş olmamasına rağmen, Moğol savaşçıları birerli ikiyeşerli ordunun arkasından gelip eşyalara el koydular; böyle büyük bir ordu, savaş, sıkıntı ve birbirlerine bakmadan dağıldı.”

(11a) *Mèn Buxara va Samarqandni alğanda çıqmay qalıp edi.* “Ben Buhara ve Semerkant’ı alınca, (o kadın) (oradan) ayrılamayıp geride kaldı.”

(60b) *Ol kèçe tang atqunça ol küni namaz-i pèşingeçe hiç yèrde tavaqquf qılmay yürüldi.* “O gece sabaha kadar ve ertesi gün öğle namazına kadar, hiçbir yerde durmadan yol aldım.”

(106b) *“Yağı yètti. Qopung!” Oşmunça dèp lahza tavaqquf qılmay öte çıqtı, yanmadı.* “Düşman geldi! Kalkın! Böyle söyleyip bir an beklemeden çıkıp gitti, dönmedi.”

(113b) *Oşbu halatta hiçkişi taklif qılmay tüşti.* “Böyle bir durumda kimse (ona) söylemeyip (söylemeyince) (morali bozuldu) düştü.”

(115b) *Bularning söziğe qulaq salmay yürüy bərdim.* “Onların ne söylediğine kulak asmadan yoluma devam ettim.”

(160a) *Agarçi biz Baqiğa hêç yamanlıq qılmay qoya bərdük.* “Gerçi biz Baki’ye zarar vermeden gönderdik.”

(183b) *Ordularığa yêtkêç hêç nêmeğe baqmay köçerler.* “Ordugahlarına varır varmaz hiçbir şeye bakmadan göçtüler.”

(212a) *Yaxşı ihtiyat qılmay qaçuruptur.* “Yeterince korunmayıp kaçmıştır.”

(39a) *Bularning işi yürümey yandılar.* “Onların girişimleri sonuçsuz kalarak geri döndüler.”

(188b) *Andın song Afaq Bəgim bile yükünmey körüştüm.* “Ondan sonra Afak Begim’in önünde diz çökmeden (onunla) görüştüm.”

(32b) *Ura Têpe kişisi tura almay salıp çıqtı.* “Ura Tepedeki askerler karşı koyamayıp çekilip ayrıldılar.”

(206b) *Yana Muzaffar Mirzaning Xanzada Xanım atlığ haramını Harini alğaç oq ‘iddat çıkarığa baqmay nikah qılıp aldı.* “Muzaffer Mirza’nın Hanzade Hanım adlı karısını, Herat’ı alır almaz, iddet müddetinin dolmasına bakmadan nikahlayıp evlendi.”

(234b) *Ahmad Qasim bularğa xabar qılmay salıp çıqtı.* “Ahmed Kasım, bunlara haber vermeden çekilip kaçtı.”

(257b) *Kéçening üç paharı bola yavuşup édi kim xabar keltürdiler kim yağı xabar tapqaç birbirige baqmay buzulup qaçarlar.* “Gecenin üçüncü peheri (üçüncü saati) olmaya yaklaşmıştı ki, (geldiğimizin) haberini alınca, düşman birbirileriyle ilgilenmeden bozulup kaçtıkları haberigetirildi.”

(363a) *Sultan Calaluddinıng kişisi Banarasnı saxlay almay qaçıp çıqıptur.* “Sultan Celaledin’in adamı Banaras’ı elinde tutamayıp kaçıp gitti.”

-mAy ... Ana yüklem

-mAy olumsuz zarf-fiili ile ana cümle yüklemi arasında kelime ya da kelime grupları bulunur.

(33b) *Sultan-Mas ‘ud MirzaHisarda turmaqning maslahatını tapmay Kumrud rudi yoqqarı Sara Tağ yolu bile inisi Baysunğur Mirza qaşığa Samarqandğa bardı.* “Sultan Mes‘ut Mirza, Hisar’da kalmanın güvenlikli bulmayarak Kumrud nehri yukarısında Sara Dağ yolu üzerinden kardeşi Baysungur Mirza’nın huzuruna Semarkant’a vardı.”

(37b) *Fi’l-hal izhar qılmay Xwaca Yahyanıng üyige bardı.* “(Bunu) hemen ortaya çıkarmadan Hoca Yahya’nın evine gitti.”

(40a) *Çerig dabtı bu martabada édi kim farman boldı kim cami ‘ élning cihatın hiçkim saxlamay tamam yandura bergeyler.* “Bununla beraber, ordudaki disiplin o derecede idi ki, bütün bu insanların hiçbirinin mallarını saklamadan tamamının iadesi için emir verildi.”

(39a) *Daruğası Şiraznı saxla almay qorğannı bérđi.* “Valisi, Şiraz’ı elinde tutamayarak kaleyi teslim etti.”

(106a) *Çapqunçining yıǵılurıǵa baqmay bi-tavaqquf yaǵı sarı tız oq tızpredim.*
“Askerlerin toplanıp toplanmadıǵına bakmadan düşmana doğru durmadan (ve) aceleyle yürüdüm.”

(125b) *(Xusravşah) Qunduzdın elgünige baqmay Kabul ‘azimatı bile çıkar.*
“Hüsrevşah, halkını düşünmeden Kabul’e gitmek niyetiyle Kunduz’dan ayrıldı.”

(127a) *Azaǵlaq çıqqan kişisi uruşqa turmay qaçqan bile qorǵanǵa kirdiler.* “Az sayıda görünen adamı carpışmadan kaçarak kaleye girdiler.”

(167b) *Bu cihattın Qandaharda turmay Xurasan bardı.* “Bu yüzden Kandahar’da beklemeyerek Horosan’a vardı.”

(180a) *Ya ‘qub Bēg ölgendın song ol vilayatlarda turmay Harige keldi.* “Yakup Bey öldükten sonra, o diyarlarda durmayıp Herat’a geldi.”

(183b) *Keyinlerige baqmay Yaka Öleng navahistǵa tartarlar.* “Arkalarına bakmadan Yeke Öleng civarına çekilirler.”

(195a) *Biz yoqqarı çıqmay dara qoyı oq endük.* “Biz yukarıya çıkmadan vadinin aşağısına doğru takip ettik.”

(227a) *Nēçe aydın song barǵan kişimiz hēç cavab tapmay Kabulǵa keldi.* “Birkaç aydan sonra o adamımız herhangi bir cevap almadan Kabul’e döndü.”

(305b) *Yaxşı kim qazanǵa salmay tabaqqa salur.* “Tencereye koymayıp tabaǵa koymak iyidir.”

(30a) *Mahmud Barlas Hisarnı bərmey yaxşı saxladı.* “Mahmut Barlas, Hisar’ı vermeyip iyi savundu.”

(44a) *Şaybani Xan туруş бərmey Samarqand sarı özini tarttı.* “Şeybani Han, direnemeyip Semerkant’a doğru geri çekildi.”

(70b) *Uzkand üstige barurnı maslahat körmey Andicanğa muraca ‘at qılıldı.* “Üzkent üzerine gitmeyi uygun görmeyerek (akıllıca gelmeyip) Endican’a tekrar dönüldü (döndük).”

(79b) *Ol navahida bolmaqni maslahat körmey Kiş sarı ‘azimat qılduk.* “Bu civarda olmayı akıllıca görmeyip Kiş’e doğru yola çıktık.”

(130b) *Takab bile yürümey tağ bile yürür xayal qılsalar ‘ubur muta ‘azzir dur.* “İnsan oyukların arasından geçip yürümeden dağları geçmeyi düşünmek imkânsızdır.”

(188b) *Anı munasib körmey ‘Ali-Şər Bəgning üylerini ta ‘yin qıldılar.* “(Ben) onu uygun görmeyip Ali Şir Bey’in ikametgâhını hazırladılar.”

(202a) *Mirza Xanning Kabulda bolmaqni salah körmey bir nəçe kündin song Xurasan sarı ruxsat bərildi.* “Mirza Han’ın Kabil’de kalmasını uygun / barışçıl görmeyip birkaç gün sonra Horasan’a doğru (gitmesi için) izin verildi

(257b) *Ğazi Xan, kim Malotqa kirmey tağ sarı qaçıp èdi.* “Gazi Han Malot’a girmeyip dağlara doğru kaçmıştı.”

(315a) *Bularğa parva qılmay alımızğa oq mutavaccih bolduq.* “Bunları önemsemeyip önümüzdekine (yapılması gerekene) odaklandık.”

(325a) *Kişi umédige qoymay özüm oq barmaq kerek édim.* “Başkalarına güvenmeyip kendi başıma gitmeliydim.”

(114a) *Sangdın ötkəç kişimiz va yağı kişisi körünmey Sang suyu yoqqarı oq yürüdük.* “Seng”i geçtiğimizde (bizim) adamlarımız da düşmanın adamlarında görünmeyip Seng nehrinin yukarısına doğru gittik.”

-mAy ... -mAy ... Ana yükləm

(60b) *Arada bir nawbat iki nawbat kişi barmay kəlmey guftugu va ‘ahd u şart bolmay* ne i’timad bile baradur biz? “Hiçbir arabulucunun gelip gittiğini, müzakereler ve anlaşmalar olmadan neyin garantisiyle gideceğiz?”

(61a) *Üç kəçe kündüz tinmey tavaqquf qılmay yəgirme tört-yəgirme bəş yığaç yolnu kəldük.* “Üç gece gündüz durmadan dinlenmeden yirmi dört-yirmi beş fersah yolu geldik.”

(303b) *Bu ‘Alam Xanğa, kim bizing ilğar qoşulur, həç kişining söziğe baqmay işning yaxşısı yamanını mulahaza qılmay Bayanağa bu ilğarnı yavuuq alıp barur.* “Bizim öncü birliklerin başına getirilen bu Alem Han, hiçkimsenin sözünü dinlemeden, bir hareketin iyi ya da kötü sonuçlarını düşünmeden birliğini Bayana yakınlarına alıp gider.”

(204b) *Həç işni muşaxxas qılmay həç işning qılurın muhaqqaq bilmey sarasimavar oturup édiler.* “Hiçbir işi kararlaştırılmaksızın ve ne yapacaklarını kesin olarak bilmeksizin şaşkın bir vaziyette oturuyorlardı.”

(311b) *Aning bu parəşan sözlerigə goş qılmay qılur işlerimizni təgilmey uruş işide bi-cidd va masaf qılmaqqa musta’idd bolduk.* “Onun bu boş sözlerine kulak vermeden ve yapılacak işlerimizi etkilemesine izin vermeden canla başla savaşımaya kendimizi hazırladık.”

Gerçekleşen $-(X)p$ ve gerçekleşmeyen $-(m)Ay$ olay sıralaması birlikte bulunabilir ve bunlar, ana cümle yüklemine bağlanırlar. Olumlu ve olumsuz bu biçimlerin sayısı ve sırasında farklılıklar görülür. Aşağıdaki örnekler bu sıralanışı göstermektedir.

-m)Ay ... -(X)p ... Ana yüklem

$-(m)Ay$ olumsuz zarf-fiili ile ana cümle yüklemi arasında bir $-(X)p$ zarf-fiilli yan cümle bulunur.

(16b) *Bêgler bu sözlerge multafit bolmay, durušt cavablar aytıp ilgerige köçtiler.* “Beyler söylediklerimize kulak asmadıkları gibi, oldukça sert cevaplar vererek ilerlemeye devam ettiler.”

(354a) *On bêş kêçe kûndüz tinmey çarxni yürüp su tartqaylar.* “On beş gün ve gece durmadan su değirmenini çevirip su çekecekler.”

(56a) *Anda turarning ya qorğanni bêrkitürning maslahatını tapmay yanıp yana Xucandğa keldük.* “Orada kalmanın ya da kaleyi güçlendirme imkanını bulamayıp dönüp tekrar Hocend’e geldik.”

(63b) *Axsiğa yêtkêç çara qılmay ‘ahd u aman tilep qorğanını tapşurdi.* “Biz Ahşi’ye vardığımızda, O (Uzun Hasan) çare bulamayıp aman (canının bağışlanmasını) dileyip kalesini (bize) teslim etti.”

(72b) *Kêçesi hiç yêrde turmay tûn qatıp sabahı Axsiğa tüştü.* “O gece hiçbir yerde durmadan, dünü bugüne katıp sabah Aksi’ye vardık.”

(202b) *Nasir Mirza va qaşıdağı bêtacriba yigitler andêşa u mulahaza qılmay bular bile uruşqa puştalarda kêlip uruşurlar.* “Nasir Mirza ve (onun) emrindeki tecrübesiz

yiğitler iyice düşünüp araştırmaksızın bunlarla muharebe etmek üzere tepelere gelip çarpışırlar.”

(111a) *Xanlar Xucand Daryasını kəçmey Marğinan va Kand-i Badam bile yanıp Xucanddın Daryanı kəçtiler.* “Hanlar, Hocend nehrini geçmeden Merginan ve Kent-i Badem’e geri çekilip Hocend’dan deryayı geçtiler.”

(112a) *Turuş bərmey dawr kevrep qaça bərdiler.* “(Orada) kalamadan dönüverip kaçıverdiler.”

-mAy ... -(X)p ... -(X)p ... Ana yükleme

-mAy olumsuz zarf-fiili ile ana cümle yüklemi arasında birden fazla -(X)p zarf-fiilli yan cümlesırası bulunur. Olan ve olmayan olay sıralaması birlikte verilmiş ve ana cümle yüklemine bağlanmıştır.

(231a) *Uçramay keyin qalğan ordu əlige yoluqur uruq bile kəlip pəşkaşlerin tartıp mulazamat qıldı.* “Karşılaşmadan, geride kalan saray halkı ile karşılaşp soyu sopu ile gelip hediyelerini verip ve hürmet gösterdi.”

(63a) *Hiç tavaqquf qılmay Marğinandın aftar çıqa atlanıp tüş qaytıp ədi kim Andicanğa kəldim.* “Hiç beklemeden güneş doğarken Merginan’dan atlanıp öğle vakti geçtiği sırada Endican’a geldim.”

(211a) *Kişimizning azığa baqmay Təngrige tavakkul qılıp naqaralarını qaqıp ğanim sarı baqıp yürüdük.* “Adamlarımızın azlığına aldırmadan, Allah’a tevekkül edip davullara vurarak düşmana karşı baş kaldırdık.”

(93b) *Üç-tört ayğaça Şıbaq Xan qorğanning yavuqığa kelmey yıraqraqdın qorğannı evrülüp köçüp yürür edi.* “Üç-dört ay boyunca Şıbak Han, kalenin yakınına gelemeyip daha uzaktan kaleyi çevreleyip göçüp giderdi.”

(194a) *Özge tamam abdan abdan yigitler va bæg atanğanlar atlarıdın ham tüşmey tayar tēpilgen va basılğan* yolğa kirip başların qoyı salıp kélürler edi.* “korkusuz savaşçıların ve beylerin ünvanlarının keyfini sürenlerden geriye kalanlar, açılmış ve kullanılmış patikadan girip, atlarından inmeden ve başları önde ilerlediler.”

-mAy ...mAy ... -mAy ... -(X)p ...ana yüklem

Birden fazla -mAy olumsuz zarf-fiil sıralaması ile ana cümle yüklemi arasında -(O)p yan cümlesi bulunabilir.

-(X)p ... -mAy ... Ana yüklem

(12a) *Sultan-Mahmud Mirza ölgendın song oğlını alıp hiçkimge xabar qılmay Taşkandke aqalarığa barıp edi.* “Sultan Mahmut Mirza öldükten sonra (O: kadın) oğlunu alıp hiçkimseye söylemeden Taşkent’e ağabeyine gitti.”

(59a) *Yana yanıp hiç yerde tavaqquf qılmay Pişağarğa kélildi.* “Geri çekilip hiçbir yerde durmadan Pişagar’a geri geldik.”

(61a) *‘Ali-Dost Tağayı darvazanın arqasında turup darvazanı açmay ‘ahd iltimas qıldı.* “Ali dost Tagayı kapının arkasında durup kapıyı açmadan uzlaştı (uzlaşmak için sordu.).”

(62b) *Kömek kélgenler yaldarap kēmeni yoqqarı tartmay kēcken yērdin oq qoya bērdiler.* “Yardım için gelenler, karmaşada gemilerini yukarıya (nehrin kaynağına doğru) çekmeden geçtikleri yerden ok atmaya başladılar.”

(161a) *Oşmunça édi kim ong qol tarafıdın Qasim Bêg üpçini bile bu sudın guzar tapıp kèçip at salğan bile hazaralar toxtay almay qaça bêrdiler.* “Kasım Bey zincirli zırhıyla benim sağ tarafımdan bu nehirden geçip at koşturan Hazaralar duramayarak kaçıverdiler.”

(374a) *Bular yavuuq yête ganim kişisi yayaqnı alığa salıp yasalını buzmay yürüy bêrür.* “Onlar yanaşırken, düşmanın adamları yaya olarak öne doğru hareket edip düzenlerini bozmadan ilerlemeye başladılar.”

(376b) *Töşekxana çadırını tiktürüp şam‘ yaqturup* maşaqqat bile ot yandurup tang atqunça uyuxlamay awraq u aczaning qurutmağığa maşğul édik.* “Yatak çadırını kurdurup mum yaktırıp zorlukla ateş yaktırarak, sabaha kadar uyumadan kağıtları ve defterleri kurutmakla meşgul olduk.”

(160b) *Bu tangidın ötüp ol kün iki namaz arasığaça barıp elge yétmey bir yêrde qonduk.* “O gün öğlen geçip (geçene kadar) iki namaz arasına kadar kimseyle buluşmadan gelip bir yerde konakladık.”

-(X)p ... -mAy ... -(X)p ... Ana yüklem

(58b) *Samarqand va Andicanga mukarraran yürüşüp hiç iş açılmay yana yanıp Xucandğa keldük.* “Semerkant ve Endican’a defalarca gidip hiçbir şey başaramadan tekrar dönüp Hucent’e geldik.”

(63a) *Bular Andicanğa yêtkende qorğan bêrkigenni ma‘lum qılıp sözleri birbirige qavuşmay buzulup Uzun Hasan köçige Axi sarı tarttı.* “Onlar Endican’a vardıklarında kalenin sıkı biçimde muhafaza edildiğini farkedip birbirleriyle anlaşılamadan dağılıp Uzun Hasan (bu karmaşadan çekilip) ailesini Aksi’ye doğru götürdü.”

(165a) *Andın barıp Kirmannı alıp toxtata almay* (165b) *Xurasan vilayatiğa kirgende Sultan-Husayn Mirza ilğap barıp aldı.* “Oraya gidip Kirman’ı alıp hükmünü

geçiremeyip (165b) Horosan vilayetine girdiğinde Sultan Hüseyin Mirza akın edip gidip aldı.”

(301b) *Tusnı sêkiz ay qapap sulh bile alıp ahdğa turmay tamam êr atağlığını qırıp xatunlarını asir qılu[r]lar.* “Tus’u sekiz ay boyunca kuşatıp (sonunda) ateşkes ile alarak, (sonra, onlar bu) ateşkese uymayıp bütün erkeklerini, nişanlılarını katledip eşlerini esir aldılar

(266b) *haşr bolup uray turmay kêley kêlmey dëgen dëk qılıp nê tura aldı, nê burunqı dëk bédirang kêle aldı.* “Toplanıp duralım mı durmayalım mı; gidelim mi gitmeyelim mi, gibi yapıp ne durabildiler; ne de eskisi gibi hiç durmadan üzerimize yürüyebildiler.”

-(X)p -mAy ... Ana yüklem

(205b) *Munça fursat u furcada ana-êgeçi-singilni va köç va oğlan-uşaqni ham alıp çıqmay Özbegning asirlikige taşlap qaçarlar.* “Böyle bir fırsatta annelerini, kızkardeşlerini ve karılarını ve çocuklarını da alıp çıkmadan Özbeklere esir bırakıp kaçtılar.”

(302b) *Bir zamandın song qalıp tolmay bu kuralardın kêledür êrigen alatning kêlmeki birer birer munqati’ boldı.* “Bir süre sonra kalıp dolmadan, bu ocaklardan gelmekte olan erimiş malzemenin (metal) gelmesi birer birer kesildi.”

-(X)p ...mAy ... Yan yüklem

(36a) *Xusrawşahning munça ulgaymağığa munça haddı yêtmes işlerni qılmağığa Sultan-Husayn Mirzaning iki qatla kélip anı ala almay yanmağı sabab boldı.* “Hüsrev Şah’ın bu kadar güçlenmesinin ve bu derece haddi olmayan işleri yapmasının sebebi, Sultan Hüseyin Mirza’nın iki defa gelip orayı (Hisar’ı) alamadan dönmesiydi.”

-mAy ... -sA yan cümle yüklemi ... Ana yüklem

(74a) Çün iki uluğ bæg bu iki mardak edi, agar bularning söziğe qulaq salmay sulh salmasa özge ihtimalları ham bar edi. “Bu iki herif iki büyük bey idi. Bunların sözlerine kulak asmayıp, ateşkes yapılmazsa başka sorun çıkartma ihtimalleri vardı.”

(200a) Bular sözlerige kirmese Mirza Xannı qoymay özlerinin qaşıda saqlasa xud bolur edi. “Onların görüşüne katılmasaydı, Mirza Han’ı bırakmayıp kendilerinin yanında alıkoyabilirlerdi.”

(295b) Harkim taqat kéltüre almay kéterge yüz qoysa, barğanıdın qaytmasun. “Her kim (buna) tahammül edemeyip gitmek isterse, gittiği yerden dönmesin.”

(189b) Aning eligidin va aning üyide ıçmey inisining eligidin va inisining üyide ıçsem, xatırığa nême kélgey dèp bu taraddudumnu ayttım. “Onun (ağabeyi, Bedizzaman Mirza) elinden ve onun evinde ıçmeyip küçük erkek kardeşinin elinden ve küçük erkek kardeşinin evinde içersen, aklına (yanlış) bir şey gelecek deyip bu tereddütümü söyledim.”

-mAy oq + Ana yüklem

(80a) Şaybani Xan qopmay oq körüşti. “Şeybani Han, (yerinden) kalkmadan görüştü.”

(335a) Tèngri ‘inayati bile mundaq namdar qorğan ‘alam u naqaranı kèltürmey bi-cidd uruş salmay oq iki-üç garida fath boldı. “Allah’ın yardımıyla böyle ünlü kale bayrak getirmeden ve davul çalmadan ciddi bir muharebe yapmadan iki-üç (kerede) geride (zaman diliminde) fethedildi.”

5. SONUÇ

Sonuç olarak bu çalışmada, Bâbürnâme’de geçen fiilimsiler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu amaçla öncelikle Bâbürnâme’nin Thackston tarafından neşredilen Haydarâbâd nüshası ele alınarak, bu eserde geçen isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil biçimleri taranarak kurdukları birlikteliklerin tespit edilmesi işine girilmiştir; bu yapıların geçtiği cümleler, günümüz Türkçesine de çevirisiyle, sayfa numaralarını ait olduğu cümlenin başında belirtilmek suretiyle, toplanarak tezin temeli atılmıştır. Daha sonra bu üç ana bölümü kuran fiilimsilerin her biri kendi alt başlıkları altında, aldıkları ekler ya da edatlar vasıtasıyla genişledikleri biçimleriyle söz dizim ve anlambilim açısından değerlendirilmeye alınmıştır. Çalışma esas itibariyle şimdiye kadar ele alındığı gibi, İsim-fiil, Sıfat-fiil ve Zarf-fiil olmak üzere üç ana bölümden meydana gelmektedir. Her bölüm kendi içinde alt başlıklara ayrılmış, bu alt bölümler yapılrken fiilimsilerin aldıkları çokluk, iyelik, durum ekleri ve edatlı kullanımları gösterilmiştir. Kurdukları bu birlikteliklerle hem yan hem de ana cümle içinde hangi cümle unsurunu (özne, nesne, tümleç, vs.) oluşturdukları, bu yapı ve birlikteliklerin anlam bazında hangi zaman/ları ifade ettikleri, vb. konular üzerinde durulmuştur. Buna göre, Bâbürnâme’de ele aldığımız -mAK’lı birlikteliklerin -mAK isim-fiilinin, yan cümlenin yüklemi olarak taşıdığı yapısal ve anlamsal özellikleriyle kazandığı işlevsel boyut ve bu yapının kullanımı üzerine oturtulmuştur. Çalışmada -mAK’lı yapıların ana cümlenin bir unsuru (özne, nesne, tümleç, vs.) olarak kullanışıyla birlikte daha çok -mAK’lı yapılarla kurulan birlikteliklerin incelemesi yapılmıştır. -mAK yüklemi, ana cümlede *özne, nesne, tümleç, vs.* görevlerini de üstlendikleri tespit edilmiştir. -mAK’ın bir diğer ele aldığımız işlevi ise, -mAK yüklemine, ana cümlenin ifade ettiği zamandaki yeri olmuştur. Bazı Türkologların “zaman ifade etmez” tezlerini de burada bertaraf etmiş bulunuyoruz. Sıfat-fiiller bölümünde; sıfat yan cümlesi kuran -GAn, -AdUrGAN, -(X)r / -mAs sıfat-fiillerinin ana cümle zamanına bağlı olarak taşıdıkları zaman ifadesi; -GAn, -AdUrGAN, -(X)r / -mAs sıfat-fiillerinin *başından* ifade edilen birliğin yan cümle yüklemine öznese, nesnesi, tümleci, vs. olabilmesi yanında başsız ve başlı olarak ana cümlenin öznese, nesnesi, tümleci, vs. olabilmesi; bu sıfat-fiillerin üzerine aldığı iyelik, durum ekleri ve edatlarla kurduğu birlikteliklerle zarf yan

cümlesinin yüklemi olmaları incelenmiştir. Zarf-fiiller bölümünde; -GAÇ, -GALL, GUnçA, -(X)p, -A / -y, -mAy zarf yan cümlelerinin yüklemelerinin ifade ettiği zaman ile ana cümlelerin yüklemesindeki zaman / tarz ilişkisi ve özne ilişkileri incelenmiştir. Ayrıca belirtmeliyiz ki, isim-fiilin durum ekleriyle (-mAKdIn, -mAKtA, vs.) edatlarla (-mAK için, mAK da ‘iyası bile vs.) ve sıfat-fiillerin durum ekleriyle (-GAndA, -GAndIn, vs.) edatlarla (-GAN için, -GAN mahallda, vs.) birliktelikleri sonucunda oluşturdukları *türemiş zarf-fiil* (geçici zarf) biçimlerini de kendi ana başlıkları altında gösterdik.

Çalışmamızın başında verdiğimiz Giriş bölümünde ise çalışma hazırlanırken izlenen yöntem, çalışma hazırlanırken karşılaşılan sorunlar, farklı değerlendirme ve eleştirilere yer verilmiş, Çağatayca ve Çağatay Edebiyatı, Bâbü ve Bâbürnâme üzerine ayrıntılı açıklamalar yer almıştır. Türkologlarca verilmiş açıklamalardan yararlanarak fiilimsiler ve isim / sıfat / zarf-fiiller üzerine genel açıklamalar bu başlık altındaki incelememizde yer bulmuştur.

Bu çalışmayla yalnızca Bâbürnâme’de geçen fiilimsiler bulunup geçtiği cümle içinde verilmekle yetinilmemiş, yan cümlelerin yüklemi olarak Bâbürnâme’de kurdukları birlikler hem yapısal, hem anlamsal hem de söz dizimi içinde değerlendirilerek yeni yapılacak çalışmalara yol gösterici bir kaynak ortaya çıkarılmıştır.

Burada Bâbü’ün tavrıyla özeleştiride bulunmak da isterim:

(86a) *Bu bitilgenlerdin maqşūd özini artturmaq emes.* “Bu yazdıklarımın amacım kendimi yüceltmek değildir.”

Bu çalışma esnasında yaşadığım türlü zorluklar esnasında hep Bâbü gibi düşündüm:

(55b) *Bir qatla-iki qatla iş yürümegen bile baqıp oturup bolmas.* “Bir defa, iki defa iş yürümeyince (uzaktan) bakıp oturulamazdı.”

KAYNAKÇA

- Abdullayev, F. A. 1964. **Özbek Tilining Harezmi Şiväläri, Lugat, II Harezmi Şivälärining Täsnifi**. Taşkent: ÖZSSR Fänlär Akademisi Nəşriyeti.
- Abdurrahmānov, Ğ., Şükürov Ş. 1973. **Özbek Tilining Tarixiy Grammatikasi, “Oqıtuvçı” Nəşriyati**, Taşkent.
- Akün, Ömer F. 1991. Bâbü (Sanat ve Fikir Adamı). **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**. c.4: 396-400.
- Arat, Reşit Rahmeti. 1987². **Gazi Zahirüddin Muhammed Bâbü Vekayi. Babur’un Hatıratı**. Ankara: TTK.
- _____. 1992. **Atebetü’l-Hakayık**. İstanbul: TDK.
- _____. 1947. **Kutadgu Bilig. I, Metin**. İstanbul: TDK (Ankara, 1999⁴); 1959. **II, Tercüme**. Ankara: TTK (Ankara, 1995⁵); 1979. **III, İndeks**. İstanbul: Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü. yay. K. Eraslan, O. F.Sertkaya, N. Yüce.
- _____. 1987. **Makaleler I**. Hazırlayan Osman Fikri Sertkaya. Ankara: Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü.
- Ata, Aysu. 2002. **Harezmi-Altınordu Türkçesi**, İstanbul: TDAD.
- Atalay, Besim. 1939. **Divanü Lûgat-it Türk Tercümesi. 1. c.** Ankara: TDK.; 1940. **2. c.** Ankara: TDK; 1941. **3. c.** Ankara: TDK.; 1943. **4. c. Dizin “Endeks”**. Ankara: TDK (1992³).
- Aydıncızı, Ayten. 2004. Oğuz Grubu Türk Dillerinde Fiilimsi Terkipler Konusu Üzerine Notlar (Ebul-Qazi Hivelinin “Secereyi- Terakime” Eseri Üzerine). İstanbul. **Türk Dünyası Araştırmaları 2004**: 179-185.

- Bang, Willy. 1923. **Das Negative Verbum der Türksprachen**, SBAW, Phil.-hist. Kl. XVII, Berlin.
- _____. 1980. **Berlindeki Macar Enstitüsünden Türkoloji Mektupları. 1925-1934.** çev. Şinasi Tekin. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Banguoğlu, Tahsin. 1986 (1995⁴). **Türkçenin Grameri.** Ankara: TDK.
- Barthold, William. 1945. Çağatay. **İslâm Ansiklopedisi.** c. 3. İstanbul: MEB: 266-270.
- Bayraktar, Nesrin. 2004. **Türkçede Fiilimsiler.** Ankara: TDK.
- Beveridge, Annette. S. **The Bábar-Nâma.** London: E. J. W. Gibb Memorial Series I, 1905.
- _____. 1922. **The Bâbur-nâme in English (Memories of Bâbur), translated from original Turki text of Zahirüddin Muhammed Bâbur Pâdshâh Ghâzî.** London: Luzac & Co.
- Beveridge, H. 1964. Hüseyin Mirza (Baykara). **İslâm Ansiklopedisi.** c. 5. İstanbul: MEB: 645-646.
- Bilgegil, M. Kaya. 1982. **Türkiye Türkçesi Dilbilgisi.** İstanbul: Dergah Yayınları.
- Bodrogligeti, Andras J. E. 2001. **A Grammar of Chagatay.** Muenchen: Lincom Europa.
- _____. 1992. A Participle for curses and Good Wishes: The Roots of an Uzbek Phenomenon in Yūsuf Amīrī's "The Bang and the Wine". **Ural-Altaische Jahrbücher/Ural-Altaic Yearbook.** c. 64: 73-83.
- Brockelmann, Carl. 1954. **Osttürkische Grammatik der islamischen Literatursprachen Mittelasians.** Leiden: E. J. Brill.
- Borovkov. A. K. 1954. Özbek Yazı Dilinin Kurucusu Ali Şir Nevaî. çev. Rasime Uygun. Ankara: TDAY-Belleten. S. 59-69

- Caferoğlu, Ahmet. 1948. Çağatay Türkçesi ve Nevâî. **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**. c. 2, s. 3-4: 141-154.
- Coşkun, Volkan. 2000. **Özbek Türkçesinin Grameri**. Ankara: TDK.
- Canpolat, Mustafa. 2002. Çağatay Dili ve Edebiyatı. **Türkler Ansiklopedisi**. c. 8. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları: 769-776.
- Clauson, Sir Gerard. 1960. **Sanglax. A Persian Guide to the Turkish Language by Muhammad Mahdi Xan**. London: E. J. W. Gibb Memorial Series, New Series, XX.
- _____. 1972. **An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth-Century Turkish**. Oxford: Clarendon Press.
- Courteille, Pavet de. 1870. **Dictionnaire turc-oriental**. Paris.
- Çağatay, Saadet. 1947. Eski Osmanlıcada Fiil Müştakları. **DTCF Dergisi**, c. VI, s. 1-2. Ankara.
- Çengel, Hülya Kasapoğlu. 2005. Kırgız Türkçesi Grameri. Ankara: Akçağ.
- Dankoff, Robert [with James Kelly]. 1982-1985. **Maḥmūd al-Kāşgarî, Compendium of the Turkic Dialects (Dīwān Luyāt at-Turk). I-III**, edited and translated with introduction and indices. Cambridge: Harvard University Press.
- Demircan, Ömer. 1977. Türkiye Türkçesinde Kök-Ek Birleşmeleri. Ankara: TDK.
- Deny, Jean. 1921. **Grammaire de la langue turque (dialecte osmanli)**. Paris.
- _____. 1941. **Türk Dili Grameri**. çev. Ali Ulvi Elöve. İstanbul: Maarif Matbaası.
- Eckmann, János. 1966. **Chagatay Manual**. Bloomington: Indiana University Publications Uralic and Altaic Series.
- _____. 1958. Çağatay Dili Hakkında Notlar. TDAY-Belleten 1958. s. 1115-126
- _____. 1959. Das Tschagataische. **Philologiae Turcicae Fundamenta**. vol. 1. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag: 138-160.

_____. 1964. Die Tshaghataische Literatur. **Philologiae Turcicae Fundamenta**. vol. 2. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag: 304-306.

Ediskun, Haydar. 1993. **Türk Dilbilgisi**. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Emre, Ahmet Cevat. 1330. **Resimli Osmanlı Lisanı**. Dersaadet.

_____. 1945. **Türk Dilbilgisi**. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.

Eraslan, Kemal. 1980. **Eski Türkçede İsim-Fiiller**. İstanbul: İÜEF Yayınları.

_____. 1993. **Alî Şîr Nevâyî, Mîzânü'l-evzân (Vezinlerin Terazisi)** Ankara: TDK

_____. 2012. **Eski Uygur Türkçesi Grameri**. Ankara: TDK.

Ercilasun, Ahmet Bican (Editör). 2007. **Türk Lehçeleri Grameri**. Ankara: Akçağ Yayınları.

Erdal, Marcel. 1991. **Old Turkic Word Formation. A Functional Approach to the Lexicon I-II**. Wiesbaden: Otto Harrassow Verlag.

_____. 2004. **A Grammar of Old Turkic**. Leiden-Boston: E. J. Brill.

Eren, Hasan. 1950. Çağatay Lugatleri Hakkında Notlar. **DTCF Dergisi**. c. 8, s. 1-2: 145-163.

_____. 1999. **Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü**. Ankara: Bizim Büro Yayınları.

Ergin, Muharrem. 1993. **Türk Dil Bilgisi**. İstanbul: Bayrak Yayınları.

Fazılova, E. İ. 1976. **Hocendi: Latafat-name**. Taşkent.

Gabain, Annemarie von. 1941. **Alttürkische Grammatik**. Leipzig (1950², 1974³). [1988. **Eski Türkçenin Grameri**. çev. Mehmet Akalın. Ankara: TDK: (2000³)].

_____. 1959. Die Sprache des Codex Cumanicus, vol. 1, s.46-73.

Gencan, Tahir Nejat. 2007. **Dilbilgisi**. Ankara: Tek Ağaç.

Grønbech, Kaare. 1936. **Der türkische Sprachbau**. Kopenhagen. [2011. **Türkçenin Yapısı**. çev. Mehmet Akalın. Ankara: TDK].

- Grousset, Rene. 1993. **Bozkır İmparatorluğu: Atilla-Cengiz Han-Timur**. çev. M. Reşat Üzmen. İstanbul: Ötügen Yayınları.
- Gökdağ, Bilgehan Atsız. 1993. **Oğuz Grubu Türk Şivelerinde Sıfat-fiiller**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi.
- Gülsevin, Gürer. 1997. **Eski Anadolu Türkçesinde Ekler**. Ankara: TDK.
- Günay, Turgut. 1978. **Rize İli Ağızları**. Ankara: Kültür Bakanlığı MİFAD Yayınları.
- Hatipoğlu, Vecihe. 1983. **Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü**. Ankara: TDK.
- Hofman, H. F. 1969. **Turkish Literature A Bio-Bibliographical Survey**. Section III, Part I: Authors. c. 1-3. Utrecht. 1969. c. 4-6. Utrecht.
- İmer, K., Kocaman, A., Özsoy, A. S. 2011. **Dilbilim Sözlüğü**. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- İnan, Abdülkadir. 1992. Çağatay Edebiyatı. **Türk Dünyası El Kitabı**. 3. c. Ankara: TKAE Yayınları: 80-102.
- Johanson, Lars. 1972. Fiilimsi Önergelerin Görevleri Üzerine. **Bilimsel Bildiriler**. Ankara: TDK.
- Kaçalin, Mustafa S. 2003. Abuşka Sözlüğü Üzerine. **Türk Dilleri Araştırmaları**. c. 13: 23-28.
- _____. 2005. Etmek ‘ekmek’. **Beşinci Dil, Yazın, Deyişbilim Sempozyumu, 24-25 Haziran 2005**. İstanbul: 90-105.
- _____. 2011. **Niyâzi Nevâyî’nin Sözleri ve Çağatayca Tanıklar**. Ankara: TDK.
- Karabeyoğlu, Adnan R. 2011. Fiillerin Kılınış Hususiyetleri ve -DIK / -DUK + İyelik Ekinin Master İşlevi, **Turkish Studies**. vol. 6/4 Fall, page 649-658. Turkey.
- _____. 2012. Bâbürnâme’deki Bazı Cümle Yapıları Üzerine. **Turkish Studies**. vol. 6/4 Fall, page 427-442. Ankara. Turkey.

- _____. 2013. Vekayînâme ve Bâbü'r'ün Üslubu Üzerine Birkaç Söz, **Bâbü'r ve Bâbü'r-nâme Üzerine Araştırmalar Uluslararası Çalıştayı 21-22 Kasım 2013.** (yayımlanmamış bildiri) Kocaeli Üniversitesi.
- Karabulut, Ferhat, 2009. Köktürkçenin Sıfat Fiilli Yapı Tipolojisi. **Bilig- Kış/2009, s. 48, 91-118.**
- Karabulut, Ferhat, Ulutaş, İsmail. 2011. Türk Dili Sıfat-Fiilli Yapı Tipolojisinin Japon, Kore ve Macar Tipolojileri İle Karşılaştırılması. **Turkish Studies – International Periodical For The Languages, terature and history of Turkish or Turkic Volume 6/1 Winter 2011, 1349-1377, Turkey.**
- Karahan, Leyla. 1995. **Türkçede Söz Dizimi.** Ankara: Akçağ Yayınları
- Karasoy, Yakup. 1998. **Şiban Han Dîvânı (İnceleme - Metin - Dizin - Tıpkıbasım).** Ankara: TDK.
- Kayadibi, Nuray. 2009. Türkmen Türkçesi İle Türkiye Türkçesindeki Sıfat Fiil “-An” Ekinin Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi, **II. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Öğrenci Kongresi (4-6 Ağustos 2008), c.1, İstanbul.**
- Kazak Türkçesi Sözlüğü.** 1984. çev. H. Oraltay, N. Yüce, S. Pınar. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Koç, Nurettin. 1992. **Yeni Dilbilgisi.** İstanbul: İnkılap Kitapevi.
- Kononov, A. N. 1956. **Grammatika Sovromennogo Turetskogo Literaturogo Yazıka.** Gzb.-vo, AN. SSSR, M-L.
- Korkmaz, Zeynep. 2009. **Türkiye Türkçesi Grameri.** Ankara: TDK.
- _____. 1992. **Gramer Terimleri Sözlüğü.** Ankara: TDK.
- _____. 1994. **Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları.** Ankara: TDK.
- Köprülü, Fuad. 1945. Çağatay Edebiyatı. **İslâm Ansiklopedisi.** c. 3: 270-323.

- Kunos, İgnaz. 1902. **Šejx Sulejman Efendi's Čagataj-Osmanisches Wörterbuch.** Budapest.
- Lessing, D. Ferdinand. 1960 (1995³). **Mongolian-English Dictionary.** Bloomington.
- Mansuroğlu, Mecdut. 1960. Türkiye Türkçesinde Söz Yapımı Üzerine Notlar **TDE Dergisi. c. X.** İstanbul.
- Menges, Karl. Heinrich. 1958. **The Turkic Languages and People.** Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Merhan, Aziz. 2012. **Özbek Dilinin Grameri.** İstanbul: Eren.
- Naskali, Gürsoy. 1997. **Türk Dünyası Gramer Terimleri Kılavuzu.** Ankara: TDK.
- Necip, E. N. 2008. **Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü.** çev. İklil Kurban. Ankara: TDK.
- Ölmez, Zuhale. 2007. Çağatay Edebiyatı ve Çağatay Edebiyatı Üzerine Araştırmalar. **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi. c. 5, s. 9: 173-220.**
- Ölmez, Mehmet. 2001. 2003. Çağataycadaki Eskicil Ögeler Üzerine. **Mustafa Canpolat Armağanı.** yay. Mehmet Ölmez- Aysu Ata. Ankara.
- Öner, Mustafa. 1988. **Bugünkü Kıpçak Türkçesi.** Ankara.
- Özkan, Nevzat. 1996. **Gagavuz Türkçesi Grameri.** Ankara.
- Özönder, Sema Barutçu, 1996. **Alı Şîr Nevayî, Muḥākemetü'l luğateyn.** Ankara: TDK.
- Öztürk, Rıdvan. 2010². **Yeni Uygur Türkçesi Grameri.** Ankara: TDK.
- _____. 1997. **Uygur ve Özbek Türkçelerinde Fiil.** Ankara: TDK.
- Pakalın, M. Zeki. 1983. **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü.** İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Räsänen, Martti. 1957. **Materialien zur Morphologie der türkischen Sprachen.** Helsinki: Studia Orientalia Editit Societas Fennica XXI.
- Roux, Jean Paul. 2001. **Moğol İmparatorluğu Tarihi.** çev. Prof. Dr. Aykut Kazancıgil ve Ayşe Bereket. İstanbul: Kabalcı.

- _____. 2001. **Orta Asya Tarih ve Uygarlık**. çev. Lale Arslan. İstanbul: Kabalcı.
- Schönig, Claus. 1997. **Finite Prädikationen und Textstruktur im Babur-name (Haiderabad-Kodex)**. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- _____. 1996. Komplexe Verben im Babur-name (Haiderabad-Kodex) **Ural Altaische Janbücher**, NF14 (1996): 206-217.
- _____. 2000. Some formal types of Turkic relative clause equivalents”, *Studies on Turkish and Turkic Languages. Proceedings of the Ninth International Conference on Turkish Linguistics, Lincoln College in Oxford, August 12-14,1998*), ed. By Aslı Göksel and Celia Kerslake. Wiesbaden: Harrassowitz: 197-204.
- _____. 1992/93. “Relativsatzbautypen in den Sogennanten Altaischen Sprachen”, **Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung.** Tomus XLVI (2-2), 327-338.
- Sçerbak, A. M. 1977. **Oçerki po sravnitel’noyi morfologii tyurkskih yazıkov** (İmia). Leningrad.
- Steingass, Francis Joseph. 1892. **Comprehensive Persian-English dictionary, including the Arabic words and phrases to be met with in Persian literature**. London: Routledge & K. Paul.
- Sümer, Faruk. 1980. **Oğuzlar (Türkmenler)**. İstanbul: Ana Yayınları.
- Şen, Mesut. 1993. Bâbürnâme: Gazi Zahirüddin Muhammed Babur, Giriş-Metin-Açıklamalı dizin (Kabil ve Hindistan bölümleri). Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi.
- Şeyh Süleyman Efendi Buhari. 1298. **Lugat-i Çağatay ve Türkî-i Osmanî**. İstanbul.
- Tarama Sözlüğü I-VI**. 1963-1972. Ankara: TDK.
- Tekin, Feridun. 2009. **Özbek Türkçesinde Sıfat-Fiil Ekleri (Şekil-Anlam-İşlev)**. Salkımsöğüt Yay. Erzurum.
- Tekin, Şinasi. 2001. **İştikakçının Kökşesi Türk Dilinde Kelimelerin ve Eklerin Hayatı Üzerine Denemeler**. İstanbul: Simurg Yayınları.

Tekin, Talat. 2000. **Orhon Türkçesi Grameri**. Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 9. Ankara.

Türkçe Sözlük. 2005. Ankara: TDK. 10. Baskı

Tekin, Şinasi. 1992. Eski Türkçe. **Türk Dünyası El Kitabı II**. Ankara: TKAE.

Tezcan, Semih. 1981. Kutadgu Bilig Dizini Üzerine. **TDAY-Belleten**. c. 45. s. 2: 23-78.

Thackston, W. M. 1993. **Zahiruddin Muhammed Babur Mirza BABURNAMA Part: One: Fergana and Transoxiana, Part Two: Kabul, Part Three: Hindustan**. Chagatay Turkish Text with Abdul-Rahim Khankhanan's Persian Translation, Turkish Transcription, Persian Edition and English Translation, Boston: Harvard University.

Togan, Zeki Velidi. 1993. Ali Şîr. **İslâm Ansiklopedisi**. c. I. İstanbul: MEB: 349-357.

Tolkun, Selahattin. 2011. **Özbekçede Fiilimsiler**. Ankara: TDK.

_____. 2011. Özbekçede Fiilimsiler, Dijital Sanat Yayıncılık, Kadıköy, İstanbul 2009, (tanıtan Feyzi Çimen), **İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Mecmuası**, c.XXI, İstanbul: 443-447.

Topaloğlu, Ahmet. 1989. **Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü**. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Üstüner, Ahad. 2000. **Anadolu Ağzlarında Sıfat-fiil Ekleri**. Ankara: TDK.

Vámbéry, Hermann. 1867. **Čagataische Sprachstudien**. Leipzig.

Vardar, Berke. 1980. **Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü**. Ankara: TDK.

Yaman, Ertuğrul, Nizamiddin Mahmud. 1998. **Özbek Türkçesi–Türkiye Türkçesi ve Türkiye Türkçesi–Özbek Türkçesi Karşılıklar; Kılavuzu**. Ankara: TDK.

_____. 2000. **Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesinin Söz Dizimi Bakımından Karşılaştırılması**. Ankara: TDK.

Yılmaz, Özlem Deniz. 2009. **Türkiye Türkçesinde Eylemsi**. Ankara: TDK.

Yücel, Bilal. 1995. **Bâbü'r Dîvânı**. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.

Zülfikar, Hamza. 1974. Çağatayca Bir Kuran Tefsiri. **Türkoloji Dergisi**. c. 6, s. 1: 153-196.

ÖZGEÇMİŞ

Arzu Yıkılmaz

E-posta: arzuyikilmaz1@gmail.com

Telefon Numarası: 05300413493

ÖĞRENİM

- Yüksek Lisans, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Dili Bilim Dalı, 2006.
- Lisans, Selçuk Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, 2000.

İLGİ ALANLARI

- Orta Türkçe
- Çağatayca
- Dil bilimi
- Çağdaş Türk dilleri

YABANCI DİL

- İngilizce
- Başlangıç düzeyinde Rusça.

KİŞİSEL BİLGİLER

- Doğum Yeri : Keşan-Edirne
- Doğum Tarihi : 21.06.1979